

A
PÉNZ CSEREÉRTÉKE

IRTA

Dr. BALÁS KÁROLY

EGYETEMI TANÁR.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA.

1651 7891

BUDAPEST, 1918.

GRILL KÁROLY KÖNYVKIADÓVÁLLALATA

IV., VERES PÁLNÉ-UTCA 3.

Dr. BALÁS KÁROLY

A

PÉNZ CSEREÉRTÉKE

MAGYAR
KÖZGAZDASÁGI KÖNYVTÁR
ÉS
REMEKIRÓK TÁRA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
NEMZETGAZDASÁGI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI
FÖLDES BÉLA

XX.

Dr. BALÁS KÁROLY: A PÉNZ CSEREÉRTÉKE

BUDAPEST, 1918.
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA.

162.0.207

50.

ELNÖK CSERÉRTÉKE

162.207

M. T. AKAD. KÖNYVTÁRA
Növedéknapló
1935. évi 1331. sz.

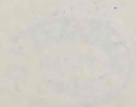
Hórv Aladár. Budapest.

ELŐSZÓ

Az elmúlt években a magyar nyelv és irodalom tanterveiben a nyelvészet szerepe egyre inkább erősödött. A nyelvészet nemcsak a nyelv szerkezetének, hanem a nyelv használatának, a kommunikáció folyamatának tanulmányozása is. A nyelvészet segítségével megismerhetjük a nyelv történetét, a nyelv változásait, a nyelv szerepét a társadalomban. A nyelvészet segítségével megismerhetjük a nyelv szerkezetét, a nyelv használatát, a kommunikáció folyamatát. A nyelvészet segítségével megismerhetjük a nyelv történetét, a nyelv változásait, a nyelv szerepét a társadalomban. A nyelvészet segítségével megismerhetjük a nyelv szerkezetét, a nyelv használatát, a kommunikáció folyamatát. A nyelvészet segítségével megismerhetjük a nyelv történetét, a nyelv változásait, a nyelv szerepét a társadalomban.

Budapest, 1977. évi nyár

ELŐSZÓ.

A világháboru, a nagy idők, nemcsak gyakorlati, hanem theoretikus szempontból is történetet csináltak, mert e nagy idők egyes theoretikus társadalomtudományi problémákra nézve is a meggyorsult átéléseknek az idői. S talán éppen a gazdaságt theoretikus az, aki joggal mondhatja ezt.

Így a pénz csereértékének háborus alakulása eddig nem tapasztalt erejű világítás mellett, eddig ismeretlen erejű nagyítóüveg tisztaságával és élességével mutatja meg az eddigi pénzértékelméletek helyes és helytelen álláspontjait. A nemesérctől különvált, az immaterializálódott és szülőinek egyedül a jogot és az értéktételeket ismerő fizetési-, csere- és vételhatalom sohasem lépett fel oly tisztán és határozottan, mint éppen e nagy háboru alatt alkotott fizetési eszközökben. Ugyan ki gondolja ma, hogy a pénz értékének a most gyorsítva és fokozva tapasztalt csökkenése a megszáporodott aranymennység következménye? A kvantitativ elmélet argumentumai kevésbé meggyőzőeknek tűnnek fel ma, mint azelőtt éppen a világháboru gazdasági eseményeinek gyors átélése folytán.

Ezt a különösen aktuális problémát: a pénz csereértékének kérdését igyekszem elméleti világításban bemutatni.

Pozsonyban, 1917 nyarán.

ELSŐ RÉSZ.

IRODA LMI ÁTTEKINTÉS.

I. FEJEZET.

A pénz csereértékének kérdése.

1. A pénz értékéről főleg kétféle értelemben lehet beszélni. Érthetjük alatt a pénz *csereértékét*, vagyis vásárlóerejét az árukhoz viszonyítva és érthetjük bizonyos pénznemnek más különböző pénznemben kifejezett értékét. Ezt az utóbbit a pénz *árfolyamértékének* nevezzük. A pénzérték általános problémái a pénz csereértékéhez, annak hullámszámaihoz fűződnek, míg valamely pénznemnek más pénznemben kifejezett árfolyamértéke a valutaügynek különlegesebb, mondhatjuk belsőbb problémáját alkotja. Hogyha tehát általánosságban a pénz értékéről beszélünk, ezalatt a pénz csereértékéhez, vásárlóerejéhez fűződő problémára gondolunk elsősorban. Lássuk tehát ezt közelebbről.

A pénz vásárló ereje vagyis csereértéke (tehát a legközségesebb értelemben vett értéke) azt jelenti, hogy bizonyos pénzösszegért milyen árumennyiséget lehet vásárolni, illetve becserélni. Hogyha az idők folyamán azt tapasztaljuk, hogy bizonyos pénzegységért nagyobb árumennyiséget lehet általában becserélni, mint azelőtt, akkor a pénz csereértéke növekedett, ellenkező esetben csökkent. A pénz értékcsökkenése a többi áruk árának emelkedésében, az értékemelkedés az áresésben nyilvánul meg.

A gazdasági élet történeti megfigyelése, de a közvetlen tapasztalat is azt mutatja, hogy a pénz csereértéke korántsem állandó. Folytonos hullámvásznak van az alávetve. Ha hosszabb korszakok fejlődését nézzük, találkozunk olyan időszakokkal, melyekben a pénz csereértékének, vásárlóerejének emelkedését lehet megállapítani, de ugyancsak látunk időszakokat, melyekben ugyancsak következetes értékcsökkenési tendencia nyilvánul meg. Hogyha pedig a középkor utolsó és az újkor első századain keresztül a jelenkorig terjesztjük ki a pénz érték hullámvászásának általános megfigyelését, akkor kétségtelenül szemünkbe ötlük, hogy e hosszú idő alatt a pénzérték csökkenő tendenciája mily nagy és határozott arányban kerekedett felül egyes időszakok ellenkező értékalakulási irányjaival szemben.

A gazdaságtörténet sokat foglalkozott azzal, hogy a pénz csereértékében, illetve vásárlóerejében végbement hullámvászsok nagyságát megállapítsa.

D'Avenel¹⁾ szerint Franciaország története a pénz vásárlóerejének következő hullámvászását mutatja: ha a pénz 1890-iki vásárlóerejét 1-nek vesszük, akkor ehhez viszonyítva a különböző korszakokban a pénz vásárlóereje volt:

1201—25-ig	4.5	1576—1600-ig	2.5
1226—1300	4	1601—25	3
1301—50	3.5	1626—50	2.50
1351—75	3	1651—75	2
1376—1400	4	1676—1700	2.33
1401—29	4.25	1701—25	2.75
1430—50	4.5	1726—50	3
1451—1500	6	1751—75	2.33
1501—25	5	1776—1790	2.00
1526—50	4	1890	1
1551—75	3		

Guérard és Leber szerint a 8-ik és 9-ik század pénzértéke a jelenlegit 7—10-szer multa felül. Rogers és Mantellier szerint az 1750-től 1850-ig terjedő korszak árai háromszorosát tették ki az 1256—100-iki áraknak. Helferich²⁾ és Wiebe sze-

¹⁾ Vicomte d'Avenel: Histoire économique de la propriété, des salaires, des denrées et de tous les prix en général depuis 1200—1800. Paris, 1898.

²⁾ E. v. Helferich: von den periodischen Schwankungen im Wert der Edelmetalle 1843. (össze nem tévesztendő a későbbi K. Helferich-hel).

rint 1450-től 1650-ig az európai árak 100—150 százalékkal emelkedtek stb.¹⁾ ²⁾

E számítások eredményeinek pontosságához természetesen sok szó fér. Ugyanis teljes pontossággal megállapítani a pénz vásárlóerejének általános változásait nemcsak a rég elmúlt korszakokra vonatkozólag, hanem a jelenben is lehetetlen. Ennélfogva itten csak hozzávetőleges pontosságról lehet szó, különösen a multa vonatkozólag. Mindazonáltal a hozzávetőleg tett megállapítások is igen tanulságosak.

2. A jelenre nézve már sokkal részletesebben követhetjük a pénzérték- és árhullámzások menetét. A pénzérték általános változásait, tehát a pénz érték hullámzásának az összes árukkal szemben tanúsított magatartását azonban ennek dacára sem lehet hibátlanul kiszámítani.

E részben a szokásos eljárás az, hogy egyes nevezetesebb áruk, illetve árucsoportok áralakulását kísérvük figyelemmel. Ha egy bizonyos esztendőnek, vagy időszaknak átlagos árait oly kiindulási alapnak vesszük, amelyhez a többiekhez hozzámérjük (ha pl. egy bizonyos időszak átlagos árait évégett 1-el, 10-el, 100-al vesszük egyenlőnek), akkor könnyen kiszámíthatjuk, hogy az alapul vett árakkal szemben, a későbbi, vagy megelőző árak milyen aránylagos emelkedést vagy hanyatlást mutatnak fel.³⁾ Ily módon az egyes áruk árhullámzásai-

¹⁾ Lásd Schmollernél említve Grundriss. II. rész. 1904. kiad. 164. l.

²⁾ Lásd továbbá *Mulhall*: History of prices since the year 1850., 188. — *Jevons*: On the variations of prices and the value since 1782. — Journal of the Royal Statistical Society. 28. 1865. — *Wiebe*: Zur Geschichte der Preisrevolution des 16. u. 17. Jahrhundert 1893. — *Schönhoff*: A history of money and prices 1896. — *Acsádi Ignác*: Régi árviszonyok. I. évf. — *Tooke és Newmarch*: History of prices. 1838—56. — *Rogers*: A history of prices and agriculture 1886—67. u. a. Six centuries of work and wages 1884. — *Földes*: több dolgozatban (Közp. Értekezések). Így: a gabonaárak hullámzása a XIX. században 1882. A gabonaárak és termékek befolyása a népességi és erkölcsi viszonyokra. (Statistikai előadások II. sorozat).

³⁾ Ha például a alapul vett időszakban a buza átlagos ára 19 kor. 50 fill., egy későbbi időszakban pedig 22 kor. 50 fill., a következő egyenlettel kapjuk meg (annak a feltevésnek az alapján, hogy $19 \text{ K } 50 \text{ f} = 100$) a későbbi időszak ár állapotát kifejező indexszámot, $22.50 : x = 19.50 : 100$, $x = 22.50 \times 100 = 115.38$ stb. Ez az indexszámok legegyszerűbb módja.

19.50

Használhatók komplikáltabb algebrai számítás módok is. Irving Fisher (The purchasing power of money 1911) e részben 44-féle számításmodot közöl

nak feltüntetésére különösen alkalmas *indexszám* sorozatokat nyerünk. Az árhullámzásoknak és ezzel együtt a pénzértékváltozásainak modern megfigyelése elsősorban ilyen indexszámok segítségével történik. Hogyha azután a nevezetesebb árúk, vagy árucsoportok árváltozásait sikerült így indexszámok segítségével megállapítanunk, az összes megfigyelt árak, illetve árváltozásaik indexszámjainak egymás között való matematikai összehasonlításából, illetve középárányosából további indexszámokat (mondhatjuk, hogy általános, generális indexeket) nyerünk, amelyeket azután úgy szokás tekinteni, mint a pénz általános csereértékének változásait kifejezni alkalmasnak látszó indexszámokat.¹⁾ ²⁾

Az áralakulás megfigyelésére már régen tesznek kísérleteket különféle számításokkal. Alaposabb indexszám-rendszer először *Jevons*³⁾ létesített 1863-ban egyes nevezetesebb nagykereskedelmi cikkek áraitól. A számítás kiindulási pontjául az 1845—50-iki időszak átlágárait vette. Ezekhez, mint 100-al egyenlő alaphoz, viszonyítja a későbbi évek árait, amelyek ily módon százalékszerű összehasonlításban fejeződtek ki. A londoni *Economist* a Jevons-féle indexszámítást ma is folytatja 22 árucikkre vonatkozólag. Összefoglalásukból állnak elő a Total Index Number-ek. Részletesebb alapon állnak a *Sauerbeck*-féle ugyancsak angol⁴⁾ index-

a pénz vásárlóerejének kifejezésére. Lásd i. m. X. fejezetét és függelékét, továbbá az 1916-iki német fordítását is. V. ö. továbbá: Zizek: Die statistischen Mittelwerte, 1908.

¹⁾ Így ha 5 megfigyelt áru pl. a búza, rizs, gyapju, cukor, nyersvas stb. áralakulását jelző indexszámok bizonyos időben pl. 114, 106, 99, 117, 98, s akkor ezek összegét 5-tel elosztva, kapjuk meg az általános indexszámot.

²⁾ Lásd nálunk: *Földes Béla* értekezéseit az osztrák-magyar valuta értékingadozásaira vonatkozólag: Pénzforgalom és árak alakulása. Pénzgyegetés és árak a Budapesti Szemle 32. ill. 33. évfolyamában, valamint Közg. értekezéseiben. — *Jankovich Béla*: Az aranyázió és áralakulás. Közg. Szemle 1895. dec. sz., *Osztrák-magyar indexszámok 1867—1909-ig*. A Közg. társaságnak 1912-ben a drágaságról kiadott kötetében. Jankovich indexszámai a Sauerbeck-féle indexszám rendszerhez alkalmazkodnak és ugyanarra a 45 áru-ra vonatkoznak. Belföldi árhullámzásaink ismeretéhez *nagy hézagot pótló számítgatás* a Jankovich-féle indexsorozat, melynek első része már 1899-ben jelent meg a Kg. Szemlében.

³⁾ Lásd *Jevons*-tól: a *Currency and finance* c. munkát.

⁴⁾ A *Journal of the Statistical Society*-ben.

számok és ezek tekinthetők a legnevezetesebbeknek.¹⁾ Sauerbecknél 45 nyersanyag 50-féle jegyzésben kifejezett árai vannak indexekre átszámítva. E havonta kimutatott adatok összehasonlító alapjául az 1867—77-iki decenium átlagárai szolgálnak. A németeknél *Soether*²⁾ között indexszámsorozatot hamburgi áradatok alapján 100 cikkről, melyeket a Conrad-féle Jahrbücher für Nationalök. u. Stat folytatnak. Kiinduló alap itt az 1847—51-iki időszak.

*Palgrave*³⁾ a különféle árúk különböző fontosságára való tekintettel korrigált indexszámokat javasolt és készített (*Weighted i. numbers*), hogy ekként a total index numberok találóbbrak lehessenek az általános ár, illetve pénzürtékhullámzás feltüntetésére.

E szokásos modern megfigyelésmódnak azonban számos fogyatkozása van abból a szempontból, hogy annak alapján pontosan lehessen a pénz értékhullámzásaira következtetnünk. Ugyanis a) minden árúnak ár hullámzását pontos figyelemmel kísérni lehetetlen b) az ismert index-number adatok főleg a tőzsdei, illetve a nagykereskedelmi árakon alapulnak, már pedig a pénz vásárló erejének kifejezésére nem csupán a nagykereskedelmi, hanem a kis- és közvetítő-kereskedelem különböző kategóriáinak az árai is irányadók. A pénz értékhullámzási tendenciája nemcsak a nagykereskedőket és a tőzsdét, hanem a háztartások és a fogyasztók millióit is érdekli. Azért a nagykereskedelem árai a pénz vásárló erejének hullámzásáról magában véve még korántsem nyújthatnak elegendő képet. Megtörténhetik ugyanis, hogy bizonyos cikkek nagykereskedelmi árai alig változnak, de ennek dacára a fogyasztás és életmód drágasága a mai gazdasági élet bonyolódott szerkezeténél, monopoliumainál, lánc-kereskedelmi stb. stb. alakulásainál fogva rohamosan nő. Innen gyakori az a jelenség, hogy a nagykereskedelem megfi-

¹⁾ Lásd ezekről *Jankovich* i. m. is.

²⁾ *Soether*: *Materialien zur Währungsfrage*. 1886.

³⁾ *Palgrave* R. H. J.: *Third Report on Depression of Trade*. (App. B) Lásd továbbá: *Laspeyres* idevonatkozó dolgozatait a Conrad-féle Jahrbücher 1864. és 1871-iki, valamint a Zeitschrift für die ges. Staatswissenschaft 1872-iki évfolyamában, valamint *Irving Fisher*: *The purchasing power of money*. 1911. német ford. 1916. (44-féle átlagszám). V. ö. továbbá: *Zizek*: *Die Statistischen Mittelwerte*. 1908.

gyeléseiből vett indexszámok csökkenő, vagy alig emelkedő általános ártendenciákat s ennek folytán a pénzérték emelkedését, vagy alig lényeges csökkenését mutatják akkor, amikor a háztartások, a fogyasztók, szóval a társadalom túlnyomó többsége a minden téren való következetes drágulást és a pénz értékének lényeges csökkenését tapasztalja.

c) Egyes árúk árhullámozásának megfigyelése, illetve az erre vonatkozó indexszámok a pénz értékének csupán ezzel az illető áruval szemben való emelkedését, vagy csökkenését alkalmasak kimutatni. Ha most már több áru-ra vonatkozólag gyűjtjük is az ár-, illetve pénzértékhullámozást kifejezni alkalmas indexszámokat, ne gondoljuk, hogy e több különböző áru-ra vonatkozó indexszámok átlaga, (általános indexe) már magában véve valami pontos képét adhatja az általános ár-, illetve pénzértékhullámozási tendenciának. A különféle árúk ugyanis nem egyforma jelentőséggel bírnak a gazdasági életben, az emberek háztartásában. A búza, az indigó, vagy a nyersvas pl. annyira különböző jelentőségű, különböző termelési, fogyasztási és különböző lehetőségű ár-alakulási tereken szereplő árúk, hogy azoknak indexszámai legfeljebb a papiroson tekinthetők egyenlő tényezőknek. Meglehet pl., hogy a liszt áremelkedését az indigó, vagy a nyersvas árcsökkenése ellensúlyozza az általános indexszám kiszámításában a papiroson. Ebből azonban korántsem következik, hogy ennekfolytán a pénz értéksökkenő tendenciája, vagy az általános drágulási irány, ne uralkodnék többé a valóságban. E szempontok figyelembevétele vezetett arra a törekvésre, hogy a pénzérték általános változásainak megállapításánál ne az egyes árúk nyers indexszámai vétessenek közvetlenül figyelembe, hanem az illető árúknak a kereskedelemben, fogyasztásban való gazdasági jelentősége is akként, hogy a fontosabb árúk indexei nagyobb súllyal bírnak a pénzérték kiszámításánál, mint a kevésbé fontosakéi stb. Igen természetes azonban, hogy a különböző árúk viszonylagos jelentősége is egymással szemben csak tapogatózva állapítható meg. Még legpontosabban annyit lehet meghatározni, hogy bizonyos áru egy másiknál hányszor nagyobb vagy kisebb tömegben kerül forgalomba, hozódik be külföldről stb. Azt meghatározni azonban, hogy egy bizonyos áru az egyéni használatra túlnyomólag irányadó kis és

közvetítő kereskedelemben mily árakon s mily relativ fontossággal kerül eladásra, sokkal nehezebb volna. Pedig a pénz vásárló erejére ezeket az utóbbiakat sokkal inkább lehet irányadónak tekintenünk. d) Az indexszámokkal való ármeghatározásnál — eltekintve attól, hogy ezek sokkal inkább csak a behozatal és nagykereskedelem árainak megfigyelésére alkalmasak, — még ezenkívül több más fontos oly áralkatrész és áralakulási jelenség is kívül eshetik a megfigyelés körén, amely a pénz vásárló erejének az illető áruval szemben való megnyilatkozásánál szerepet játszik.

Ezért a szokásos indexszámok kiindulási alapjával szemben *Wieser* tökéletesebb ár- és pénzérték hullámzást meghatározó módnak ajánlotta a különböző jövedelmű társadalmi rétegek háztartási kiadásait venni kiindulópontul. Még pedig a pénzbeli kiadások mennyiségén kívül, e kiadási összegeken megszerzett jóság-, használat- vagy szolgáltatmennyiségeket is pontosan észlelni kellene. Ha azután ez az észlelés évről-évre megtörténnék, akkor látni lehetne azt is, hogy a különböző években bizonyos azonos nagyságú jövedelem-összeggel mily nagy jóságmennyiségeket lehetett megszerezni, minek folytán a pénz vásárló erőbeli változásainak hívebb képét nyernők. Megjegyzendő azonban, hogy még a *Wieser* ajánlotta megfigyelési mód mellett is állandó nehézséget okoznának az életmódban, a megélhetés társadalmi feltételeiben beálló változások, melyekre nem lehetne kiterjeszkedni stb. ¹⁾ ²⁾

Mindezeket főleg avégett szükséges figyelembe vennünk, hogy láthassuk, milyen nehézségekbe ütközik a pénz

¹⁾ Lásd: *Philippovich*: Grundriss 1913. 10. kiad. 1. kötet. 313. l.

²⁾ A pénz vásárló erejének mérésére legmegfelelőbb indexszámokról részletesen szól *Irving Fisher* a pénzértékről írt könyvében. A német közönség számára közreadott fordítás: *Die Kaufkraft des Geldes*. Berlin 1916. X. fej. 161—188. l., valamint a fejezethez való függelék 316—357. l., melyben az indexszámok 44-féle formuláját közli. Lásd továbbá: *Walsh*: The Measurement of General Exchange Value. 1901. Macmillan. *Edgeworth*: Report of best methods of Ascertaining and Measuring Variations in the value of monetary standard. Report of the British Ass. for the Advancement of Science 1887. 247—301. l. 1868: 181—209. l. 1889: 133—164. l. — *Nitti*: de misura delle variazioni di valore della moneta. Ezekről ist *Fisher* i. m. idézetei közt. 161. l.

vásárló ereje hullámvázának számtanilag is pontos képét nyújtani. A kép, melyet tehát a pénzérték-, illetve árhullámvázokról e számításmódok mellett is nyújthatnak csak hozzávetőleges és sohasem teljes pontosságu lehet.

II. FEJEZET.

A pénzértékelméletekről általában és a Smith Adam előtti elméletekről.

1. A pénz értékének, vásárló ereje nagyságának kérdése régi problémája a gazdasági életnek, mely felmerült már jóval előbb, mint mielőtt kialakult közgazdaságtanról beszélni lehet.

A pénzérték problémája tudatosabban természetesen az ércpénzzel szemben merült fel, még pedig az arany és ezüst ércpénzzel szemben, minthogy ezek az ércek váltak idők folyamán az ismert civilizáltabb társadalmak pénzévé. A pénzérték problémája tehát az ércpénz értékének problémája volt és az nagyjából ma is.

Am szerintem a pénzérték okainak helytelen megítélése nagyrészt épen onnan származik, hogy a pénzérték problémáját ma is vagy az ércpénz értékproblémájának, vagy túlnyomóan az ércpénz mennyiségében, jóságában stb. szóval az ércpénz körülményeiben rejlő valaminek tartjuk és nem vesszük észre, hogy ma, amikor a fizetési hatalomként szereplő pénzösszeg gyakran, vagy túlnyomólag nem ércpénz alakjában jelenik meg és teljesíti a maga funkcióját, akkor a pénz értékének, illetve vásárló erejének problémája sem lehet kizáróan, vagy túlnyomóan az ércpénz értékproblémája.

A pénz vásárló erejének kérdése akkor esik egybe teljesen az ércpénz vásárló erejének kérdésével, amikor a fizetési szerepet teljesítő pénzösszeg kizárólag ércpénzből, vagy legfeljebb annak pusztá összeg szerinti helyettesítőjéből, tehát teljes fedezetű bankjegyből áll.

Mihelyt azonban a fizetés szerepét teljesítő pénzösszeg nem pusztán ércpénzben, vagy teljes fedezetű bankjegyen, hanem az ércről elválasztott és azzal csak közvetett összefüggésben álló papíros fizetési eszközökkel (papírpénz, csekk stb.) vagy pedig még immateriálisabb módon (pl. fizetés, át-

írás, giró, clearing útján) jut kifejezésre, a pénz csereértékének, azaz vásárló erejének kérdése nem pusztán az ércpénz vásárló erejének a kérdése többé, hanem egy tágabb fogalom, t. i. a pénzösszeg, illetve pénzösszegegység, (szerintem a tőke) vásárló erejének a kérdése, mely pénzösszegegységnek csak egy része, mégpedig kisebb része van elválaszthatatlanul egybeforva az ércpénzzel a modern társadalomban.

A pénzérték problémája szempontjából, tehát éles választóvonalat kell vonni azok között a korok, illetve gazdasági állapotok között:

a) amikor *minden* pénzösszeg ércpénzben testesült meg és azok között,

b) amikor a fizetés szerepét teljesítő pénzösszegeknek csak *egy része* van elválaszthatatlanul összeforva és megtestesítve az ércpénzben.

Mint említettük, az első esethez kell számítanunk azt az állapotot, amikor¹⁾ a nemes ércpénzen kívül egyedül a teljes fedezetű bankjegy teljesíti a fizetési eszköz szolgálatát.

A jelenkor modern gazdasági élete az utóbbi b) kategória alá tartozik. A pénz értékének, t. i. a pénz vásárló erejét kifejező csereértékének általános problémája ma a pénzösszeg, — szerintem a tőke — vásárló erejének a problémája.

Az ércpénz vásárló erejének a kérdése rendszerint a pénzösszeg (tőke) vásárló erejének általános sorsa szerint alakul és csak részlegesen, vagy kivételes alkalmakkor (váltások) van külön és eltérő vásárló ereje, s így ehhez fűződő külön pénzértékproblémája az ércpénznek.

A mai pénzérték probléma tehát nem egyszerűen az ércpénz vásárló erejének a problémája, mint a múltban volt, hanem az általános pénzösszegegységek vagy tőkeegységek, (melyek csak kisebb részükben jutnak érc fizetési eszközben érvényre) vásárló erejének a problémája.²⁾

¹⁾ Ha a csekély mennyiségű váltópénztől eltekintünk.

²⁾ Azért egészen más megítélés alá kell vennünk azt a felfogást, amely a pénz vásárló erejének nagyságát, illetve adrágaságát, az ércpénz, illetve arany mennyiségével (habár a pénzforgás gyorsaságával kombinált mennyiséggel is) és azt, amely a fizetés hatalmát rejtő tőkék: immateriális pénzösszegek szaporodásával hozza összefüggésbe.

A történeti fejlődés időrendje szerint nézve a dolgot, a pénzanyag jóságának a szempontja korán érvényesül a pénzérték megítélésénél. A középkori pénzverés története élénken tanúsítja ezt. A fejedelmek gyakran szereztek jövedelmet rosszabb anyagú ércpénz veréséből. Rosszabb ércpénz kibocsátása ugyanis több pénzt jelentett. Ha most már az akkori gazdasági élet akár általánosan, akár részlegesen kevesebb értéket tulajdonított ennek a rosszabb új pénznek, a pénzérték okait kutató akkori gondolkodás számára a pénz minősége és mennyisége egyaránt magyarázatul kínálkozott. A fejedelmek és városok gyakori pénzrontó pénzverései hosszú időn keresztül voltak alkalmasak arra, hogy a *minőségi* magyarázatot tegyék inkább közvéleménnyé. Az új világrészek felfedezésével előálló nagy nemesérc beözönlések és többnyire emelkedő áralakulások jelenségei az összefüggésnek *mennyiségi* okokban rejlő magyarázása iránt erősítették meg a hajlamot,¹⁾ úgy, hogy már igen korán felfedezhetjük a pénzérték okainak mennyiségi tényezőkben való magyarázatát.²⁾

Vegyük szemügyre ezekután az egyes ismertebb pénzértékelméleteket, újból megjegyezvén, hogy célunk itt nem lehet a kimerítő felsorolás és méltatás, hanem egyedül az, hogy megfelelő áttekintést nyujtsunk problémánk irodalmi helyzetének megítélésére.

2. A XVI. században már több ilyen irányú elméletszerű nézettel is találkozunk³⁾ (Scaruffi,⁴⁾ Malestroit, Bodin, Hales, Davanzati.) *Bodin* szerint minél több van valamely jószágból, annál kevesebbre becsüljük annak bizonyos mennyiségét. Így vagyunk a pénzzel is. Az ezüst és arany egymás-közi értékirányát is változónak tartja, hogyha az egyik nemesérccnek a mennyisége jelentékenyen megnövekszik, vagy megcsökken valamely országban a másikkal szemben.

¹⁾ s nem is teljesen alaptalanul, hiszen pénzösszeg és nemes ércmennyiség akkor egy és ugyanaz volt.

²⁾ Lásd ezekről: Friedrich *Hoffmann*: Kritische Dogmengeschichte der Geldwerttheorien. Leipzig, 1907.

³⁾ Lásd Fr. *Hoffmann*: Kritische Dogmengeschichte der Geldwerttheorien 1907.

⁴⁾ Scaruffi már egységes nemzetközi pénzt javasol minden állam részére a *Discorso sopra le monete* c. 1579. művében.

A merkantilizmus íróinál már erősen homloktérben állnak a pénzügyi problémák s köztük a pénzérték kérdései is. A merkantil politikát követő államférfiak egyik főgondját alkotta ugyanis a minél több nemesérc beédesgetése államaikba. Valóságos elméleti és gyakorlati verseny indult meg abban a tekintetben, hogy mint kell az amerikai aranybányák kincseit valamely országnak elszereznie.

Az első angol merkantilisták (írók és politikusok) abból a feltevésből indultak ki, hogy Angliának kereskedelme nagyságához viszonyítva, kevés a pénze (nemes érc), érdekében áll tehát pénzkészletét növelnie. Ez a kedvező kereskedelmi mérleg útján érhető el. Th. Mun szerint (England's Trade by forraign Treasure 1664.) a pénz értéke annak mennyiségétől, t. i. attól a mennyiségtől függ, mely bizonyos ország határain belül található. A mennyiség az érték magasságával fordított arányban áll, mert, ha sok a pénz, akkor aránylag kevés árút adnak érte és megfordítva. Hasonlóképpen gondolkodik Vaughan is.¹⁾

Davanzati az összes nemesérc mennyiséget a többi áruk mennyiségével egyenlő értékűnek állította oda.²⁾ Szerinte az összes árumennyiség értéke egyenlő lévén az összes pénz mennyiségével, ebből következik, hogy a pénz értéke annak mennyiségétől függ. Hogy miért a mennyiség az érték egyedüli meghatározója, bővebben nem indokolja.³⁾

Eszerint az elmélet szerint tehát a mennyiség változásával változik az érték is. A pénznek egy bizonyos időpontban való mennyisége úgy viszonylik eszerint egy másik időpontban való mennyiségéhez, mint az összes árúknak az egyik időpontbeli árösszege a másik időpontbelihez, mit a következő képlettel fejezhetünk ki:

$$P : P, = A : A,$$

(P = pénzmennyiség az egyik, P, = pénzmennyiség a másik időpontban, A és A, = pedig az összes áruk árainak összesége a különböző időpontokban)⁴⁾.

E naiv mennyiségi elmélet követője még Locke (1632—

¹⁾ L. Hoffmann i. m. 18—22. l.

²⁾ Lásd Hoffmann i. m. 96. l.

³⁾ Hoffmann ezt és a hasonló régiebb elméleteket a naiv kvantatív elméletek csoportjaként említi.

⁴⁾ i. m. 41. l.

1704) is, csakhogy ő már erősebb argumentumokkal igyekszik azt igazolni. Érdeme, hogy már észreveszi a pénz *forgási sebességének* jelenségét, valamint a pénzértékre befolyással bíró nemzetközi tényeket. E szempontok jelentőségét azonban nem bírja még kellően kifejezésre juttatni, úgy, hogy Locke következtetéseinek eredménye szintén csak a naiv kvantitativ álláspont marad, mely nem megy tovább annál a megszorítás nélkül felállított tételnél, hogy a pénz értékét annak mennyisége határozza meg.

Locke szerint¹⁾ ugyanis van bennrejlő, természetes érték (ez nála a jószágnak abbeli tulajdonsága, hogy az emberi szükségletek kielégítésére stb. mennyire alkalmas) és *piaci érték* (marketable volna), mely egyúttal az ára is valamely jószágnak. Minél nagyobb a kereslet és minél kisebb a kínálat, annál magasabb az ár és megfordítva. Így volna ez tulajdonképpen a pénzre nézve is érvényes, hogyha a pénz olyan áru volna, mint a többi. Csakhogy ez nem olyan áru, hanem általános csereeszköz is, amelyet mindig és mindenütt szívesen fogadnak el. A csereforgalomban pénzre mindig szívesen cserélnék ki más árukat, még pedig mindig annyi pénzre, amennyit kínálnak a csereforgalomban. Végeredményben tehát a pénzkereslet a pénzkínálat szerint igazodik: annyi pénzt fogadnak el, amennyit kínálnak. Tehát a pénz értékét a rendelkezésre álló pénzmennyiség határozza meg. A kereslet és kínálat ekként nem játszik szerepet a pénzérték meghatározásánál, hanem egyedül annak *mennyisége*.

Megemlíti ugyan Locke azt is, hogy egy bizonyos országban nincs minden pénz forgalomban, hogy a pénz gyorsabban, vagy lassabban foroghat kézről-kézre, mindazonáltal e körülmények jelentőségét nem tudja kellően mérlegelni s így egy oly *naiv formájú kvantitativ elmélet* áll nála előtérben, mely egyedül a pénz mennyiségét tudja az érték oka gyanánt odaállítani.²⁾

Locke nagy befolyást gyakorolt kortársaira és pénzelmélete sok követőre talált.

¹⁾ Some Considerations of the consequences of the lowering of Interest and raising the value of Money. 1691. Lásd a *Palgrave* szótárban és *Hoffmann* i. m. 22. s. köv. l.

²⁾ L. Hoffmann i. m.: 25. l.

3. *Hume*¹⁾ Dávid nézete bizonyos haladást jelent. A pénzről szóló értekezésében (*Essay on Money*) a pénz csereértékét szintén mennyiségi szempontokkal hozza összefüggésbe, de már elemzi azt a kérdést, hogy milyenek azok a mennyiségi elemek, amelyekről a pénz értéke függ. Egy izolált országban a pénz értéke Hume szerint is egyedül az ott található pénzmennyiségtől függ. A nemzetközi forgalomban résztvevő országokra nézve azonban különböztetést tesz e forgalomban szereplő és abban nem szereplő pénzmennyiségek között, úgyhogy valamely ily ország pénzének értéke már csupán a forgalomban levő pénzmennyiségtől függ. A forgalomtól elvont pénzösszegek tehát e részben nem vehetők figyelembe épenúgy, mint ahogy a kereskedelmi forgalomba nem kerülő jószágok tömege sem gyakorol befolyást a pénz értékére.²⁾

Úgy Locke, mint Hume nézetei élénk visszhangra találtak. Számosan variálták, követték, illetve módosítottak a pénzértékre vonatkozó nézeteiket.

Locke e részben *Pollexfen*³⁾-re és John Law-ra gyakorolt nagyobb befolyást.⁴⁾ Law alapelveiben⁵⁾ megegyez

¹⁾ D. Hume, *Essays and Treatises*. Vol. I. A new Edition London 1764. Legjobb kiadása Hume munkáinak a T. H. Green és T. H. Grove-féle 1875-iki 4 kötetes. Magyarul lásd a pénzről szóló tanulmányát *Kőrösi József* fordításában: *Hume* Dávid közgazdasági tanulmányai Budapest, 1899. 43—62 l. L. továbbá röviden: a *Palgrave*-féle szótár II. kötet (1912.) 340—343. l. Behatóbban: Fr. Hoffmann i. m. 41—55. l., valamint *Bonar*: *Philosophy and Political Economy* (1895.) *Dühring*: *Kritische Geschichte der Nationalökonomie und Sozialismus* 1900. c. munkáinak Hume-ről szóló fejezetében stb. stb.

²⁾ Megjegyzendő, hogy Hume a pénzt nem eredeti értékkel bíró jószágnak, hanem pusztán értékmérőnek s a kereskedelem kerekeit kenő olajnak tekinti.

³⁾ John *Pollexfen*: *Some Thoughts on the Interest of money*. London, 1720. u. o. *A Discourse of Trade, Coyn and Paper Credit, and of ways and means to gain and retain riches* 1697.

⁴⁾ Lásd Hoffmann i. m. 29—33. l.

⁵⁾ vagy legalább is ilyenek gyanánt előtárt fejtegetéseiben. L. *Money and Trade considered with a proposal for supplying the nation with money*, Edinburgh 1. kiad. 1705. 2. kiadása: London, 1720. *Considérations sur le numéraire et le commerce*. 1720. Lásd E. *Daire*-nél: *Économistes financiers du XVIII. siècle*. Paris, 1845. stb. stb. Egyes gondolatait idézi Hoffmann is. i. m. 31—33. l.

Lockeal, következtetéseiben¹⁾ és gyakorlati műveleteiben azonban a gazdaságtörténelem egyik legnagyobb szédelgőjének bizonyult tudvalevőleg.

Különös álláspontja van *Petty*-nek. Szerinte a pénz értéke az előállítási költségektől függ. A pénz értéke azonos a nemes érc értékével. Minden értéket azonban két természeti forgalommal t. i. földdel és munkával kell felbecsülni. E két természetes tényező értéke pedig legalkalmasabban a gabona értékében hozható kifejezésre, miért is a pénz értékét legjobban gabonában lehet kifejezni.²⁾ ³⁾

R. Cantillon pénzértéktheoriája emlékeztet némileg a *Petty*ére. R. Cantillon valóságos, vagy bennrejlő és külső pénzérték közt különböztet. A nemesérc, tehát a pénz belső értéke, mint minden jószágnál, az előállításához szükséges földtől és munkától függ. Az ár azonban a kereslet és a kínálat nagyságától függ s ennél fogva az vagy kisebb, vagy nagyobb lehet a belső értéknél. A nagy pénzkínálat, t. i. a pénz nagy mennyisége, növeli az árakat s így lenyomja a pénz értékét. Az Amerikából Európába özönlött arany példája igazolja ezt. Belátja azonban, hogy a drágaság növekedése, vagyis a pénzérték esése nem szigorúan arányos a pénz-mennyiség növekedésével.⁴⁾ ⁵⁾

James *Steuart* nézetei⁶⁾ hasanlók a Cantillonéhoz. A nemesérc árú s így értéknövekedése és esése az árúkéival azonos törvények alá esik. A javak értéke több körülménytől függ, de főleg a mennyiségtől, a kereslettől, a keresők egymásközi versenytől és fizetési erejétől. Ha kelletténél több

¹⁾ t. i. minél több pénzt létrehozni, alapítások, finanszírozások útján, annál nagyobb lesz a kereskedelem, a nemzeti gazdagság stb.

²⁾ W *Petty*: *Quantulumcunq. concerning Money*. Irta 1682-ben. Hoffmann P. munkáinak 1769-iki dublini kiadásából idézi a pénzértékre vonatkozó nézeteit. W. *Petty*: *Tracts*. Dublin, 1769.

³⁾ L. Hoffmann i. m. 34—7.

⁴⁾ Richard *Cantillon*: *Essai sur la Nature du Commerce en général traduit, de l'anglois*. London, 1755.

⁵⁾ ismertetését és különösen idézeteit l.: Hoffmann i. m. 55—64. és 95—101. L. továbbá R. Cantillonról általában Palgrave szótár I. 1915. 214. 7. l.

⁶⁾ Sir James *Steuart* (1712—1780) fő műve *An Inquiry into the Principles of Political Economy etc. etc.* 1770. Ezenkívül több kisebb-nagyobb munkát is írt. Lásd ezek felsorolását Palgrave-szótár III. köt. 1913. 475—6. Összes munkáit fia adta ki 6 kötetben 1805-ben.

a pénz, akkor egy része kimegy a forgalomból, vagy ipari-
lag feldolgozódik. Ha kevesebb, papírosfizetési eszközzel pó-
tolják azt, vagy közvetlen árucserével élnek az emberek. A
nemes ércpénz felső értékhatára az illető ércanyagból ver-
hető pénz értéke, alsó határa pedig a nemes ércnek az állam
által megállapított beváltási értéke.¹⁾

III. FEJEZET.

Smith, Ricardo és a currency-elmélet.

1. *Smith* Ádám Inquiry-je I. könyvének IV. és V., II. könyvének II. fejezete szól kifejezetten a pénzről, illetve pénzürtékről. Ezenkívül I. könyvében hosszabb kitérést szentel az ezüst érték hullámzásának. A pénz csereértékének problémájára vonatkozó nézeteit, — melyeket nem csoportosít önállóan, — e fejezetekből és könyvének más részeiből is kiolvashatjuk. Felfogása szerint a pénz értéke is, — mint más árúké — a kereslettől és kínálattól függ. A pénz mennyisége a pénzszükséglethez alkalmazkodik hosszabb időt tekintve. *Smith* felfogása szerint tehát, általában nem a pénz értéke alkalmazkodik a pénz mennyiségéhez, hanem a mennyiség a kereslethez. A kereslet és kínálat viszonya szerint alakul, aztán a pénz értéke is.

Gondolatmenetének egyik kiindulópontjául az árúké és a pénz értékének összehasonlítása dolgában azt a helyes megjegyzését vehetjük, hogy két különböző munka termékeinek kicserélése nem valami pontos mérték szerint, hanem *piaci alkuval* történik, melynek folytán oly megegyezés-féle áll elő, mely, ha nem is valami pontos megállapítás, de a mindennapi élet szükségleteit teljesen kielégíti.²⁾ *Smith*nek e gondolatmenetében világosan előtérben áll az a szempont, hogy az árakat emberek csinálják s hogy az értékelés gyakorlatilag a piaci alku útján szüli meg az árat.

Az arany és ezüst értéke — úgymond — folyton ingadozik épen úgy, mint más árúnál. A javak azon mennyisége,

¹⁾ L. Hoffmann i. m. 64—69. l.

²⁾ L. *Smith* Ádám: Vizsgálódás a nemzeti vagyoniosság természetéről és okairól. Enyedi és Pólya-féle fordítás Budapest, 1899. I. kötet 38. l.

melyet a nemes ércék bizonyos mennyiségeért meg lehet szerezni, mindig ama bányák nagyobb vagy kisebb termékenységéből függ, melyek a csere megkötésekor műveltetnek stb. stb.¹⁾ Ha különböző ércből vert pénz van forgalomban, — még ha az értékarány törvényileg van is meghatározva — a valóságban mindig a legnemesebb ércpénz értéke szabályozza a többiét.²⁾ A vert arany valamivel értékesebb, mint a rúd-arany, stb. A nyers arany és ezüst piaci árának hullámlásai ugyanazokra az okokra vezethetők vissza, mint a többi árúk hullámlásai.³⁾ A pénz értéke a nyers aranyhoz és ezüsthöz viszonyítva a pénz nemesértartalmától függ s az árúk ára a tiszta arany és ezüst ama mennyisége szerint alakul, melyet a pénz valójában tartalmaz. „Az árúk pénzbeli ára alatt“, — mondja Smith — „mindig *ama tiszta arany- vagy ezüstmennyiséget* értem, melyért az árúk eladatnak, tekintet nélkül a pénz nevére“ stb.⁴⁾

A pénzérték problémája tehát Smith-nél is egyszerűen a nemesérc értékének, illetve árának problémája. Minthogy pedig az arany és ezüst érték- és ár ingadozása más árúk érték- és áringadozásainak szabályai szerint ítélendő meg, a pénzérték is a kereslet és kínálattól függ. A forgalomban levő pénz mennyisége pedig Smith szerint a forgalomban levő árúk mennyiségéhez alkalmazkodik. Ha valamely ország évi termelvényeinek tömege nő, nőni kell a forgalomban levő pénzmennyiségnek is, mert a nagyobb mennyiségű árú forgalombahozatalához több pénzre is van szükség. Ha valamely ország árúiban való gazdagságának növekedése vonja maga után a pénzmennyiség növekedését, ez nem csökkentheti a pénz értékét. Ha a pénzkínálat a nemesércbányák gazdagabb hozadéka folytán áll elő, a pénz értéke lassan csökkenni fog a pénzkészletek felhalmozódása következtében.

Ha a pénzszükséglet a forgalomban annyira növekednék, hogy a szükséges nemesérckészletet az ediginél csak nagyobb termelési költségekkel lehetne beszerezni, akkor

¹⁾ U. o. 39. l.

²⁾ U. o. 51. l.

³⁾ U. o. 56. l.

⁴⁾ U. o. 57—8. l.

ezek a termelési költségek határozzák meg a pénz értékét.¹⁾ ²⁾

Láthatjuk tehát, hogy Smith-nél a pénzérték nagysága is azok szerint a szempontok szerint határozódik meg, amelyek az ár meghatározásánál irányadók. Ár és érték között nem tesz határozott különbséget. Fontos megkülönböztetés ellenben nála a piaci és a természetes ár. Míg az előbbire vonatkozólag a kereslet és kínálat, az utóbbit illetőleg a termelési költségek a meghatározó tényezők. A kereslet és kínálat, illetve a termelési költségek ármeghatározó szempontjai lépnek tehát előtérbe Smith-nél a pénzértékre vonatkozóan is. A pénz mennyiségére, mint értékmeghatározó tényezőre nem nagy súlyt helyez, hiszen a pénz mennyisége felfogása szerint hovatovább úgyis a szükséglethez alkalmazkodik. Ha a pénz utáni szükséglet oly nagy volna, hogy újabb megfelelő érckészlet nem volna megszerezhető, akkor is ott vannak az igen jó kisegítő eszközök t. i. a pénz forgásának meggyorsulása, vagy pénzhelyettesítő papírpénz kibocsátása.³⁾ ⁴⁾

2. Kvantitativ, — mennyiségi — pénzértékelmélet alatt általában azt a felfogást értjük, amely szerint a pénz értéke annak mennyiségétől függ. E nézet szerint a pénz mennyisége⁵⁾ az ok, a pénzérték (t. i. az árukkal szemben mutatkozó csereérték, vételerő) pedig az okozat. E kvantitativ elmélet úgy fogja fel a problémát, hogy ha nagyobb a pénzmennyiség, akkor aránylag kevesebb árút adunk egy bizonyos pénzösszegért, ha pedig kisebb, akkor többet. E gondolatmenet középpontjában tehát a pénz mennyisége áll, mint kiindulópont, amelyhez igazodik a pénz vásárló ereje.

¹⁾ Smith i. m. I. könyv. V., és II. könyv II. feje.

²⁾ V. ö. Hoffmann i. m. 69—73. l.

³⁾ Lásd Smith i. m. hivatkozott fejezeteit, valamint v. ö. Hoffmann i. m. 69—73. l.

⁴⁾ Megjegyzendő, hogy Smith teljes fedezetű bankjegyet ért.

⁵⁾ A „pénz mennyisége“ szűkebb és tágabb értelemben vehető aszerint, hogy meddig terjesztjük ki a pénz értékét. A kvantitativ elméletek a pénz mennyisége alatt a nemes ércpénz mennyiségét s legfeljebb a bankjegyet, és papírpénzt értik egyéb fizetési eszközök (váltó, csekk stb.) kizárásával.

Ily kvantitativ elméletet igen sokat fedezhetünk fel a régebbi időkben is, az eddig felsorolt elméletek nagyobb része ilyen mennyiségi elmélet, majd naivabb, majd indokoltabb alakban.

Minél inkább előtérbe helyezi és teszi a gondolatmenet kiindulópontjává valamely pénzértékelmélet a pénz mennyiségét, — melytől, mint októl függ a következmény t. i. a pénz csereértéke — annál inkább mondható az kvantitativ elméletnek.¹⁾ A pénz mennyisége a pénzérték kialakulásánál az egyik tényező. Az első pénzértékelméleteknek főleg ez a mennyiségi tényező ötlött a szemébe. Később más tényezőkre is kiterjesztették egyes írók a figyelmüket. Smith Ádám pl. sokkal nagyobb fontosságot tulajdonít a kereslet és kínálat általános szempontjainak és nem állítja az ár, illetve pénzérték alakulás jelenségének magyarázásánál előtérbe a pénzmenyiséget, mint oly indító okot, amelyhez az áralakulás, mint okozat igazodik. A kvantitativ felfogás tehát idők folytán engedett merevségéből, és a mennyiségi tényező mellett, vagy az elé más fontos tényezőket is soroltak fel a pénzérték alakulásának magyarázatánál.

Uj tekintélyhez és népszerűséghez jut azonban a kvantitativ felfogás a 19-ik század elején főleg *Ricardo* fellépése és az angol pénzviszonyok akkori állapota következtében.

Az Angol Bank ugyanis 1797-ben felmentetett bankjegyeinek beváltási kötelezettsége alól. A be nem váltható bankjegyek lassanként egyre nagyobb diszárszióba estek a nemes ércpénzzel szemben, mit az angol gazdasági élet egyre jobban megérezett. Egyre több és több panasz hangzott fel s egyre szaporodtak a vélemények és javaslatok a diszárszió okaira s megszüntetésének módjaira vonatkozólag. 1809-ben lépett fel Ricardo az aranyrudak nagy áráról²⁾ szóló tanulmányával, mellyel szemben *Bosanquet* írt cáfoló iratot. 1810-ben parlamenti bíróságot küldtek ki a kérdés

¹⁾ A pénz mennyisége a pénzérték alakulásának egyik tényezője. Természetesen vannak egyéb tényezői is. Hogy miért estek annyi sokan a kvantitativ elmélet egyoldalúságába, erre nézve igen találó megjegyzéseket, l. a *Palgrave*-szótár III. kötetének (1913) 244. lapján.

²⁾ *The High Price of Bullion a Proof of the Depreciation of Bank Notes.* London, 1809.

megvizsgálására (Bullion-Committee) 1811-ben válaszolt Ricardo Bosanquetnek.¹⁾

A Ricardo-féle, illetőleg a Peel akta alapjául szolgáló kvantitativ felfogás²⁾ szerint a kizárólagos nemesérc pénzforgalom állapotában a pénzmennyiség akként oszlik el, hogy minden országban annak kereskedelmével és gazdagságával arányban álló pénztömeg lesz található. A forgalomban levő pénzmennyiség (currency) határozza meg a pénz értékét és az általános árszínvonalat. Az ár nagysága a forgalomban levő árútömeg és az illető árútömeget forgató pénzmennyiség arányától függ. Ennek a pénzmennyiségnek megváltozása az áraknak, vagyis a pénz csereértékének megfelelő megváltozását idézi elő. Minden nemes ércebehozatal, vagy kivitel megváltoztatja a pénzmennyiséget és a pénz értékét, megfelelően befolyásolja tehát az árszínvonalat is. Ezzel a körülménnyel függ össze a kvantitativ elmélet szerint az is, hogy pénzforgalom, t. i. a nemesércforgalom automatikusan szabályozza önmagát. Belföldi magas árak árúbehozatalt idéznek elő, ami ismét a pénz külföldre szivárgását okozza, minek folytán az árak csökkennek. Az árcsökkenés azonban idővel a behozatal csökkenésére hat s így egy bizonyos árcsökkenés után ismét az ellenkező tendencia következik be.

A forgalomban azonban nemcsak ércpénz, hanem bankjegy is van. Ércpénz és bankjegy alkotják együttvéve a „currency“-t. A bankjegy ércpénzt képvisel. Ennélfogva a bankjegyforgalom azt a hatást szüli, amit a bankjegy által képviselt és a bank pincéiben fekvő nemes érc forgalma idézne elő. Ameddig tehát a kibocsátott bankjegymennyiség nem haladja meg a bank birtokában levő nemesérc mennyiséget, vagyis ameddig teljesen van az érccel fedezve, addig az ilyen vegyes, t. i. ércpénzből és bankjegyből álló pénzforgalomnak a hatása az árszínvonalra és a pénzértékre ugyanaz marad, mintha pusztán nemes ércpénz volna forgalomban.

¹⁾ Reply to Mr. Bosanquet's Practical Observations on the Report of the Bullion Committee. 1811.

²⁾ E felfogást Wagner Adolf nyomán foglalom össze l. A. Wagner: Die Geld- u. Kredittheorie des Peel-schen Bankatke. Wien, 1862. Idézi Hoffmann is i. m. 102—103. l. L. továbbá: Philippovich: Grundriss 10. kiad. I. 314. s. köv. l. I. Fisher i. m.

Megváltozik azonban a helyzet, ha a kibocsátott bankjegymennyiség meghaladja a bankjegyfedezet által képviselt ércmennyiséget. Az ércfedezet nagyságát meghaladó bankjegymennyiség-többlet forgalmi eszköz-többletet okoz és lenyomja az árszínvonalat. Hozzájárul ehhez még, hogy az ország pénzforgalmi eszközeinek (currency) feleslege külföldre szivárog. Csakhogy, mert külföldön a bankjegy nem cirkulálhat, a nemesérc fog elvándorolni. A currency-elmélet értelmében ennél fogva nem szabad több bankjegyet kibocsátani, mint amennyi nemes ércpénzzel teljesen fedezve van (teljes fedezeti rendszer). A bankjegyforgalomnak szigorúan követnie kell a nemesérc forgalmában és mennyiségében előforduló változásokat. Minthogy pedig a nemzetközi forgalom elsősorban a bankok nemesérckészletét érinti, végeredményben a nemes érctartalék nagysága szabja meg a bankjegy kibocsátás mértékét.¹⁾ Wagner szerint a currency-elmélet fölötte az, hogy az érckészlet növekedése vagy csökkenése nyújtja a kritériumot a metallisztikus pénzforgalom alakulásának megítélésére.²⁾

A currency elmélet felfogása szerint tehát a jegykibocsátó bank hatalmában áll a pénzértéknek és az árak színvonalának a befolyásolása. Ha ugyanis a bank túlsok bankjegyet bocsát ki (t. i. az érctartalékhoz viszonyítva), továbbá, hogyha az ennek folytán külföldre kiszivárgó ércpénzmennyiséget nem új ércbehozatalával, hanem ismét új bankjegykibocsátással pótolja, lenyomja a pénz értékét és felszökteti ezáltal az árakat, mely folyamatra vonatkozólag ki kell emelnünk, hogy a currency-felfogás szerint e folyamatban a jegybank-bankjegykibocsátó műveletei alkotják az előzményt, az okot és az ár, illetve pénzértékváltozások az okozatot és következményt.³⁾ ⁴⁾

¹⁾ V. ö. Hoffmann i. m. 102—103. l.

²⁾ „Die Ab- und Zunahme des Barvorrats als Kriterien der Bewegungen einer Metallistischen Zirkulation ist die Hauptdoktrin“. A. Wagner i. m. 89. és 86. l. idézve Hoffmannál is i. m. 103.

³⁾ Lásd *Philippovich*: Grundriss. 10. kiad. I. kötet 315. l.

⁴⁾ A currency-elmélet tehát a kvantitativ elméletnek a teljes fedezeti rendszer elvével összefüggésben álló s gyakorlatilag a Peel-akta indokaiként érvényesült változata. Megjegyzendő, hogy a „currency-principle“ elnevezést először ügylátszik, hogy csak 1840-ben használták a parlament jegybankbizottságának tárgyalásán. L. Palgrave-szótár. I. kötet 472. l.

3. Ricardo érték- és pénzérték elméletére jellemző, hogy amíg állásfoglalása a Peel-aktát megelőző és létrehozó eszmecsere konkrét esetében, mint gyakorlati gazdaságpolitikus és reformeré, világos és határozott, addig általános pénzértékelmélete, különösen a pénzértékelméletének általános értékelméletébe való bekapcsolása éppen nem mondható ilyennek.

Ricardo általános pénzértékelmélete szerint a pénz, illetve nemesércék értéke, mint más javaké termelési költségüktől függ. Gyakorlati felfogása szerint pedig a pénz mennyisége úgyszólván aritmetikai pontossággal határozza meg annak csereértékét.

Ennek tüzetesebb megértéséhez tudunk kell, hogy Ricardo általános pénzértékelmélete, melyben a pénz értékét a nemesérc termelési költsége határozza meg, arra az ideális, vagy szerinte normális állapotra szól, amikor a pénz mennyisége helyes arányban áll a pénz által forgalombahozott és képviselt árúk értékéhez és tömegéhez. Eredetileg — szövegintézte, ameddig tisztán nemesérc cirkuláció volt s ameddig a bankok intézménye és új bányák felfedezése nem zavarta meg a pénz mennyiségének helyes eloszlását, — minden országban ez a normális pénzmenyiségarány volt meg. Ebben a normális állapotban bármily élénk kereskedelmi forgalomban áll is egyik ország a másikkal, a pénzeloszlásnak ez a helyes aránya nem változhatik meg a kereskedelemnek erre nézve gyakorolt kiegyenlítő hatása folytán.¹⁾ ²⁾

Ha azonban valamely országban új nemesércbányát fedeznek fel, akkor az illető országban a forgalomba hozott nemesérc nagyobb mennyisége miatt leszállana a pénz értéke és külföldre özönlene ki a nemesérc mindaddig, amíg az értékkiegyenlítődes megtörténnék. Az új bányák felfedezésével hasonló hatású a nagymértékű bankjegybocsátás.³⁾

Ha tehát új bányák felfedezése, vagy egy jegybank működése következtében a normálisnál nagyobb mennyiségű

¹⁾ L. The High Price of Bullion első lapjait. A High Price of Bullion német fordítását lásd K. Diehl és P. Mombert Ausgewählte Lesestücke zum Studium der politischen Ökonomie c. sorozat I. kötet (Karlsruhe 1912) 92—103. l.

²⁾ id. ford. 62—3. l.

³⁾ u. o. 64. l.

pénz kerül a forgalomba, akkor leszál a pénz csereértéke, vagyis az árujavadnak, köztük a nemesérceknek is magas lesz az áruk. Angolország konkrét esetében az Angol Bank túlságos jegykibocsátása tette a forgalmi eszközök (currency) mennyiségét abnormálissá, ez szállította le a pénz csereértékét s tette magassá a nemesérc árát. A feladat tehát az, hogy a forgalmi eszközök mennyisége a normálisra szoríttassék. Ennek módja, hogy a bankjegy pusztá képviselője legyen csak egy bizonyos nemesércmennyiségnek, mit úgy lehet elérni, ha a bank minden kibocsátott bankjegyét arannyal teljesen fedezi és kibocsátott bankjegymennyiségét leszállítja arra a mennyiségre, amely nemesércben is megvan, úgy, hogy az összes bankjegymennyiség ugyanolyan nagy nemesércmennyiséget képviseljen. Másszóval addig csökkentendő a bankjegymennyiség, ameddig az előbbiek szerint az arany- és ezüstrudak ára a kivert pénz értékére csökken.¹⁾ Ennek folytán a forgalomban levő fizetési eszközök értéke azonos lesz a nemesérc értékével s a pénzforgalom a teljesen metallisztikus pénzforgalom jellegét ölti fel, minek következménye az lesz, hogy a pénzmennyiség automatikusan a normális arányt fogja felölteni az áruforgalom és árúmenyiség méreteihez viszonyítva stb.

Láthatjuk tehát, hogy Ricardo *gyakorlati* gazdaságpolitikai nézeteiben a *pénzmennyiség* áll a középpontban, mint az a faktor, ameltől a pénz értéke feltétlenül és automatikusan függ. Ha a pénzmennyiség nő, csökken az érték és megfordítva. Normális nemesércpénzmennyiség mellett annak értéke is normális. A nemesérc normális értéke pedig azonos annak a munkának, illetve munka és tőkebefektetésnek értékével, mely termeléséhez és piacra hozatalához szükséges.

Ricardo tehát egymás mellett két pénzértékelméletet követ t. i. a kvantitativ elméletet és a termelési költségek elméletét.²⁾ ³⁾ A kettő közül azonban gyakorlatilag a kvantita-

¹⁾ U. o. 98. l.

²⁾ Így Diehl i. m. 10—11. l. Hoffmann i. m. 108. l.

³⁾ A normális pénzelosztási viszonyokra érvényes pénzértékelméletet két különböző alakban formulázza. A High Price of Bullion első lapjának második bekezdésében ezt mondja: Az arannak és ezüstnek, mint más áruknak, van belső értékük, mely nem önkényes, hanem függ ritkaságuk-

tív elmélethez fűződik gazdaságpolitikai állásfoglalása, mely kvantitatív elmélet vált a currency-principle alaptanává.

A currency-elmélet hívei közül a Ricardo-féle pénzelmélet alapvonásait tünteti fel német fordítójának *Baumstark*¹⁾-nak és *Corbett*²⁾-nek gondolatmenete. A Ricardo-féle irányhoz lehet számítani³⁾ James *Mill*⁴⁾-t is, bár sok részletben eltérő a gondolatmenete. Ricardo nézeteinek némely ellentmondásait azzal vélte kiküszöbölni, hogy hangsúlyozza a különbséget az érmeérték, (mely a pénzértékkel egyenlő) és nemésére anyagértéke között (aranyrúd).

tól, a termelésükre fordított munkaköltségektől, és annak a tőkének az értékétől, mely bányáikban fekszik.

A nyolc évvel későbbi *Principles*ben ezzel szemben azt az alapelvet állítja fel a főmunkájának elején a tudományos dogma szigorúságával, hogy valamely jószág értéke a munka ama viszonylagos mennyiségétől függ, mely annak előállítására szükséges, és nem ama kisebb vagy nagyobb szolgáltatástól, mely ezért a munkáért adatott. Ennek megfelelően mondja a *Principles* XXVII. fejezetében a pénz értékéről is, hogy: „arany és ezüst, mint minden más jószág csak abban az arányban bír értékkel, amelyben munka szükséges termelésükre és piacra hozatalukra. Az arany körülbelül tizenötször oly drága, mint az ezüst, nem azért, mert nagyobb kereslet van utána, sem nem azért, mert az ezüst kínálata tizenötször akkora, mint az aranyé, hanem egyedül azért, mert tizenötször akkora munka szükséges arra, hogy abból egy adott mennyiséget megszerezhessünk“. (Ricardo Láng-féle fordítása 1899. 3. ill. 406. l.)

Ha nem tartozunk azok közé, akik Ricardo minden sorában valami nagyszerűt látnak és minden kijelentését nagy jelentőségű tantételnek akarják szuggerálni, akkor be kell látnunk, hogy mennyire nagy naivitás, vagy elfogultság kell ahhoz, hogy ily határozottan merje valaki állítani, hogy az aranyérték van tizenötször nagyobb értéke, mint az ezüstnek, mert tizenötször több munka kell az előállításához! Mindezt pedig úgy látszik azért állítja Ricardo, mert már egyszer alapelvként mondotta ki, hogy a javak értéke *arányban* áll a befektetett munka *mennyiségével* és nem a munkáért adott költséggel. Úgy látszik, hogy oly nagy volt Ricardo tekintélye Angliában, hogy akármit mondhatott már.

Kvantitatív elméletéről is nem igazságtalanul jegyzi meg Hoffmann (i. m. 113. l.), hogy az alig haladja meg az áralakulással szemben mutatkozó pénzszerepnek naiv kvantitatív elgondolását, melyben csak ritkán találunk mélyebb felfogásra valló megjegyzést.

¹⁾ L. Hoffmann i. m. 115. l.

²⁾ Paper against Gold. London, 1817. l. i. m. u. o.

³⁾ L. Hoffmann i. m. 116—9. l.

⁴⁾ Elements of Political Economy. 1821. 3. kiad. 1826. Az Edinburgh Review 1808-iki évf. Money and Exchange.

Viszont N. W. Senior¹⁾ pénzértékelmélete is nagy tekintélynek örvendett. A pénz értékét szerinte — általában és kivételes időszakoktól eltekintve, — nem annak mennyisége, forgási sebessége, sem a csere- vagy hitelgazdaság állapota, hanem egyedül a nemesércek termelési költségei ellapítják meg. A nemesérc értékét is ugyanazok a tényezők határozzák meg tehát, mint más árúké.²⁾ ³⁾

IV. FEJEZET.

A banking principle, Tooke és Fullarton.

1. A currency-elmélet az 1844-iki Peel-féle bankaktában jutott gyakorlati érvényesüléshez, mely lényegileg ennek az elméletnek megfelelően a szigorú teljes ércfedezet rendszerét iktatta törvénybe, mely szerint egy bizonyos kontingensen felül a kibocsátott bankjegyek érccel teljesen fedezendők.

A currency-elmélettel szemben az u. n. *banking-principle*⁴⁾ hívei foglaltak állást. Erős kritikával illették a currency-felfogást, gyakorlatilag azonban nem tudták a közvéleményt és a törvényhozást a meggyökeresedett currency-principle ellenében eléggé befolyásolni. Laughlin⁵⁾ szerint a currency, illetőleg a banking-principle egymással ellentétes főpontjai a következőkben foglalhatók össze:

Currency-elmélet:

¹⁾ N. W. Senior: Three Lectures on the Value of Money (1829-ben) tartott előadásai, melyek csak 1840-ben jelentek meg (Londonban) u. az. Three Lectures on the Art of obtaining Money 1830 és Three Lectures on the Transmission of the precious metals from country to country. 1830. — A pénz értékéről (value of money) címzett három előadás német fordítását lásd Diehl és Mombert Lesestücke 1. kötet 104—149. l.

²⁾ V. ö. Diehl és Mombert i. m. I. 15. l.

³⁾ Senior pénzelméletének kritikái ismertetését lásd Hoffmannál i. m. 119—122 l.

⁴⁾ A banking-principle szerint, a fedezet arányát nem kell a merev teljes fedezetben meghatározni, hanem a beváltási kötelezettség kimondása mellett szabadabb kezét kell engedni ebben a banknak, szóval elasztikusabb, fedezeti rendszert kívánnak.

⁵⁾ Laughlin J. L. Principles of money. London, 1903. 264. l. idézi Hoffmann i. m. 104. l.

1. A pénzforgalmi eszközök növekedésével vagy csökkenésével csökkennek, vagy nőnek az árak is.

2. A jegybankoknak módjukban áll a bankjegyforgalmat tetszés szerint változtatni.

3. A bankjegykibocsátás szabályozásával szabályozható az aranybehozatal és kivitel.¹⁾

A banking-principle álláspontja ezzel szemben:

1. Az árak nem a forgalmi eszközök mennyiségétől függenek.²⁾

2. A bankok nem növelhetik tetszés szerint a kibocsátott bankjegymennyiséget, mert a bankjegykibocsátás mérvét egyedül az erre irányuló szükséglet szabályozza.

3. A bankjegykibocsátás forgalmát ennél fogva nem kell a nemesércek behozatala és kivitele vagy a váltóárfolyam állása szerint szabályozni.

A currency-elmélet alapfelfogását, mely szerint az árak így a pénz csereértéke általában egyszerű függvényei a nemesércpénz és bankjegymennyiségnek, teljesen helytelennek kell tekintenünk. A banking-principle felismerte ezt,³⁾ és helyesen hivatkozott arra, hogy az áralakulás és ezzel a pénzérték alakulásának okai nem magának a pénznek mennyiségében keresendők, hanem az árútermelés, fogyasztás és árúforgalom területén és körülményeiben.

A banking-principle teoretikusai közül *Tooke*⁴⁾-ot, *Ful-*

¹⁾ Láthatjuk ebből, hogy a currency-felfogás szerint a jegybank módjában áll az áralakulást, pénz és aranyforgalmat szinte tetszés szerint irányítani. Nem csoda tehát, hogy a currency-elvnek hódoló angol közvélemény úgyszólván minden ár- és konjunktura hullámzásáért az Angol Bankot, illetve annak bankjegypolitikáját okolta. A currency elmélet ekként a 19. század első felében — jobb híján — a válságelmélet szerepét is játszotta. Lásd erről: Philippovich i. m. 316—7. l.

²⁾ Vagyis a pénz csereértéke nem a pénz mennyiségétől függ.

³⁾ *Tooke* szerint az 1848-iki Peel-okta: „one of the most wanton, ill advised, pedantic, and rash pieces of legislation“.

⁴⁾ *Thomas Tooke* (1774—1858) eleinte maga is hódolt első irataiban a currency-felfogásnak, egy a *Considerations in the state of the Currency* 1826. c. munkájában. Ellenben ellene fordul a currency elméletnek 6 kötetes nagy munkájában, melynek két utolsó kötetében *W. Newmarch* is társszerző volt: *A History of Prices and of the State of the Circulation during the Years 1793—1856*. London, 1838—57. 6. köt., ugyanígy: *An Inquiry into the Currency Principles and the Connection of the Currency with Price etc.* London, 1844.

*lartont*¹⁾ és *Wilson*²⁾ említjük meg, s különösen a két előbbit kell kiemelnünk.

2. Tooke terjedelmesen cáfolja a currency-elméletet³⁾ s azzal szemben a bankjegyforgalomnak először nyújtja oly modern felfogását, mely lényegében ma is jelentőséggel bír. Joggal mindhatni tehát róla, hogy a naiv kvantitativ elméletet argumentumai örökre megsemmisítették.⁴⁾

Különös részletességgel cáfolja a currency-elméletnek azt az alaptételét, hogy a nemesérckészlet és a kibocsátott bankjegymennyiség határozza meg a javak árait, hogy tehát ezek között állandó és változhatatlan viszony⁵⁾ volna, mint ok és okozat között. De hol maradnak akkor az eladóknak és vevőknek a versenyviszonyok szerint alakuló alkudozásai, melyekkel önállóan határozzák meg az árakat? A javak árait — hosszabb korszakokat tekintve — a termelési költségek határozzák meg, a napi piaci árat pedig a kereslet és kínálat viszonya, értve az előbbi alatt a tényleg rendelkezésre álló jószág mennyiségét, az utóbbi alatt pedig a valóságos, és előrelátható, vagy valószínű, szükségletet. A nélkülözhetetlen javak árában már a szükséglet egy aránylag csekély hányadának hiánya is erősen felszökteti az árakat.⁶⁾ Más javak áralakulása nem ennyire érzékeny.

Különösen főművében⁷⁾ igyekszik az áralakulás okait az áruforgalom, termelés és fogyasztás terén és körülményei-

¹⁾ L. alább.

²⁾ J. *Wilson*: Capital, Currency and banking. London, 1847.

³⁾ Tooke-nak itt alább közölt gondolatmenetét lásd bővebben Hoffmannál: i. m. 129 s köv. lapjain.

⁴⁾ U. o. 134. l. szószerint:

⁵⁾ Constant and

invariable connexion of increase of price with the Bank restriction . . . a relation as that of cause and effect subsisting between the two phenomena . . . Tooke: Thoughts and details, on the high and low prices etc. I. part. 18—19.

⁶⁾ Hyen jószág a gabona. Az 1792—1812. évek magas árait, melyekre a currency elmélet is sokat hivatkozott, a rossz termésekkel, a háborúk és szárazföldi zárlat miatt a szükségletkielégítési forrásoktól való elzárt állapottal, vagyis a kínálat csekély voltával, az 1813-tól való áresést pedig a jó terméssel és az említett akadályok megszűnése miatt fellendült nagy behozatallal tehát a kínálati oldal javulásával magyarázza. L. Thoughts and details IV. rész 83. l. közölve Hoffmannál i. m. 129.

⁷⁾ History of prices etc.

ben kimutatni. (Wagner szerint ezzel halálos csapást mért a currency-elméletre.¹⁾ Tagadja, nemcsak azt, hogy a jegy kibocsátó műveletekkel a jegybank szinte tetszés szerint befolyásolhatná az árakat, hanem tagadja azt is, hogy a bank módjában állana tetszés szerinti bankjegymennyiséget kibocsátani, mert hiszen a kibocsátandó bankjegyek mennyiségét azok kereslete és nem a bank tetszése állapítja meg. A bankjegyeket ugyanis, vagy kölcsönök folyósításakor, vagy váltóleszámítoláskor adja ki a bank, tehát, amikor jegyeit ily módon keresik. A bankjegyek utáni keresletet ekként a gazdasági élet szükséglete állapítja meg, aminek logikai következménye, hogy minél nagyobbak az árúk árai, annál több bankjegyre és fizetési eszközre van szükség általánosságban, (feltéve, hogy a fogyasztás nem csökkent) és megfordítva.²⁾ A felesleges bankjegymennyiség visszaáramlik a bankhoz számlabetétek, visszafizetett kölcsönök, vagy aranyra beváltott bankjegyek képében.

3. A currency-ellenes banking principle másik kiváló képviselője és teoretikusa John Fullarton.³⁾

Tooke-hoz hasonlóan cáfolja a currency-elméletet. Rámutat azonkívül a pénznek kettős funkciójára, mely éles megkülönböztetés fontosságát eddig nem méltányolták eléggé. Különbséget tesz ugyanis a pénznek, mint csereforgalmi eszköznek és mint értékmegőrző, ill. felhalmozó eszköznek a funkciója között. A pénzmennyiség egy része a csereforgalmat bonyolítja le, a másik rész azonban, egyes helyeken kincskészletként szerepel, mint felhalmozott pénz vagy on (hoards).

A pénz értéke a nemesérc értékétől függ Fullarton szerint. Minthogy az állam megállapítja az ércpénz beváltási értékét, ez az érték lesz az érc minimális ára s így az ércpénz és nyersérc értéke között nem lehet nagy különbség.

¹⁾ A. Wagner: Die Geld- und Kredittheorie der Peelschen Bankakte. 1862. idézi Hoffmann i. m. 130.

²⁾ Lásd Hoffmannál i. m. 130—131. l.

³⁾ John Fullarton: On the Regulation of Currencies etc. London. 1844. második átdolgozott kiadása 1845. E második kiadás IV. és V. fejezetének fordítását közli a Diehl és Mombert-féle: Ausgewählte Lesestücke zum Studium der politischen Ökonomie c. gyűjtemény. Karlsruhe, 1914. 10. kötete is 90—115. l.

Kérdés most már, hogy az ércpénz értéke nem szenved-e változást akkor, ha a pénzkészletek megnagyobbodnak vagy megesőkkennek? Fullarton a pénzérték megváltozását gyakorlatilag aktuálisnak nem tartja ebből az okból kifolyólag és szerinté csak egy olyan országban állhatna elő az az eset, melynek semmiféle hitelszervezete nincsen s melynek az összes forgalma kizárólag ércpénzdarabokkal bonyolítódik le és minden pénze forgalomban is van. Itt volna lehetséges az, hogy igen nagy arányú nemesércbeözönlés lenyomná az érc értékét, feltéve, hogy annak államilag megállapított ára nem volna.

Hitelszervezettel bíró modernebb országokban azonban a nemesérc be- és kiözönlése, tehát mennyiségbeli ingadozása nem a forgalomban levő pénzmennyiséget érinti a gazdasági élet gyakorlatában, hanem azokat a pénzkészleteket (hoards), melyekben a forgalomban nem levő nemesércpénz van felhalmozva. A külföldről beözönlő nemesérc elsősorban ezekbe a nem forgó készletekbe folyik, — s Angliában főleg az Angol Bank pincéibe. A külföldre özönlő nemesérc is ezekből a tartalékokból és nem a forgalomtól vonatik el. A jegybank pincéiben fekvő nemesérc nem kerül a forgalomba s nem szaporítja tehát a forgó ércpénz tömegét. Tehát az ércpénzmennyiségnek a külföldről való behozatal és kivitel következtében előálló mennyiségváltozása nem hathat ki gyakorlatilag a pénz értékére, még abban az esetben sem, ha a pénzérték a pénz mennyiségétől függene, mert a külföldről be- és kiözönlő ércmennyiségek nem a forgalomban levő pénzmennyiséget, hanem a forgalomba nem vont készleteket (hoards) érintik túlnyomórészt. A külföldről bejövő nemesérc csak akkor növelné a forgalomban szereplő pénzmennyiséget, ha oly nagy érctömegek jönnének az országba, hogy az összes bankjegyek teljes fedezetén túl még mindig szivárogná az be stb. stb. De nem válik a külföldről beözönlő nemesérc gyakorlatilag a bankok pincéibe özönlő mennyiségének megnövekedéséhez mért új bankjegykibocsátás alapjává sem, mert a bank nem bocsáthat ki több bankjegyet, mint amennyi után megvan a kereslet.¹⁾

¹⁾ Lásd Fullarton i. m. különös. IV. és V. fej. — V. ö. Diehl és Mombert i. m. 8—10. és 90—115. l. — Hoffmann: i. m. 134—137.

4. Megemlíttük itt még *Thornton*-t,¹⁾ ki még jóval *Ricardo* előtt ellenkező álláspontot foglalt el, úgyhogy *Ricardo* idézi és cáfolja is őt. *Thornton* szerint a nemesérc ára is, mint más áruké, a kereslet és kínálat viszonyától függ. A termelési költségek azonban bizonyos határokat szabnak meg. Ha pl. a pénz értéke az alá az érték alá száll le, amely mellett egy bizonyos bányauzemben tartható, ez a bánya meg fogja szüntetni az üzemét, tehát csökkenti a kínálatot stb.²⁾

Ricardo érték és pénzértékelméletével szembehelyezkedik és cáfolja azt *Malthus*³⁾ is. Szerinte a javak értékét nem az előállításukhoz szükséges munkamennyiség, hanem a kereslet és kínálat szabályozza s a termelési költségek szerepe a kínálatra való befolyásukban áll. Ez az elv érvényes a nemesércekre is. Ezek értékét az egyes piacokon megnyilvánuló nemesérckeresletnek a kínált mennyiséghez való viszonya fogja meghatározni. A termelési költségek a nemesércnél gyakorlatilag kevésbbé jönnek figyelembe, mint más áruknál, minthogy a nemesércből általában nagy készletek vannak felhalmozva, s így a kereslet és kínálat a meglevő készletekből meríthet többnyire.⁴⁾

A currency- és banking-principle kiegyenlítésére törekedett *John Stuart Mill*⁵⁾. Szerinte elsősorban a kereslet és a kínálat viszonya állapítja meg a pénz értékét, éppen úgy, mint más javakat. A kínálatot a forgalomban lévő *pénzmennyiség* alkotja (a nem forgó készletek nem számíthatók ide) a pénz után való kereslet nagyságát pedig az eladásra szánt áruk összessége teszi ki. E két mennyiség viszonya irányadó a pénz értékére, azonban a pénzforgalom gyorsasága is figyelembeveendő tényező. Rövidebb időközöket tekintve a kereslet és kínálat viszonya állapítja meg, minthogy azonban a nemesércek az emelkedő költséggel termelhető

¹⁾ H. *Thornton*: Enquiry into the Nature and Effects of the Paper Credit of Great Britain. London, 1802.

²⁾ L. Hoffmann i. m. 123—5.

³⁾ Th. R. *Malthus*: Principles of Political Economy 1820. u. az. The Measure of Value stated and illustrated with an Application etc. etc. 1830.

⁴⁾ M. pénzértéktanának ismertetését lásd Hoffmann i. m. 125—7. l. továbbá a Palgrave-szótár II. köt. 1912. *Malthus* c. cikkét. kül. 673—4. l.

⁵⁾ Principles of Political Economy 1845—47. 2-ik kötet.

árak közé tartoznak, a termelési költségek fogják értéküket végeredményben szabályozni stb. stb.¹⁾

St. Mill tehát az ellentétes nézetek harmóniába hozatalára törekedett a korabeli pénzértékelméleteknél is, olymódon, hogy a saját tehoziájában a különböző nézetek által hangsúlyozott pénzérték meghatározó tényezők valamennyijét szerephez juttatja. A probléma előbbrevitelét, vagy ki-mélyítését azonban nem igen fedezhetjük fel nála.²⁾

V. FEJEZET.

A fellendült nemesérctermelés hatása.

Mono- és bimetallizmus.

1. A 19-ik század elején a világ arany- és ezüsttermelése nem emelkedett, sőt inkább csökkenő tendenciát mutatott körülbelül 1820-ig. 1801-től 1810-ig 17778 kilogrammra, 1810-től 1820-ig 11445 kilogrammra tehető az évi aranytermelés. Ettől kezdve ismét növekedés áll be a termelt arany mennyiségben, úgy, hogy 1820—30 közt 14,216 és 1830—40 között 20,289 kilogrammra tehető az évi átlagban.

Lényegesen megváltoztatták a viszonyokat a kaliforniai (1848) és az ausztráliai (1851) aranybányák felfedezései. Az aranytermelés megkétszereződött, úgy, hogy 1851—55 közt az átlagos évi termelés 199,338 kgrm-ra, 1855—60 közt pedig 201,750 kgrm-ra rugott. A következő tíz év termelése is megközelíti ezt az eredményt. (1861—65: 185,057, 1866—70: 195,026 kgr.). A hetvenes évek és a nyolcvanas évek első felének termelése jelentékenyebb csökkenést mutat (1871—75: 173,904 kgr., 1875—80: 172,414 kgr., 1881—1885: 154,959 kgr.) 1886-tól kezdve ismét emelkedik az évi termelés átlag, megpedig a kilencvenes évektől kezdve rohamos arányban³⁾, úgy,

¹⁾ V. ö. Palgrave-szótár V. köt. J. St. Mill. cikkét 756—763. l. kül. 761. l. valamint Hoffmann i. m. 139—142. l.

²⁾ V. ö. Hoffmann u. o.

³⁾ 1886—90: 167.675 kg 1896—1900: 387.257 kg.

1891—95: 245.292 „ 1901—1905: 484.639 „

1493-tól 1850. (358 év) az évi átlagot 13,273 kgra, 1851—1885 (35 év), 183.222 kgra lehet tenni a rendelkezésre álló adatok alapján. Az adatokat lásd: K. Helfferich: Das Geld 3. kiad. 1916. I. Buch II. Absch. 3. kap., továbbá Philippovich i. m. I. köt. 298. l. Hoffmann i. m. 146—8. 228—9. l., valamint Palgrave-szótár I. 225—226.

hogy az 1905—1909 közti 4 év átlaga már 643,519 kgr. Az ausztráliai termelés kiterjesztése, de főleg a délafrikai bányák játszanak ebben főszerepet. Az 1910-ik év aranytermelése 685,015, az 1911. évé 694,466 kgramm, volt.¹⁾ Az ezüsttermelés a 19-ik század elejétől kezdve állandóan emelkedik. Míg az 1851—55. évi termelés átlagát 886,115, az 1856—60-éi 904,990 kilogrammra teszik,²⁾ addig az 1910. év ezüsttermelése már 6,896,032 és az 1911-iké 7,008,964 kilogramm.³⁾ ⁴⁾

A 19-ik század eleje, illetve második harmada óta főleg a következő gazdasági jelenségek ragadhatták meg a pénzérték problémájával foglalkozók figyelmét:

1. ezüsttermelés állandó emelkedése mellett az aranytermelés alábbszállása a 19-ik század elején, majd lassu emelkedése a század közepéig, akkor hirtelen majdnem kétszeresre szökik az fel, majd ismét lassú csökkenése áll be 1885-ig, azontúl pedig ismét gyors és állandó emelkedés.

2. Az árak végeredményben emelkedő hullámozása, de az áremelkedés aránylag jóval lassúbb a nemesérctermelés növekedésénél.

3. Az ezüst demonetizálódik lassan-lassan, értéke megcsappan az aranyhoz viszonyítva.

4. A gazdasági élet forgalma, kereslete, kínálata megnő.

5. A nemesérmennyiség szaporodása mellett megsza-
porodnak a papiros, illetve immaterális fizetési és hiteles-
közök is.

E jelenségeket majd szerencsésebb, majd kevésbé szerencsés módon hozták azután összefüggésbe a pénzérték-alakulással. Egyik író szerencsésebben látta meg, hogy a jelenségek mennyiben és mily rangsorban állanak oksági összefüggésben a pénzértékkel, mások helytelenebbül tapogatóztak.

¹⁾ Lásd Juraschek ill. Otto Hübners: Geographisch-statistische Tabellen. 1914. 151. l.

²⁾ L. Helfferich és Hoffmann i. m.

³⁾ Juraschek-Hübner-féle tábl. u. o.

⁴⁾ Az 1861—65. évek ezüsttermelésnek átlaga már meghaladta a millió kilogrammot (1,101,150 kg.) az 1851—1885. évek (35) átlaga 1,637,054., 1886—90: 3,480,060, 1891—95: 4,917,520, 1896—900: 5,177,426, 1901—1905: 5,189,751, 1906—1909: 5,944,122, 1493—1850 (358 év) átl.: 418,510 (?) L. Philippovich: i. m. u. o.

A fellendült nemesérctermelés és az árhullámzások látán az írók egyik csoportjának az érc termelési költségeiben, egy másik csoportnak a mennyiségben beállott változás ragadta meg főleg a figyelmét. Az előbbi csoport tehát a termelési költségeket, az utóbbi a mennyiséget tartotta a pénzérték legfőbb irányító okának¹⁾

2. A termelési költségek pénzértékhatározó elméletét követők közé sorozhatók a 19-ik század hatodik és hetedik de-cenniumában, tehát az ausztráliai és kaliforniai aranyfelfedezések többé-kevésbé hatása alatt álló nevezetesebb írók közül: egyrészt *Chevalier*²⁾, *Cherbuliez*³⁾, *Rau*⁴⁾, *Cairnes*⁵⁾, másrészt *Carey* és *Marx*. Míg azonban az előbbi négy a termelési költségeket az abszolút, vagy relatív pénzmennyiség szempontjaival igyekszik összeolvasztani és a pénzérték meghatározó indokául odaállítani, addig *Carey* és *Marx* a termelési költségeket a pénzérték egyedüli forrásának tüntetik fel.⁶⁾ ⁷⁾

¹⁾ Lásd ezt a csoportosítást *Hoffmann*-nál a pénzértékelméletek egész sorozatán végigvonulólág i. m. különösen a IV. fejezettől kezdve. Hasonlóképen *Diehl* és *Mombert*. *Lesestücke I. k. Zur Lehre vom Geld* 1917. *Einführung* 1—20 l.

²⁾ *Michel Chevalier*: *La Monnaie* I. kiad. 1850, II. kiad. 1866. Ez a *Cours d'Éc. politique* 3. kötetét alkotja. Továbbá u. az. *De la baisse probable de l'or*. 1859. valamint a *Guillaumin-féle közgazdasági szótár* 1854-iki kiadásában *Argent* és *Métaux précieux* c. cikkek.

³⁾ *Antoine Élysée Cherbuliez*: *Précis de la science économique et de ses principales applications* 2. köt. Paris, 1862.

⁴⁾ *K. H. Rau*: *Grundzüge der Volkswirtschaftslehre*. II. Abt. 1869.

⁵⁾ *John Elliot Cairnes*: *Essays in Political Economy, Theoretical and Applied* 1873. és *Some Leading Principles of Political Economy newly Expounded* 1874.

⁶⁾ Lásd *Hoffmann* i. m. 149—164. l.

⁷⁾ *Chevalier* szerint a pénz mennyiségén kívül a kereslet és kínálat hangu-latát, felfogását és érdekeit is figyelembe kell venni a pénzérték okainál. Különösen fontosak azok a körülmények, amelyek az eladóknál a kínálatra hatnak. Az eladónál a termelési költség az irányadó főleg. Átlagban és általánosságban — hosszabb időszakokat nézve — a termelési költségek határozzák meg az árszínvonalat. (*Métaux précieux* 46—50. l. idézi *Hoffmann* i. m. 149.) —

Cairnes a nemesérctermelő országokban véli legjellemzőbben felfedezni az ércpénz árhullámzásának okait. Ausztráliában és Kaliforniában a dús aranytelepek felfedezése folytán, az aranybányások munkabérei felszöktek s ezt követték egyéb munkabérek is. Ennek folytán emelkedtek a termel-

A termelési költségelmélet képviselői közé kell sorolni azonkívül ebből az időből *Helferich*¹⁾-et is.²⁾

vények árai, mely árak a Londonban vert ércpénzben valósultak meg. A nemesércnek az aranytermelő országokban beállott értékesökkenése azután a pénzforgalom szárnyán körbement más országokban is és az árszínvonal mindenütt felemelkedett, ahol az olcsón termelt ércpénz telítette a forgalmat. (L. Essays kül. 20—140. l.)

Carey szerint minden jószágnak értékét a reprodukció költségei határozzák meg. A reprodukciós érték jut kifejezésre az árban. Ez a gondolat minden munkáján végig vonul és számos helyen jut kifejezésre (Principles of Pol. Ec. 1837—40. The Credit System in France etc. 1838. Principles of Social Science 1858 Manuel of Social Science 1865. The Money 1857.) — Értékelméletének kritikai ismertetését lásd: E. *Dühring*: Kritische Geschichte der Nationalökonomie u. Sozialismus 393—429. l. Leipzig 1900. 4. kiad. — Marx pénzértékelmélete azonos sokszor emlegetett értékelméletével. Minden áruérték egy bizonyos munkaidő mennyiségét képvisel, úgy, hogy ebből a szempontból minden áru mintegy megjegecedett munkaidő. A csereforgalomban az árúk egy oly áruval cserélődnek ki, mely idők folyamán általános csereeszközzé lett. Ez a pénz. Tehát a forgalomban az áru pénzzé, a pénz áruvá változik. Az egyenlő csereértékek egyenlő munkaidőt rögzítenek meg. Az áru értéke a benne megkristályosodott munkaidőmennyiségtől függ. Az áru és pénz körforgása, illetőleg folytonos átváltozása folytán a pénz is áru, melynek csereértéke az érte becsérelt árban megtestesült munkaidőmennyiségtől függ. (G—W—G).

Marx pénzértékelmélete tehát termelési költségelmélet, mert a társadalmilag szükséges munkaidőben kifejezett termelési költség állapítja meg szerinte az áru értékét. T. i. az árúban megtestesült munkaidőmennyiségnek megfelelő csereértéket kifejező aranymennyiség az áru ára. A pénzérték oka tehát a munkaidőben, még pedig a megfelelő csereértékű áru által megtestesített, vagyis termelésére társadalmilag szükséges munkaidőmennyiségben rejlik. A pénzérték oka tehát Marxnál teljesen az áru oldalán, t. i. az áruért hozott és munkaidőben kifejezett termelési költségben jelenik meg.

Voltaképen Marx pénzértékelmélete is, mint egész tanítása: világnézet. Argumentumai egyes közgazdasági részletkérdésekben is — akár célzatosan, akár meggyőződésből — a szerző világnézete szuggerálásának eszközei.

Marxnak a pénzértékről vallott felfogása (Kapital I. k. Zur Kritik der pol. Ök.-ban) kritikáját lásd: *Hoffman*-nál i. m. 158—164. *Böhm-Bawerk*: Zum Abschluss des Marx'schen Systems (Festgaben für K. Knies. Berlin, 1896) u. a. Kapital u. Kapitalzins I. Abt. 501—565. l. 3. kiad. 1914. — P. Firemann: Kritik der Marx'schen Werttheorie. Jahrb. für Nationalöek. u. Staat. 1892. évf.

¹⁾ J. *Helferich*: Von den periodischen Schwankungen im Wert der edeln Metalle von der Entdeckung Amerikas bis zum Jahre 1830—1843. Közölve: a Diehl és Mombert-féle Lesestücke I. kötet 150—183. l.

²⁾ Hoffmann, ki *Helferich*nek a Periodische Schwankungen c. munká-

3. A kvantatív felfogást képviselik¹⁾ ellenben Oppenheim²⁾, Harvey³⁾, Mangoldt⁴⁾, Trinci⁵⁾, Jevons⁶⁾, Newmarch⁷⁾, Laveleye⁸⁾ és Nasse⁹⁾.

Az említett írók közül Oppenheim felfogását, ki a pénzmenységnek az árumenységhez való egyszerű viszonyában — bár a pénzforgási sebesség figyelembevételével — látja a naiv kvantatív theoriák közé sorozzák kritikusaival¹⁰⁾, míg a többiek nézetei indokoltabb kvantatív irányt képviselnek.¹¹⁾

Itt csupán *Jevons* álláspontját jelezzük pár szóval szerzőjük nagy tudományos hírnevére való tekintettel. Szerinte az értéktan nagy alapelve, mely szerint a termelési költség

ját nem említi, tévesen sorozza Helferich-et a kvantitativ elmélet követői közé. Helferich kifejezetten a naiv kvantitativ felfogás ellen fordul s abban a nézetben van, hogy a pénz befolyása az árúk áraira egyre csökken és hogy az áralakulás egyre inkább az egyes árúknak a világkereskedelem áruéserejében megnyilatkozó saját külön értékelése alapján történik. Tehát nem a pénz az ok és az alacsony vagy magas ár a következmény, aszerint hogy pénzbőség, vagy szükség van-e, hanem az árszínvonalnak magas, vagy alacsonyan álló volta okozza a pénz olcsóságát, vagy drágaságát. L. Helferich Von den periodischen Schwankungen etc. legutolsó bekezdés. Megjegyzendő, hogy Helferich jelentőségei az újabb német szakirodalom igen kiemeli. (Erről Diehl és Mombert *Lesestücke* I. 15—17. l.)

¹⁾ L. Hoffmann i. m. 164—179.

²⁾ Samuel Oppenheim: *Die Natur des Geldes*. Mainz, 1855.

³⁾ Harvey: Bishop Berkeley on Money. London, 1872.

⁴⁾ v. Mangoldt:

Geld című cikke a Bluntschli és Brater-féle *Deutsche Staatswörterbuch* IV. kötetében.

⁵⁾ B. Trinci: Del modo, e del bisogno d'aumentare la moneta. Firenze 1850.

⁶⁾ W. St. Jevons: *Money* 1875. *Investigations in Currency and Finance*. 1884. *Theory of Political Economy*. 1871. 3. kiad. 1888. 4. kiad. 1911 további munkáiról I. a Palgrave-szótár II. köt. 1912. Jevons c. cikkét 474—8.

⁷⁾ Tooke és Newmarch i. m. ⁸⁾ E. de Laveleye: *Le marché monétaire et ses crises*. Paris, 1865. ⁹⁾ Nasse: *Über d. Einfluss des Kredits auf den Tauschwert der edlen Metalle*. Zeitschr. z. d. ges. Staatsw. Tübing, 1865. 21. köt. ¹⁰⁾ Igy Hoffmann i. m. 165—168. Hasonlóan Wagner Adolf. Lásd Hoffmannál i. m. 168. l. ¹¹⁾ Valamennyinek ismertetését közli Hoffmann i. m. 164—181. ll.

szabja meg az értéket, a pénzértékre nézve cserbenhagy minket, mert olyan rendkívül tartós javakból, mint az arany és ezüst, a felhalmozott készlet sokkal nagyobb az évi termelésnél vagy fogyasztásnál.¹⁾ A termelési költségek nagysága tehát alig irányíthatja magában véve az évi termelésnél sokszorososan nagyobb készletek értékét is.

A pénzérték, illetve az árak alakulása a kereslet és kínálat szerint történik ugyan, végeredményben azonban mégis a nemesérc mennyisége a pénzérték- és áralakulásnak döntő tényezője.²⁾ Jevons tehát a pénzérték áralakulásának főokát³⁾ nem az áruoldalon, az árukereslet és kínálat alakulásában, hanem a pénz oldalán, t. i. a pénzkeresletnek és kínálatnak oly alakulásában találja, melynél a végső döntő tényező a mennyiség. A gazdaságtörténet és tapasztalat tényei is ezt bizonyítják: szerinte s lehetetlen — úgymond az 50-es évek aranyfelfedezéseire célozva, — hogy nem ezek a nagy aranyfelfedezések okozták volna a pénz bekövetkezett értékfogyását,⁴⁾ ⁵⁾ stb. stb.

4. A pénzértékelméletekre kölcsönhatást gyakorolt a monometallizmus és a bimetallizmus eszmeharca is. A hetvenes és nyolcvanas, de már a hatvanas években is az ezüsttermelés aránya egyre jobban meghaladja az aranytermelését. Ezzel szemben az arany után való kereslet egyre jobban nő, egyrészt a folyton nagyobbodó ipari feldolgozás, de különösen amiatt, hogy a tulajdonképpen valutáris pénzzé hovatovább az arany válik. 1873-ban iktatja törvénybe a Német birodalom az arany valutát. Több állam követi pél-

¹⁾ Investigations 320. l.

²⁾ Prices temporarily may rise or fall, in dependently of the quantity of gold, in the country; ultimately they must be governed by this quantity. (Investigations in Currency and Finance 32. és 151. l. idézi Hoffmann is i. m. 171.)

³⁾ habár elismeri, hogy különösen a gazdasági élet fellendülése vagy ellanygulása a pénz értékét is befolyásolhatja olykor.

⁴⁾ L. Investigations 59. l.

⁵⁾ Lásd általában az Investigations-t és, a Theory of Pol. Ec. vonatkozó részeit, vagy Hoffmann ismertetését, az általa megjelölt, vagy idézett Jevons-féle eredeti szöveggel. Hoffmann i. m. 170—173.

dáját. Az ezüst elértéktelenedése¹⁾ némely kettős valutájú államban is az ezüst érmék veretésének megszüntetését, vagy korlátozását eredményezte.²⁾

E jelenségekkel kapcsolatban egy bizonyos csökkenő magasságu áralakulás is volt megfigyelhető ugyanebben az időszakban, legalább is a nagykeresdelmi árakban.

Mindezeket a dolgokat argumentumokként használták fel a mono- és bimetallisták. Az utóbbiak erősen támadták az ezüstöt jogaiból kivetköztető pénzpoltikát, az aranyvaluta okozta pénzdrágaságnak terhére rótták a hatvanas és nyolcvanas éveknek erősen kiszinezett hanyatló ártendenciáját és igen természetes, hogy az említett parallel jelenségek látásának hatása alatt a pénzürték oka gyanánt a nemesércmennyiség szerepe csak nőtt egyes kevésbé elfogulatlan írók szemében.

Nem csoda tehát, hogy a bimetallisták között annyi a hive a kvantatív felfogásnak, mely a nemesércpénzben és annak mennyiségében tehát a pénzoldalon látja az ár- és értékalakulás hatóókat. A kis mennyiségű arany okozza a pénz nagy értékét, s az áruk olcsóságát eszerint a felfogás szerint. Ha több lesz a pénz a nemzetközi szerződésekkel biztosított kétércű valuta folytán, emelkedő árirányzatnak

¹⁾ Lexis szerint az arany és ezüst értékaránya 1873 óta 1894-ig a következőleg alakult:

1873. 1: 15.93	1878. 1: 17.92	1883. 1: 18.64	1888. 1: 22.00
1874. 1: 16.16	1879. 1: 18.39	1884. 1: 18.61	1889. 1: 22.10
1875. 1: 16.64	1880. 1: 18.05	1885. 1: 19.41	1890. 1: 19.75
1876. 1: 17.75	1881. 1: 18.25	1886. 1: 20.78	1891. 1: 20.92
1877. 1: 17.20	1882. 1: 18.20	1887. 1: 21.10	1892. 1: 23.72
1893. 1: 26.49		1894. 1: 32.56.	

L. Handwörterbuch der Staatswissenschaften Doppelwährung, Gold- u. Goldwährung, ill. Lateinischer Münzbund c. cikkeit. a— Hivatkozik rá Hoffmann is. I. m. 183. l.

²⁾ 1873-ban Németország a „latin pénzszövetség”, 1875-ben Hollandia, 1878-ban Magyarország és Ausztria, 1893-ban az indiai kormány szüntette be az ezüstpénzverést magánosok számlájára. Nemsokára (1900) hasonlóan intézkedtek az Északamerikai Egyesült-Állomak. Megjegyzendő, hogy a francia valuta túlnyomólag aranyvalutának tekintendő ebben a korszakban bimetalizmusa dacára is. Érdekes e részben is a Palgrave szótár Silver legislation in the United States c. cikke, III. köz. (1913) 401—402. l.

kell bekövetkeznie stb. Ellenkező nézetek ezzel szemben az áruoldalon, a kereslet és kínálat tényezőiben, a nagy ipartechnikai fellendülésben látják egyes árujavak mérsékelt olcsóbbodásának okát s nem az arany mennyiség csekély volta miatt az aranyvaluta elvi helytelenségében.¹⁾ Megjegyzendő még, hogy a mono- és bimetalista irodalomnak nagy része korántsem szigorúan tudományos, hanem gazdaságpolitikai érdekgargumentáció s így elveiket kritikailag erősen meg kell rostálni.

5. A pénz értékingadozásának okairól való vélemények összefoglalása szempontjából nagyértékűek az *angol arany- és ezüst-bizottság jelentései*. Különösen az összefoglaló jelentés³⁾. Az ércpénzben, illetve ércmennyiségben történő változásokat az ár- és értékváltozások indítóokainak tartó nézetek körül figyelemreméltók főleg a következők:⁴⁾ az ércmennyiség közvetlen befolyása az árképződésre onnan indul ki, ahol az árukat közvetlenül nemesércpénzzel cserélik ki s innen terjed el az új áralakulás. Az arany értékének felhajtása úgy történhetik egy másik nézet szerint, hogy az aranyat áruk helyett papírokba fektetik, ennek folytán az áruk árában csökkenést idéznek elő, ami az aranyérték felszóktatásával jár. Egy további nézet szerint az ércmennyiség és áralakulás között a bankok diszkontpolitikája alkotja az összekötő kapcsolatot.⁵⁾

A bizottsági jelentés a sok ellentétes véleménnyel szemben annak a nézetének ad kifejezést, hogy az arany mennyiség, illetve aranytermelés és a jószágárak között való közvetlen okozati összefüggésről (hogy t. i. az arany mennyiség változása közvetlenül befolyásolhatná az árakat), csak ott lehet szó, ahol mindenki teljes értékű ércpénzre cseréli ki a maga áruját. Modern, civilizált viszonyok között az összefüggés azonban sokkal komplikáltabb s itt az arany inkább értékmérő, mint csereeszköz, mert csereeszközi funk-

¹⁾ Lásd Hoffman i. n. 182—186. l.

²⁾ U. o. 186.

³⁾ Final Report of the Gold and Silver Commission. London 1888.

⁴⁾ Final Report II. r. 65—80. l. Röviden utal ezekre Hoffmann i. m. 186—188. l.

⁵⁾ U. o. 187.

ciójában többnyire más pótsereeszközzel vagy hitelművelettel helyettesítik.¹⁾ Arra az eredményre jut a bizottság, hogy az aranymennységnek az áralakulásra való befolyásáról felállított teoriák nem elég meggyőzők s ennél fogva helyesen arra kell következtetni, hogy az áralakulás (egyúttal pénzértékalakulás) erősebb okai nem a pénzoldalon (aranytermelés, nemesércmennység, nemesérchasználat stb.), hanem az áruoldalon (termelés, fogyasztás, kereslet, kínálat, technikai újítások stb.) keresendők.²⁾ ³⁾

1893-ban az indiai valuta-bizottság,⁴⁾ 1894-ben pedig a német ezüst-bizottság⁵⁾ kiadmányai látnak napvilágot, melyek a pénzértékalakulás kérdését hasonlóan felölelik. Lényeges új dolgokat azonban ezeknél nem találunk.⁶⁾

VI. FEJEZET.

A hetvenes és nyolcvanas évek irodalma. Lexis.

1. Az 1870—1895. évek közti időszak egyes pénzértékelméleti íróiról röviden csak annyit kívánunk megjegyezni,⁷⁾ hogy míg *Bagehot*, *Cauwés*, *Roscher* stb. bizonyos termelési költségekben keresik a pénzértékprobléma magvát, addig számosan a kvantitativ felfogás követői közé sorozandók. Ilyenek többek között: *Pantaleoni*, *Walker*, *Aubry*, *Hertzka*,

¹⁾ Final report 70. l. Hoffmannál u. o. 187.

²⁾ The causes which contribute to affect prices are so subtle and the information which we possess so imperfect . . . We do not think that there is any conclusive evidence of a substantial appreciation of gold to be derived . . . we think the sounder view is that the greater part of the fall (of prices) has resulted from causes touching the commodities rather than from an appreciation of the standard. Final report 72. l. Hoffmann i. m. 188.

³⁾ Megjegyzendő, hogy az angol arany- és ezüstabizottság jelentései egész sereg gyakorlati és tudományos tekintély véleményét közlik nemcsak angol részről, hanem külföldről is.

⁴⁾ Report of the Committee appointed to inquire into the Indian Currency, London 1893.

⁵⁾ Verhandlungen des Kommission behufs Erörterung von Massregeln zur Hebung und Befestigung des Silberwertes. 2 K. Berlin 1894.

⁶⁾ L. Hoffmann i. m. 191—192. l.

⁷⁾ Bővebb ismertetés található Hoffmann i. m. 193—228. l.

Schäffle, Knies, Walras, Soetbeer, Paasche, Naumann-Spallart stb. Egy további csoportja az íróknak pedig már nemcsak az ércpénzmennyiséget veszi figyelembe a pénz kvantitatív szempontjai közül, hanem nagy súlyt helyez a nem érc fizetési és hiteleszközökre. Felfogásukban tehát a pénzmennyiség és áralakulás között az okozati összefüggést közvetítő és irányító tényező gyanánt következetesen ott szerepel a bankoknak főleg diskontpolitikájukban megnyilvánuló tevékenysége.. Ebből a csoportból *Bamberger*, *Arendt*, *Viti de Marco*,²⁾ *Mummery és Hobson*,³⁾ *Harrison*, *Hildebrand*,⁴⁾ *Nasse*,⁵⁾ *Lexis* stb. neveit említhetjük meg.⁶⁾ Ezzel szemben *Launhardt* és *Mongin* a törvényhozás rendelkezéseiben látják a pénzérték forrását⁷⁾ s ezzel a későbbi Knapp-féle teoriára emlékeztető helyet foglalnak el.

Bagehot az aranyvaluta híve. A nemes ércek az általános értéktörvényeknek esnek alája. (L. W. *Bagehot*: On the depreciation of silver. 1877.)

Walras (Éléments d'économie politique pure) szerint a pénz értéke-, mint egyéb javaké, hasznossága arányában nő és mennyisége arányában csökken. A pénzmennyiség két részre oszlik, az egyik rész forgalomban van, a másik rész a pénzszekrényekben, pincékben stb. fekszik. Az előbbi a mennyiséget, az utóbbi a szükségletet képviseli. Ha a heverő pénzmennyiség fogy, illetve a forgalomban levő nő, akkor emelkednek az árak, a caeteris paribus feltétele alatt stb. (L. Hoffmannal is i. n. 201—201.)

Arendt (Die vertragsmässige Doppelwährung Teil I. Berlin 1880) bimetallistikus felfogása szerint a kvantitatív

²⁾ Moneta e Prezzi. 1885. Citta di Castella.

³⁾ *Mummery and Hobson*: The Physiology of Industry. London, 1887. (kül. 186—196. l.) igen figyelemreméltó érvekkel cáfolják a currency-elméletet. Nem a pénzmennyiség határozza meg az árakat, hanem az árak és term. költségek a pénzmennyiséget, vagyis a gazdasági élet szükséglete. Az árakat a kereslet és kínálat állapítják meg (s ezzel a pénz csereértékét is) nem pedig a jegybank tartalékai, vagy az aranytermelés évi eredményei stb. Hobson felfogásának újabb kifejtését lásd alább.

⁴⁾ R. *Hildebrand*: Die Theorie des Geldes. Jena, 1883.

⁵⁾ *Nasse*: Geld- u. Münzwesen. Schönberg-féle Handbuch der pol. Oek. 1890. 3. kiad. I. k.

⁶⁾ V. ö. Hoffmann i. m. 193—220. l.

⁷⁾ u. o. 220—223. l.

elmélet teljes érvénnyel bírt a tiszta pénzgazdaság korában, a hitelgazdaságban azonban elvesztette érvényét, mert az ércpénz itt csak egy részét teszi az összes pénzmennyiségnek. Az összes mozgó tőke a pénz funkcióját teljesíti jelenleg, mint helyesen jegyzi meg. Normális viszonyok között tehát modern időkben az egyes országokban cirkuláló ércpénzmennyiség irreleváns a pénzértékre. Abnormális állapotok között ellenben azonnal fontossá válik az ércpénzmennyiség, mert, mihelyt az ércpénzben nagyobb hiány támad, ázsiója keletkezik annak, kedvezőtlen váltóárfolyam áll be, az arany kiözönlik stb. Alapgondolata Arendtnek, hogy végeredményben tehát a nemesércek kereslete és kínálata a döntő tényezője a pénz értékének s hogy az arany utáni kereslet többnyire oly nagy aránylag, hogy ennek folytán az arannak bizonyos ázsiója van.

Bamberger (az arany valuta erős híve) a pénzérték, illetve az ár alakulásában a kamatlábnak és a bankoknak tulajdonít nagy jelentőséget. Nagy ércbehozatal szerinte kamatlábcsökkenéssel jár, ami ismét áremelkedést okoz és megfordítva. Az ár-, illetve pénzértékalakulás ennekfolytán az ércpénzmennyiséggel van okozatösszefüggésben stb. (*L. Bamberger: Reichsgold. Leipzig, 1867. u. a. Die Stichworte der Silberleute. Berlin, 1893.*) V. ö. *Diehl b. u. Mombert: Lesestücke 4—5, Hoffmann i. m. 210—211. l.*

R. Hildebrand (*Theorie des Geldes 1813*) eszmemenete meglehetősen dialektikus. Ezért a pénz értékére vonatkozó gondolatmenetét röviden és találóan visszaadni nem oly könnyű. (*Hoffmann i. m. 214—217. lapján kísérli azt meg.*) Csak annyit jegyzünk meg, hogy *Hildebrand* szerint az arany és ezüst áru, de a pénz maga ellentéte az árunak, s értékét a nemesércszükséglet állapítja meg, t. i. egy bizonyos országban egy adott pillanatban történő összes fizetések céljaira szükséges mennyiség (*Theorie des Geldes 10—16. l.*)

2. Nagyobb figyelmet érdemelnek *W. Lexis* elméleti dolgozatai a pénz értékéről. (*Über gewisse Wertgesamtheiten und deren Beziehung zum Geldwert. Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft. Tübingen, 1888. 44. köt. u. a. Die deutsche Silberkommission u. a. Das Papiergeld der Zukunft. Jahrbücher für Nationalökonomie u. Statistik Jena,*

1894. III. Folge. 8. köt. — u. a. The agio of Gold and international Trade u. a. On Bimetallism. Economic Journal 1895. V. köt. u. a. Allgemeine Volkswirtschaftslehre 1910. kül. X. feje.: Der Wert der Geldeinheit 127—137. l.) Az arany értékét nem termelési költségei határozzák meg s épúgy világos, hogy a meglevő ércpénz mennyiségváltozásai nem határozzák meg annak az árukkal szemben való csereértékét, még pedig annál kevésbé, minél több egyéb fizetési eszköz is van még forgalomban a nemes ércpénzen kívül. A modern csereforgalom sajátossága éppen abban van, hogy a kisegítő forgalmi eszközöket maga az áruforgalom alkotja s teremti meg a maga számára. Ennek folytán az ércpénz a modern áruforgalom legnagyobb részében nem is szerepel többé valóságos cseretárgyként. Ehelyett az áruk kisegítő forgalmi eszközökhöz símulnak hozzá. Ilyen pl. a váltó, a csekk. A csekk is nem önálló cserejóság, hanem alkalmi elszámolási eszköz. Míg tehát ez a forgalom zavartalanul és szabályosan bonyolódik le, addig az áruk voltaképen nem pénz, hanem szintén áruk ellenében cserélődnek ki. Az értékegység fogalma és mértéke beleveszi magát mintegy, az árukba is. A pénzértéknek, illetve a pénzérték egység nagyságának meghatározó okai Lexis szerint tehát az áruforgalomban, az áruknak egymással való kicserélődése folytán keletkeznek. Mindazonáltal *célszerű* egy olyan pénzrendszer létesítése, melynél a pénznek megvan a pénzdarabok nagy tömege által is képviselt egyedi jószágértéke is. Ilyen a megfelelő aranyvaluta. Igen fontos dolog, hogy az aranyban megtestesített értékegységek minél maradandóbban megtartsák a maguk belső értékét, és hogy bennük a más cseretárgyak képviselte értékegységek állandó ekvivalensüket találhas-sák meg.

Az aranyat a forgalomban bármikor fel lehet bankjeggyel, vagy csekkel cserélni, anélkül, hogy ez a pénz értékét befolyásolná. Mindazonáltal fontos dolog, hogy *elegendő mennyiségű* arany legyen a forgalomban, és ne túlságosan kevés. A legfejlettebb bankügy és bankfizetési forgalom mellett is szükség van egy bizonyos mennyiségű arany-pénzre, mint a forgalmi rendszernek az alapjára. Ha ez nincs meg, aranyszükség áll elő, mely kritikus állapotokhoz vezethet. Magában véve nem elképzelhetetlen ugyan az, hogy az

aranybeözönlés megváltoztassa a pénz értékét. Ez azonban nem aktuális dolog s az aranytermelés minden növekedése mellett sem lehet a mai gazdasági élet forgalma mellett ilyenmíó tartani. Normális idókben a mai aranybehozatalok indifferensek a pénz értékére, s többnyire a bankok pincéiben húzódnak meg. Fellendülő időszakokban pedig az arany mennyiség növekedése csak jótékony lehet, mert csak az erősen megnövekedett hitelösszegek fedezetét növeli. Csak egy oly szertelen aranybeözönlés befolyásolhatná a pénz csereértékét, amelynek folytán a fizetési eszközök által képviselt értékmennyiség meghaladná az évi áruforgalom által képviselt összeget. Ez azonban elképzelhetetlen a valóságban.

A tények is ezt igazolják. Dacára a világ megnövekedett aranytermelésének, melynek legnagyobb része először Angliába kerül, a bankok aranytartalékai a forgalomhoz képest aránylag nem nőttek, hanem csökkentek. Így 1868-ban a londoni clearinghouse leszámolási összegei 3425 millió font sterlinget tettek ki, az angol bank átlagos aranykészlete pedig 21 millió fontot. 1907-ben a clearinghouse forgalmi összege 12730 millió font volt az angol bank aranykészlete pedig 35 millió font. (1850-től 1908-ig 1900 millió font sterling aranyat termeltek s az angol bank aranykészlete volt 1850-ben 16 millió font sterling s 1908-ki szokatlanul nagy készlet 40 millió font stb.) E számok is mutatják, hogy pl. Angliában nem az arany a tulajdonképeni forgalmi eszköz.

Ha a világ aranytermelése továbbra is hasonló arányban fog nőni, mindez nem fogja befolyásolni magában véve a pénz értékét, feltéve, hogy a világ árucserésszegei is a mostanihoz hasonló arányban fognak növekedni.

Pénzértékváltozás állhat azonban elő a termelés fellendülése, ellanyhulása, vagy spekuláció következtében. Emelkedő konjunkturák áremelkedésektől kísérvé azt eredményezhetik, hogy az árszínvonal magasabban marad.

Bár a hausse és baisse kihatnak a kamatlábra, mindazonáltal tévedés azt hinni, hogy a pénz vásárlóereje és a kamatláb között közvetlen összefüggés volna.

A „pénzbőség“ és „pénzszükség“ fogalmánál figyelmeztet Lexis arra, hogy az nem jelenti az arany bőségét vagy

az abban való szükségét, hanem csak a rendelkezésre álló szabad tőkék szükségét vagy bőségét. Mindazonáltal elszigetelten előállhat egyes országokban is aranyhiány, ha pl. rossz termés, kedvezőtlen gazdasági időszak után külföldre özönlött az arany. Megfelelő bank- és gazdasági politikával ez az állapot ismét megváltozik s az arany vissza fog özönlöni. Természetesen egészen más az állapot, ha a külfölddel szemben való krónikus eladósodás okozza az arany állandó kiözönlését. Egy ilyen állapoton természetesen nem segíthet már a diszkontpolitika. Az ilyen országban papírpénzgazdálkodás áll elő, amelynél az arany egyáltalában nem szerepel többé értékmérőként.

Lexis szerint tehát a pénzmennyiség szaporodása nem befolyásolja az árakat, illetve a pénz értékét. Befolyásoló hatást gyakorolhatnak szerinte azonban az árakra, illetve a pénz értékére a spekuláció által becsúsztatott vételerőmennyiségek, „die eingeschobene Kaufkraft“, mint ő mondja. Ha például valaki oly hitelt nyújt, melyben nem valóságos pénzt, vagy bankjegyet ad át a kölcsönvevőnek, hanem csupán fedezetlen bankjegyeket, vagy jótállást nyújt könyvhitelre, ezáltal új vételerő csúszik be a forgalomba. Sok ilyen „eingeschobene Kaufkraft“ megnövelheti az árakat és leszállíthatja a pénz vételerejét. E jelenségnek Lexis azonban csak korlátolt jelentőséget és tartamot tulajdonít és főleg csak a hausse korszakaiban. A konjunktura megváltozásai-
val azonban krízis áll be és az árszínvonal visszaesik ismét stb. A papírpénzgazdálkodás hatása ugyanolyan. Itt is „eingeschobene Kaufkraft“ nyilvánul meg az illető országra lokalizálva. (L. Lexis: *Allgemeine Volkswirtschaftslehre* 127—137. l.) Szerintem kár, hogy Lexis oly alárendelt jelentőséget tulajdonít az „eingeschobene Kaufkraft“-nak s nem ismeri fel, hogy a fizetés hatalmi többletek becsúsztatása egyik alapjellemvonása a kapitalizmus nyereségre épített csereforgalmának, mely nem csak spekulatív bizalmi hitelnél áll elő, hanem feltalálható az ártöbbleteknél általában.

3. *Launhardt* (Mark, Rubel und Rupie 1894. Berlin) elmélete szerint a pénzérték irányítása az államtól függ. A pénz szerinte a korlátlanul előállítható javakhoz tartozik, melynek mennyiségét az árak határozzák meg. A nemesérc árát azonban az állam határozza meg az érmetörvényben, amiből a

szerző azt következteti, hogy a pénz értéke ennek folytán független a pénzanyag mennyiségváltozásaitól épenúgy, amint a métermérték nagysága független azoknak a folyton növvő fáknak a nagyságától, melyeket méterrel mérünk meg stb. st.

Még tovább megy a törvényhozás szerepének jelentőségét kiemelő irányban *Mongin* (Des changements de la valeur de la monnaie. — De l'abondance de la monnaie métallique. — La monnaie et la mesure des valeurs. Revue D'Économie Politique 1887., 1888., ill. 1897. évf.) *Mongin* szerint az árhullámzások semmi mást nem tüntetnek fel, mint az általános érték- és ártörvényeket s ezek csak az árúkból, magukból, annak készletéből és kínálatából származnak. A pénz elértéktelenedése magából a pénz oldalán fekvő okokból, legalább modern viszonyok közt alig gondolható el. A pénz az általános értéktörvények alá esik. A törvényhozás a pénzt állandó értékkel ruházza fel, amelyet csak valami nagyon kivételes körülmények befolyásolhatnak aztán. Az általános árhullámzások tehát nem a pénzegység érték hullámzásának a következményei, hanem maguknak az árúknak oldalából és körülményeiből származnak. Az értékegység fogalma idővel annyira köztudatba megy át, hogy különválik a pénz anyagától és számolási egységgé válik. (Lásd Hoffmann i. m. 220—223. l.)

VII. FEJEZET.

Néhány író a kilencvenes évekből. Helfferich. Wicksell.

1. A kilencvenes évek közepe óta az arany és ezüsttermelés rohamosan megnőtt. A nevezetesebb országokban az aranyvaluta győzött a bimetallizmussal szemben. Az aranytermelés állandó emelkedése eloszlatta azt az aggodalmat, hogy az arany mennyisége csekély lesz a pénzítés céljaihoz képest. Az áralakulás az utóbbi évtizedekben következetesen emelkedő irányzatot vett ezenkívül. Nagyrészen e két utóbbi körülménynek tulajdoníthatjuk, hogy a bimetallisták aggodalmai lassanként elcsöndesedtek.

A pénzérték problémája körül természetesen azóta is számos elmélet illetőleg elméleti, vagy gyakorlati felfogás

alakult ki, melyek kimerítő ismertetése szinte lehetetlen és nem is tartozik feladatunk körébe. De nem is tulajdoníthatunk minden elméleti árnyalatnak nagyobb jelentőséget. Ezért az alábbiakban csupán a tárgyunkkal foglalkozott néhány író megemlítésére és egy-két figyelemreméltóbbnak látszó felfogás rövid ismertetésére szorítkozunk.¹⁾

A nemesérc termelési költségeiben találja a pénzérték forrását *Loria*²⁾ a határbánya (t. i. a legkedvezőtlenebb költségviszonyok közt termelő bánya) ércnyerési költségei szabják meg az értéket. Ebből folyólag nem az érc tömege határoz a pénzérték felett, hanem megfordítva, az érték a mennyiség felett stb.

A határhaszonra, illetőleg a termelési határköltségre vezetett vissza a pénz értékét *Carver*.³⁾ ⁴⁾

Ugyancsak a termelési költségek pénzérték-okozó elméletét fejti ki *Laughlin*.⁵⁾ Az arany mint árú az általános ártörvényeknek esik alája szerinte. Ennek folytán kereslet, kínálat és termelési költségek szabják meg a pénzértéket. Csakhogy a nagy készlet miatt a mennyiség és a szükséglet hullámzásai alig jönnek figyelembe. Még kisebb befolyást gyakorolnak e termelési költségek a sárga ércnek tartósságából folyó értékállandóságára. Gyakorlatilag tehát a termelési költség jelentősége a pénzértékre nézve alig számbavehető. A pénzérték *Laughlin* szerint a standard-ércnek, tehát az aranynak értékével azonos. Az ár az árúknak a standard-érccel való kicserélési viszonyát fejezi ki, egyébként pedig az ár általánosságban az a jószágmennyiség, amelyet egy más jószágért adnak cserébe.

¹⁾ Bővebben az 1895—1905. közti időszak pénzértékelméleti íróiról lásd Hoffmann i. m. 228—291. l.

²⁾ *A. Loria*: Il valore della moneta. Torino, 1901. Ismertetését l. Hoffmann i. m. 230. s. köv. l.

³⁾ T. N. Carver: The value of the Money Unit. The Quarterly Journal of Economics. Boston, vol. XI. 1897.

⁴⁾ The value of a money metal, gold for example, is determined by the utility of the marginal increment of the available supply. It is determined indirectly by the marginal cost of producing it, the cost being one of the factors which determine the supply u. o. 430. l.

⁵⁾ J. L. Laughlin: The principles of money. London, 1903 ismertetését lásd Hoffmannál i. m. 235 s. köv. l.

A standard ércet élesen meg kell különböztetni egyéb forgalmi eszközöktől, illetve pénzszerződésművektől. Ez utóbbiak értéke az árártól függ és maguknak csak alárendelt befolyásuk van a pénz értékére.

Az árnak fő meghatározó tényezője valamely, az alapul vett jószágmenntiségek termelési költsége. Theóriáját a gyakorlati élet jelenségeivel igyekszik igazolni. Manapság — úgymond — kisebb emberi áldozattal tudunk javakat és aranyat előteremteni, mint régen, de a javakat aránylag még kisebb áldozattal, mint aranyat. Hogy az arany előállítás költsége csökkent, abból lehet látni, hogy a közönséges, tanulatlan munkáért jelenleg több aranyat kell fizetni, mint a történelem bármely más korszakában.¹

2. *Helfferrich*²⁾ szerint a pénzszerződéset (Geldbedarf) és a pénzzel való ellátás: pénzfedezet (Geldversorgung) viszonya szerint alakul a pénz értéke.³⁾ A pénzbeli szerződéset nagysága függ a pénz által közvetített különféle átruházások mennyiségétől, valamint azonkívül a különféle pénztartalékok, készletek szerződéseiteitől, melyeket főleg a mindenkori fizetési készség biztosítása végett tartanak fenn. Tehát a nemzet egyedi és közös gazdaságai szerződésetet alkotó pénz-állomány összessége teszi ki a pénzszerződésetet. Hogy ez a szerződéset pénz-állomány a valóságos életben mily nagy pénzmenntiséget képvisel, ismét több más körülménytől függ. Ilyen pl. a pénzkihasználás intenzitása, a pénzforgalom gyorsasága, a hitelgazdaság, bankügy, fizetési módok (giro, clearing stb. stb.) fejlettségi foka. A pénzrendszerbeli berendezések problémája ekként a pénzérték problémája szempontjából is figyelembe jön.

A pénzszerződésettel szemben a pénzfedezet, t. i. a gazdasági életnek pénzzel való ellátottsági foka, különösen az egész világsgazdaságra vonatkozóan, tehát a világsszerződéset és világffedezet viszonya, elsősorban a nemesérctermeléstől függ. Minthogy azonban a nemesércek a természettől fogva igen tartós javak, évszázadok és évezredek folyamán annyi

¹⁾ Laughlin i. m. 361. l. Bővebb ismertetését lásd Hoffmannál i. m. u. o.

²⁾ L. Karl *Helfferrich*: Das Geld. (IV. Abschnitt. Geldbedarf, Geldversorgung und Geldwert). III. kiad. 1916.

³⁾ Helfferrich i. m. 548. l.

gyülik belőlük össze, hogy egy-egy évi termelés csak igen kis befolyást gyakorolhat értékükre. Csupán az érctermelés hatalmas fellendülő korszakai (pl. Amerika a kaliforniai, ausztráliai aranybányák felfedezése) okozhatnak nagyobb eltolódásokat. Amennyiben a pénzzel való ellátás a nemes ércen kívül papírpénzjegyekkel is történik, ez utóbbi tekintetben általános véleményt lehetetlen mondani, minthogy a papírpénzkibocsátás nem természeti termelési körülményeket, hanem az állam, vagy a bank pénzügypolitikáján alapul.¹⁾ A nemes érctermelés fejlődési statisztikája arról győz meg, hogy a pénzszükséglet és érctermelés alakulása között szoros összefüggés nincsen. A nemes érc azok közé a javak közé tartoznak, amelyeknél a termelés mennyiségét nem a kereslet mérve állapítja meg, hanem egyéb természetű körülmények.

Míg azonban azt, hogy a világ pénzszükségletéhez képest milyen világfedezet áll rendelkezésre, a föld nemesérctermelésének eredményei állapítják meg, addig egy-egy nemzet ércpénzszükségletének fedezete főleg a nemesércforgalom nemzetközi alakulásától függ.²⁾ A nemesércforgalom nemzetközi alakulásának fontosabb tényezői a nemzetközi tőkeátvitel és befektetések, a fizetési mérleg alakulása, a kereskedelmi forgalom, kivándorlás stb. Az okok, melyek az ércpénz nemzetközi vándorlásait előidézik a szükséglet oldalán keresendők elsősorban. A pénzfedezet e nemzetközi úton való alakulása rendszerint a szükséglet következtében áll elő.³⁾ Példa erre a francia hadisarc és következményeinek története is.

A pénzszükséglet nagysága a teljesítendő fizetések mennyisége, valamint a pénzkivitelnek és behozatalnak eloszlása szerint alakul. Nagy befolyással bír a pénzszükséglet mérvére a pénz kihasználásának intenzitása. A különféle hitelátviteli módok megkönnyítése csökkenti a forgópénz szükségletének nagyságát, míg a nemes ércpénz érméi-

¹⁾ i. m. 548. l.

²⁾ i. m. 549.

³⁾ A papír pénzjegyek bankszerű forgalombahozatala nagyban elősegíti azt, hogy a pénzfedezet a pénzszükséglet változásaihoz alkalmazkodjék (i. m. 550).

nek ipari célokra való felhasználása a pénzfedezet mennyiségét.

Minthogy számos pénzhelyettesítő, illetve kiegyenlítő eszköz áll rendelkezésünkre, Helfferich arra a következtetésre jut, hogy normális viszonyok között a pénzszükséglet ingadozásait ki lehet egyenlíteni. Ha ellenben a szükséglet és fedezet között nagyobb egyenlőtlenség állana elő, akkor a két tényező végre is a pénzérték megváltozásának árán simul egymáshoz.¹⁾

A külföldről való pénzbeözönlés először a bankoknál érezteti hatását, amelyek nehogy készleteiket kihasználatlanul hagyják, olcsóbb kamatozású rövid lejáratú hiteleket is hajlandók nyújtani, hogy ekként több hitelkeresőt vonzzanak magukhoz. A pénzbőség azonban másrészt a csereforgalomban növeli a keresletet és az árakat és felszökteti az értékpapírok árfolyamát. Az értékpapírok után való fokozott kereslet új vállalat alapításokra vezet, mely jelenség azonban nem reális dolog, minthogy új termelő vállalatok alapítását reálisan elsősorban az árukereslet növekedésére kell alapítani. A pénzbőség tehát ily módon túlüzérkedést idézhet elő.²⁾

Helfferich szerint tehát a pénz értékingadozása úgy a „pénzoldalon“, mint az „áruoldalon“ levő okok folytán lehetséges. A pénzoldalról származó behatás abban áll, hogy a pénzbőség okozta nagyobb pénzkínálat, pénzolcsóságot, alacsony váltókamatlábát vonz maga után, ami az árak emelkedéséhez vezet a csereforgalomban. Az áruk oldalán levő pénzértékbefolyásoló okok összefüggése pedig a következőleg foglalható össze: a gazdasági fellendülés áremelkedéshez, ez ismét a termelés kiterjesztéséhez vezet. A kiterjesztett termelés a hitel fokozottabb igénybevételét, ez pedig a kamatláb félemelését okozza ismét. Az utolsó évtizedek fejlődése azt tanúsítja, hogy a pénzérték és kamatláb ingadozásainak okai túlnyomórészt nem a pénz, hanem az áruk oldalán keresendő.³⁾ Helfferich ily módon nem vitatja el, hogy az arany mennyiségnek is lehet befolyása a pénzér-

¹⁾ i. m. 548—9, ill. 550—551.

²⁾ i. m. 565. l.

³⁾ l. Hoffmannál i. m. 259—261.

tékre és kamatlábra, az okok túlnyomó része azonban az utolsó évtizedek tapasztalata szerint a gazdasági élet általános körülményeiben és hatásaiban volt keresendő.¹⁾

3. Említésre méltó a svéd Wicksell²⁾ felfogása is, aki a kamat nagy jelentőségét igyekszik az ár és pénzérték alakulásban kidomborítani. Ricardo kvantitativ elméletéből indul ki,³⁾ aki szerint a pénzbőség az árakat emeli és a kamatot leszállítja. Ezt az utóbbi jelenséget Ricardo átmenetinek tartja csupán és csakis akkor az arannyal való állandó túltelítettség korszakaiban, — mely korszakok egyúttal az áremelkedés korszakai is — tartja ezt valószínűnek. Ha a bankok ugyanis most már — fűzi tovább a Ricardo-féle gondolatmenetet Wicksell — olcsó pénzt és hitelt kínálnak, a következmény a nagyobb pénz és hitelkereslet, melynek további következménye az áremelkedés, mely mindaddig tart, ameddig a könnyű hitelnyújtás lehetősége fennáll.⁴⁾ A hitelkamatot olcsónak csak abban az esetben lehet tekinteni, amennyiben az alatta áll a Wicksall által természetesnek nevezett tőkekamatnak, amely körülbelül a vállalati reálkamattal egyezik meg (tisztá nyereség), vagy pontosabban: amelyet a kereslet és kínálat akkor állapítana meg, hogyha a reáltőkék pénz közvetítése nélkül természetben cserélődnének ki.⁵⁾

A kvantitativ elmélet ekként annyiban állhat meg Wicksell szerint, hogy a pénzkészlet viszonylagos növekedése vagy csökkenése mindig magában rejti az árak csökkentésének illetőleg növelésének tendenciáját. A pénzkészletbeli változások azonban csak az egyik tényezőt alkotják. Az áralakítás második és pedig a rendszerint erősebbik tényezője,

¹⁾ Helfferich i. m. 575—587. l. különösen 585. l. Hoffmann szerint Helfferich a helyes középúton jár azok között, akik az aranyt a gazdasági élet hullámlásaiban semmi szerepet nem tulajdonítanak és azok között, akik azt primum agensnek tartják.

²⁾ Knuth Wicksell: Geldzins und Güterpreise: Eine Studie über die den Tauschwert des Geldes bestimmenden Ursachen. Jena, 1898. u. a. Der Bankzins als Regulator der Warenpreise. Conrad-féle Jahrbücher für Nationalök. u. Statistik III. Folge 13. kötet 1897.

³⁾ L. Wicksell: Geldzins u. Güterpreise Vorwort IVÉV. l.

⁴⁾ u. o. V. l.

⁵⁾ U. o. V. és 93—112. l.

magának a természetes tőkekamatnak független alakulásában áll, amelyet a pénzkamat megfelelő változásai mindig nyomon követnek, bár rendszerint nem is azonnal¹⁾ Wicksell elmélete szerint ily módon az ár- és pénzértékalakulás legfontosabb tényezője a maga mozgásában a pénzmennyiségtől független természetes kamat.²⁾ ³⁾

VIII. FEJEZET.

Wieser, Mises, Hobson.

1. *Wieser* szerint a készlet és a szükséglet mérvétől függ a pénz értéke. Pénzkészlet alatt azonban, nem csupán a materiális ércpénz készletét kell értenünk, amint azt a régibb elmélet helytelenül tette, hanem valamennyi jövedelmi összegeket, amellyel a társadalomban a tágabb értelemben vett pénz alakjában (ide számítandó tehát a csekk, váltó stb. is) rendelkezni lehet.⁴⁾

Ha abból a feltevésből indulunk ki, hogy a termelés nem fejlődésképes, akkor a kereslet növekedése a pénzkínálat növekedésével jár (nagyobb ár kínálása). Ily körülmények között a piacra dobott megfelelő új pénzösszeg növelni fogja az árakat. A nemes ércbányák körzetében, ahol az árúkínálat többnyire hiányos, de annál nagyobb a kereslet, az áremelkedés rohamosan fog bekövetkezni a világpiacon lassabban áll az be, mert a világ összes pénzjövedelmeinek óriási méreteihez képest elenyésznek a még oly dús aranytermelő esztendőök új ércmennyiségeinek értékösszegei⁵⁾ is.

¹⁾ U. o. VIII. l.

²⁾ A Wicksell-féle pénzértékelmélet kritikáját lásd Hoffmannál is i. m. 266—275. l.

³⁾ Tulajdonképeni tőke alatt Wicksell az eszközök, gépek és talajjavítások közül csak azokat érti, amelyek viszonylag rövid ideig használhatók. Ide sorozza ellenben a fégvártmányokat, nyersanyagokat és a kész javak készleteit. A reáltőkék természetben való kicserélődését úgy gondolja el, mintha pl. a vállalkozó a neki szükséges élvezeti javakat természetben venné kölcsön hitelezőjétől s ezekkel ugyancsak természetben fizetné ki a munkabéreket, földjáraadékat stb. l. Wicksell i. m. 93 és köv. l.

⁴⁾ L. Fr. v. *Wieser*: Theorie der gesellschaftlichen Wirtschaft. (Grundriss der Sozialökonomik. Tübingen, I. (B. Mohr. I. Abteilung 1914) 310. l.

⁵⁾ i. m. 322—3.

ját munkaköltségeit igen kevésre értékeli. Az első eladások többnyire alkalmi eladások csupán ott. Az industrializálódott gazdálkodás korszakában azonban a pénzgazdaság kiszorítja a naturálgazdálkodást, mindenért fizetni kell, tehát mindennek meg kell térülnie az árban. Egyre több az olyan készpénzbeli kiadás, melynek az árban meg kell térülnie. miért is emelkedniök kell az áraknak. A gazdasági élet összefüggése tovább szövi ezt a folyamatot és az árba egyre több pénzre átszámított elem kerül belé (egyre fontosabb az adók, közterhek tétele) s az eredmény az általános ár-emelkedés.¹⁾

2. Mises a pénzbeli csere, illetve vételi érték okainak kutatásánál mindenekelőtt arra figyelmeztet, hogy a pénz objektív csereértékében bizonyos történetileg hozzánk jutott komponens foglaltatik. Minden időben a régebbi időszakok pénzértékeit veszi át a gazdasági élet és azokat változtatja és alakítja tovább. A jelenlegi pénzérték pedig átnyúlik a jövőbe és ott alakul tovább.²⁾ Ebben rejlik a fő ellentét a pénz és más árúk csereértékének alakítása körül, mert — úgymond — a többi árúk csereértékek hatására a mult idők csereviszonyai nem gyakorolnak befolyást.³⁾ Van tehát az árakban valamely lustaság-féle, — mint arra Zwiedineck⁴⁾ már előbb utal — melynek folytán a már meglevő árak befolyást gyakorolnak a további árképzésre.⁵⁾

A kvantitativ elméletnek — úgymond Mises — egyedül az az alapgondolata helyes és használható fel a theoretikus továbbkövetkeztetés számára, hogy a pénzérték változásai között egyrészt és másrészt a pénzszükséglet és pénzkereslet viszonyának változásai között vonatkozás áll fenn. Többet a mennyiségi elmélet nem nyújt. Mindenekelőtt nem tudja a pénzértékváltozások mechanizmusát megmagyarázni.⁶⁾ Hogy a pénzérték, illetve a jelzett szükséglet és kereslet vi-

¹⁾ i. m. 327—9. l.

²⁾ Ludwig von Mises: Theorie des Geldes und der Umlaufsmittel. Duncker et Humblot. 1912. 111. l.

³⁾ Ugyanott.

⁴⁾ Zwiedineck: Kritisches und Positives zur Pncislehre. Zeitschrift für die ges. Staatswissenschaft. 65. évf. 91. l. lásd Mises hivatkozását u. o.

⁵⁾ i. m. 1—2—3.

⁶⁾ i. m. 140—141.

szonya között vonatkozások állanak fenn, a tapasztalat igazolja. Az elméletnek feladata — úgymond Mises — az érték alaptörvényeiből magyarázni meg ezt az összefüggést.¹⁾ A mechanikus kvantitativ felfogás, mely szerint a pénzmenyiség mechanikus módon gyakorol befolyást a pénzértékre, korántsem elégíti ki a pénzérték problémájánál is a szubjektív értékelmélet alapján álló Misest. Aki — úgymond — korrekt eredményhez akar eljutni, annak az egyes egyének értékeléseiből kell kiindulnia: vizsgálnia kell, hogy a pénzmenyiség nagyobbodása vagy csökkenése milyen befolyást gyakorol az egyének értékelési skáláira, mert a javak kicserélési viszonyában előforduló változások egyedül csak innen indulhatnak ki²⁾ stb.

A modern pénztheoria, melynek összes tételei a közvetlen csere eseteire találók, — mondja Mises³⁾ — nem vette kellően figyelembe a pénz közvetítésével történő, tehát közvetett cserének sajátosságait. Szerinte azonban a pénzérték-elméletnek épen ezen a ponton kell megragadnia a problémát, hogy a következő fontos megállapításhoz juthasson el:

Ha a vevő szubjektív értékbecslése szerint az eladó által kért ár magasnak látszik, akkor közvetlen csere nem jöhetne létre, kivéve azt az esetet, hogy az eladó megfelelően leszállítja az árat. *A pénz közvetítette indirekt cserénél azonban megvan a cserére a lehetőség akkor is, ha ily áremelkedmény nem történik.* A venni akaró fél ugyanis elhatározhatja magát a magasabb ár megadására is, hogyha azt reméli, hogy ennek folytán másrészt ő is emelheti a saját áruinak, vagy szolgálatainak az árát. Igen sok esetben csak ily módon lehet a legnagyobb cserehaszon útját megtalálni. A vevőnek tehát meg kell adnia az egyik oldalon a magasabb árat és hogy magát kártalanítsa, másrészt a saját áruinak árát kell emelnie. A munkás pl. az élelmiszerek áremelkedését nagyobb munkabér követelésével ellensúlyozza. A nagyobb munkabért fizető vállalkozó ismét a saját termékeinek árát emeli fel. Az ipari gyártmányok áremelkedése pedig talán az élelmiszertermelők újabb áremelésére fog indokul szolgálni stb. Szóval az áremelések láncszemekként kapcsolód-

¹⁾ i. m. 141. l. ²⁾ i. m. 155. l. ³⁾ i. m. 180. l.

nak egymásba, úgy, hogy senkise tudja megmondani többé, hogy hol van a kezdet és a vég, az ok és az okozat.¹⁾

Nagy szerepet játszanak manapság — folytatja — Mises — a kartellek és trustök, melyek a vevő megkérdezése nélkül, tehát látszólag mintegy előírják a maguk árait.

A kiskereskedelemben is gyakran hasonló jelenséget látunk. *Mises szerint e jelenség természetes jelensége az organizálatlan piacnak.* A közgazdaságtan — úgymond — a csere törvényeit eddig a szervezett piac jelenségeire való tekintettel írta elő. A klasszikus gazdaságtannak nem jogtalanul vetik ugyanis a szemére, hogy olyan előfeltételeken indul el, mintha minden egyes ember úgy viselkednék, minden egyes csereüzlet alkalmával, minthogy ha legalább is börzelátogató volna. Csakhogy a modern árelmélet is alig volt jobb — úgymond — ebben a tekintetben ennél a pontnál. Nem vette észre, hogy az organizálatlan piacon az eladóval nem a vevők összessége áll szemben, hanem mindig csupán egyes személyek, vagy egyes csoportok. Az eladóra nézve azonban nem ezeknek az egyeseknek, hanem mindazoknak az értékítélete irányadó, akik a kérdéses jószágot meg akarják szerezni. Az eladó tehát olyan árat szab, amely körülbelül megfelel az általa elérni óhajtott árnak s inkább magasabban, mint alacsonyabban igyekszik azt kiszabni. Tapogatódik tehát az ár meghatározásában, minthogy teljes bizonyossággal alig ismerheti valamennyi vevő értékítéletét. Az egyedüli út, — úgymond Mises — melyen az eladók a fogyasztók értékítéletét eléggé megbízhatóan kitapasztalhatják a tapogatózás. Addig emelik az árakat, ameddig csak a vevők elmaradozásából nem derül ki, hogy túlságosan messzire mentek az áremelésben. Korántsem volna helyes, — folytatja Mises — ebből arra következtetni, hogy minden ár-emelés akadálytalanul gördülhet tovább, az ártörténet figyelmes követése azonban kétséget kizáróan igazolja e jelenség fennforgását.²⁾

A kvantitativ elmélet a pénz csereértékének változásait a maga mechanikus okaival magyarázza. E mechanikus magyarázat hibái azonban — úgymond Mises ehelyütt Menger-

¹⁾ i. m. 180—181.

²⁾ i. m. 180—184. 1.

re hivatkozva — régen meg vannak már állapítva. A pénzszükséglet a maga objektív előfeltételeivel, mint nevezetesen a teljesítendő fizetések számával és nagyságával, csak közvetve, az egyének szubjektív értébecslésének médiumán keresztül függ össze.¹⁾ Mises szerint ekként a pénz csereértékváltozásainak közvetlen oka a szubjektív értékelés és áralakítás tényeiben, nem pedig kvantitatív tényezők mechanikusan szükségszerű hatásaiban keresendő.²⁾

3. J. A. Hobson³⁾ az egyszerű kvantitatív elmélet tarthatatlanságát fejtegeti. Az árak emelkedésében és esésében, tehát a pénz csereértékének alakulásán az arany mennyiségnek csak kisebbszerű, inkább közvetett szerepet tulajdonít. Kiindul abból, hogy az árak emelkedése azt jelenti, hogy a jószágokért adott pénzösszegek mennyisége jobban nő, mint a pénzért kicserélt jószágok mennyisége.⁴⁾ Vizsgálódásait két részre osztja: egyrészt a pénz kínálat növekedését és meggyorsulását,⁵⁾ másrészt az áru kínálat meglassubbodásának lehetőségét előidéző okok vizsgálatára.⁶⁾ Arra az eredményre jut, hogy a fizetési hatalom forgási sebességének (acceleration) megnövekedése igen hatalmas tényezője az áremelkedésnek.⁷⁾ Csakhogy e forgási sebességnövekedés korántsem alapul közvetlenül az aranytermelés növekedésén. Az aranyérc szerepe sokkal kisebb érészben, mint azt álta-

¹⁾ 183. l.

²⁾ Így pl. felhossa, hogyha az árú pénzbeli árai emelkedtek és így minden egyes vételnél több pénzre van szükség, mint azelőtt, ebből még nem következik, hogy ez a körülmény, minden egyént szükségszerűleg pénzkészletének megnagyobbítására utaljon. Nagyon is lehetséges — úgy mond — hogy az egyes gazdaságok az áremelkedés dacára sem szándékoznak pénztári állományukat növelni. Egyszerűen pénzbeli jövedelmeiket igyekezhetnek fokozni helyett. A pénzbeli jövedelem fokozása egyik darabja az általános áremelkedésnek. A pénzbeli jövedelem fokozása azonban éppen nem egy és ugyanez a pénztári készlet megnagyobbításával. Lehetséges, hogy az áremelkedés következtében növekedik az egyéni pénzszükséglet, de legcsekélyebb ok sincsen annak feltételezésére, hogy ennek be kell következnie s még kevésbé, hogy az egyéni pénzszükségletnek egy éppen olyan mérvű növekedése álljon elő, amelynek folytán a pénz vásárló erőcsökkenésének hatása teljesen megszűnjék. stb. stb. (l. i. m. 184. l.).

³⁾ J. A. Hobson: *Gold, Prices and Wages with an examination of the quantity theory*. London, Methuen et c. 1913.

⁴⁾ i. m. VI. és 8—22. l. ⁵⁾ i. m. 72—93. l. ⁶⁾ i. m. ch. VI. 94—114. l.

⁷⁾ VII. 72—93. l.

lában feltételezték.¹⁾ A pénzkinálat megnövekedésének főoka a bankhitel nagy terjeszkedése, ami egyuttal a pénzforgalmi sebesség megnövekedésével is jár. A bankhitel e nagy fellendülését lehetővé tette az a körülmény, hogy a különböző országokban egyre több oly vállalat és részvénytársaság keletkezett, amelyek biztos tőkeelhelyezésre és hitelmegújításra nyújtottak kedvező alkalmat.²⁾

A vállalkozás fellendülése ekként a bankügy és a pénzügyi általános berendezkedés fellendülésével járt együtt.³⁾ Ezzel egyidejűleg nagyon megnövekedett a hitel kereslete is,⁴⁾ minthogy a befektetésekre kedvező alkalmak kínálkoztak az ó- és újvilágban, de különösen Amerikában. E hitelkereslet emelte a kamatlábat és a nyereség rátáját. Arra ösztönzött, hogy az új hatalmas hitelkinálat teljesen igénybe vétessék és egyik legfontosabb közvetlen oka volt az ár-emelkedéseknek. A pénzkinálat meggyorsulása a hitelnyújtási alkalmak legújabb megsokasodásában találja magyarázatát.⁵⁾

Ha azonban szorgosabban vizsgáljuk a problémának másik oldalát, a termelési-, illetve áru-oldalt is, akkor rájövünk, — úgy véli Hobson, — hogy az árukinálat növekedése nem tartott lépést a hitelhasználat növekedésével.⁶⁾ Hogy az árukinálat oldala alatta marad összegben a hitelkihasználás oldalának, ennek oka részben az is, hogy az üzleti élet már említett fejlődésmenete, a közgazdaság javainak egyre nagyobb részeit⁷⁾ teszi alkalmas hitelműveleti bázisokká. Vannak azonban ezenkívül más tényezők is, amelyek egyenesen közreműködtek a termelés akadályozásában. Ilyenek főleg a modern államok óriási improduktív kiadásai⁸⁾ és a modern kereskedelmi verseny⁹⁾ által felemésztett összegek. Végül a csökkenő hozadék törvénye alatt álló vállalatok új befektetései, melyek egy új befektetéseket sürgető áramlat hatása alatt jöttek létre, szintén visszaszorító nyomást gyakoroltak egyelőre. Ha majd Délamerika és Canada fejlődésének gyümölcsei is megértek, akkor Hobson szerint a jószágkinálat megnövekedésében meg lesz az egyensúlya

¹⁾ VII. 29., 23—34. l. ²⁾ VII. 88. l.

³⁾ i. m. 72—88. l. ⁴⁾ 88. s. köv. l. ⁵⁾ VIII. l. ⁶⁾ VIII. 92—114. l. ⁷⁾ 99. s. köv. l. ⁸⁾ 104—108. l. ⁹⁾ 108—111. l.

vagy túlsúlya a megelőzően nagyobbra nőtt hitelkinálatnak. Akkor meg lesz a lehetőség az áremelkedések megszűnésére vagy éppen az áresésekre is.¹⁾

Az erők két ellenkező irányu áramlata t. i. azoké, melyek a hitelt fejlesztik és amazoké, melyek az árutermelést akadályozzák, — adja Hobson szerint a jelenlegi áremelkedés és így a pénzértékcsökkenés legjobb magyarázatát. Az aranytermelés megnövekedésének szerepe erőszben alárendeltebb jelentőségű, bár szintén kétségtelen. A megnövekedett aranytermelés megkönnyítette a hitel életető elemeinek a működését, azáltal, hogy nagyobb aranytartalékokat nyújtott, amely tartalékok, — bár csökkenő mértékben, — de mindazáltal szükségesek a hiteljegyek háborítatlan forgalmának fenntartásához. Tehát ez is egyik feltétele, *de korántsem valamely fő előidéző tényezője* a hitelkinálat kiterjedésének.²⁾

Hobson elméletének alapgondolata tehát abban foglalható össze, hogy a mai áremelkedési tendenciának főoka az, hogy a hitelmechanizmus által teremtett vásárlóhatalom mennyiségeivel a termelés által előállított áruértékek nem bírnak ézidőszerint lépést tartani. Ez az oka másoldalról a pénz csereértékbeli csökkenésének is. Lényeges azonban Hobson felfogásában, hogy ezt az állapotot nem mindig szükségszerűnek, hanem csupán a jelen esztendő átmeneti állapotának tekinti.

IX. FEJEZET.

Irving Fischer mennyiségi elmélete.

1. A kvantitativ elmélet mellett tör lándzsát és annak megmentésére tesz nagy könyíró technikájú kísérletet Irving Fisher amerikai professzor.³⁾ Szerinte a pénz vásárló ereje „kizárólag” a következő öt faktortól függ:

¹⁾ IX. l. ²⁾ i. m. IX., 140—178. l.

³⁾ Irving Fisher: *The purchasing power of money*. Német kiadása: *Die Kaufkraft des Geldes* 1916. Berlin, Reimer, c. a. jelent meg, melyet ez-úttal idézek. Ismertetését szerzőtől l.: Megjegyzések két új pénzértékelméletéről címen: Közgazdasági Szemle 1917. márc. 157—166. o.

1. A forgalomban levő pénzmennyiségtől, 2. annak forgási sebességétől, 3. a csekkforgalomnak alávetett bankletétek mennyiségétől s 4. ezek forgalmi gyorsaságától és végül 5. az átruházások tömegétől, a kereskedelmi volumenttől.¹⁾ Pénz alatt azt érti, ami javak kicserélése fejében általános elfogadásra talál.²⁾ Kétféle reális pénz van: elsődleges készpénz (primary) és hitelpénz (fiduciary). Az elsődleges pénz az, mely teljes értékű anyagból való. Főtipusa az aranypénz. A hitelpénz főtipusa a bankjegy.³⁾

A kvantitativ felfogásnak megfelelően a csereforgalmi egyenlegből (equation of exchange) indul ki, mely szerinte egy bizonyos időben és gazdasági közösségben eszközölt összes tranzakcióknak matematikai módon való kifejezése.⁴⁾ Egy esztendő valamennyi cseremíveletének végösszegében a vásárolt jóságok összértéke egyenlő a pénztételek összeségével. A mérlegnek pénz- és áruoldala van tehát. A pénz forgási sebességének kvotiensét megkapjuk, ha az összes árúért kiadott pénzösszeget az átlag forgalomban levő pénzmennyiséggel elosztjuk.⁵⁾ A forgalmi mérleg algebrai kifejezése, ha a forgalomban levő pénzmennyiséget P -vel, annak forgalmi sebességét S -sel, az árakat a -val és az árért kicserélt jóságmennyiséget M -mel jelöljük, a következőképen alakul $PS = a_1 M_1 + a_2 M_2 + a_3 M_3 + \dots = \Sigma a_i M_i$.⁶⁾ (Σ -val valamennyi ár és mennyiség összeadását akarjuk kifejezni). Az árszínvonal magassága eszerint egyenes arányban áll a forgalomban levő pénzmennyiséggel és annak forgalmi sebességével és fordított arányban az általuk megmozgatott áruösszeggel.⁷⁾

Minthogy Fisher szerint a készpénzmennyiség és a bankletétek között megvan a „tendencia egy normális viszonyhoz,⁸⁾ ⁹⁾ ebből ezt a kétes következtetést vonja le, hogy a

¹⁾ i. m. Vorwort zur deutschen Ausgabe VII. 1.

²⁾ i. m. 7. l. ³⁾ u. o. 9—10. l. ⁴⁾ u. o. 13. l.

⁵⁾ i. m. 14. l. ⁶⁾ v. ö. i. m. II. fej., kül. 19—23. l. ⁷⁾ i. m. 23—4. l.

⁸⁾ i. m. III. fej. kül. 34—38. és 44. l.

⁹⁾ „annál az oknál fogva, mert az üzletkényelem azt parancsolja, hogy a rendelkezésre álló forgalmi eszközök egy bizonyos, többé-kevésbé határozott, habár elasztikus arányban álljanak pénz- és letétforgalmi eszközökkel.

pénz és árak közötti kvantitatív viszonyon normális körülmények között a letétforgalmi eszközök (főleg a csekk stb.) használata nem változtat.¹⁾

Tehát, hogy kvantitatív elméletét fenntarthassa, illetőleg, hogy a modern csereforgalomra nézve, (melyben a kereskedelmi átruházások túlnyomó része csekkforgalom és letét át- és kiutalás, nempedig közvetlen készpénzfizetés útján történik) szintén változatlanul alkalmazhassa a szinte mechanikus kvantitatív elvet, azt a meglehetősen merész tételt állítja fel, hogy — annál fogva, mert az üzleti kényelem követeli, hogy a rendelkezésre álló forgalmi eszközök egy bizonyos többé-kevésbé meghatározott, bár elasztikus arányban oszoljanak fel pénzre és letétekre, — meg van a tendencia ahhoz, hogy a bankletétek és a pénzmennyiség között egy normális arány legyen.²⁾ Egy későbbi fejezetben ezt a tételt már sokkal merészebben akként formulázza, hogy: a pénzmennyiség növekedése a letétmennyiségek *aránylagos* növekedését vonja maga után és mindkettőjük növekedése *ezzel arányban álló* áremelkedéshez vezet!³⁾ Fisher tehát a modern gazdasági forgalom immateriális fizetési mechanizmusának növekedését is a pénzmennyiség növekedésének hatásaként állítja oda s e két dolgot egyenes okozati kapcsolatba szeretné hozni egymással. Ennek megfelelően példaként felteszi a kérdést, hogy mi történnek az árakkal abban az esetben, ha pl. a forgalomban levő pénzmennyiség hirtelenül megkétszereződne?⁴⁾ Felelete a következő: A pénzkészlet megkétszereződése egyúttal az átruházási és fizetési forgalomnak alávetett letétek megkétszereződését is jelenti, minthogy e letétek a civilizáció minden elgondolható körülményei között azzal a tendenciával bírnak, hogy köztük és a forgalomban levő pénzmennyiség

¹⁾ A letétek figyelembevételével a Fisher-féle képlet így alakul: $PS + P_1 S_1 = \Sigma a$. M, vagy $= AK$. (P_1 és S_1 alatt a csekkforgalomnak alávetett letétátutalások nagyságát és forgalmi sebességét, A alatt az összes árak mérlegelt átlagát, K alatt pedig az összes árumennyiséget, tehát az összes kereskedelmi volument kell érteni). V. ö. i. m. 38—39. ill. 22. l.

²⁾ V. ö. u. o.

³⁾ i. m. VIII. fej. 118—149. l. kül. 148. l.

⁴⁾ i. m. 120. s köv. l.

között egy meghatározott, vagy normális viszony maradjon fenn!')

A pénzmennyiség megkétszereződése megkétszerezi tehát a letétek mennyiségét is és ennek eredményeként megkétszerezi az árakat is.²⁾

Kiemeli továbbá Fisher, hogy normális viszonyok között a pénz és a letétek megkétszereződése csupán az árakat kétszerezné meg, ellenben nincsen befolyással a pénz és a letétek forgási sebességére, valamint a forgalomban levő árútömegre³⁾. Ha ugyanis a pénzmennyiség változása a pénz forgási sebességére és az árútömegre is befolyással bírna, akkor a pénzmennyiség növekedésének áremelő hatását teljesen ellensúlyozhatná a pénz forgalmi sebességének megfelelő csökkenése, ami a kvantitativ elmélet megdöntését jelentené.⁴⁾ Ezért erősíti Fisher azt a tételt, hogy a pénzmennyiség változása csupán az árakra, de nem egyúttal a pénz forgási sebességére és a forgalomban levő árútömegre is hat ki normális viszonyok között.

2. De mivel bizonyítja be azután azt az állítását, hogy a pénzmennyiség megkétszerezése *épen kétszeresre* emelné az árakat normális viszonyok között? Azt mondja, azért történik ez így, mert addig, ameddig az árak eredeti színvonaluk kétszeresét el nem érték, a túlságos pénzűzés kellemetlenségei mutatkoznak. Magánemberek, az üzleti világ, a bankárok előtt stb. valamennyien mindent elkövetnek ilyenkor avégett, hogy feleslegeiktől megszabaduljanak. E törekvéseik eredménye szükségszerűen az áremelkedés. Hogyha azonban az árak eredeti színvonaluk duplájára emelkedtek fel, akkor már megszűnik az a törekvés, hogy az emberek készpénzüket feleslegétől megszabaduljanak, mert ily készpénzfeleslegük nem lesz többé.⁵⁾ Az olvasó nagyfokú naivitásának feltételezése kell ahoz, hogy ilyen egyszerű bizonyíték nélküli hipotézis alapján ne legyen meggyőződve kevesebbről, mint arról a bebizonyíthatatlan dologról, hogy az áraknak a pénzmennyiség megváltozásával épen ugyanolyan arányban kell megváltozniuk.

E most említett példa, a pénzmennyiség megkétszerező-

¹⁾ i. m. 120. l.

²⁾ i. m. 124. l. ³⁾ i. m. 121. l. ⁴⁾ i. m. 121. l. ⁵⁾ 124. l.

déséről ugyanazt a folyamatot jelenti Fisher szerint, ami a valóságban tényleg végbe is ment, még pedig az új aranybányák feltárása következtében.¹⁾ Az aranytermelők pénzzé változtatják termelésük eredményét. Erszényükben több pénzük van, mint az az elköltsékre való pénzmennyiség, amennyi nekik a legkényelmesebb zsebpénzmennyiség volna. Ha pl. egy ilyen ember épen 1000 dollárt kapott aranyban a pénzverdéből, akkor egészen bizonyos, hogy legalább 950 dolláron mihamar túl fog adni, akár úgy, hogy valamely bankban helyezi azt el, akár pedig úgy, hogy elkölti azt. Mind a két esetben eljárása az árak emelkedésének tendenciáját fogja szolgálni abban a gazdasági közösségben, ahol pénzt kiadja, vagy melynek bankjaira csekket állít ki. Száz meg száz hasonlóan cselekvő aranytermelőnek eljárása természetesen ugyanily áremelő tendenciába szolgál.

Az új pénz ily módon utat talál magának az egész világra és helyről-helyre özönölve emeli az árakat. Ennél a folyamatnál mindenütt megnyilvánul a kényelmetlen pénztöbbletből való szabadulás vágya, aminek megvalósítása pusztán kézzől-kézre való átruházás útján hosszabb időn keresztül nem lehetséges és csupán az árak emelkedése útján történhetik meg.²⁾

Ily módon akarja Fisher leírni — úgymond — azt a módot, amelyen a pénzzaporodás az áremelkedést létrehozza, már csak azért is, hogy világosan megmagyarázható legyen, hogy a pénzmennyiség megszorodása nem eredményezi egyszerűen a pénz forgási sebességének csökkenését.³⁾

3. Arra az eredményre jut a pénz forgási sebességét illetőleg Fisher, hogy a pénz és a letétek forgási sebessége független a pénz és letétmennyiségtől.⁴⁾ Még nem találtak eddig — úgymond — semmiféle okot sem, és amennyire következtetni lehet, nem is lehet olyan okot felkutatni, amely miatt a pénznek, illetőleg a letéteknek nagyobb vagy kisebb mennyisége befolyást gyakorolna a pénz vagy letétek forgási

¹⁾ u. o. ²⁾ v. ö. i. m. 124—125. l.

³⁾ u. o. ⁴⁾ Hobson szerint ez nagyon különös állítás, mely igen meggyöngíti, ha ugyan meg nem semmisíti Fisher kvantitatív elméletének erejét. L. I. A. Hobson: *Gold Prices and Wages*. 146. l.

sebességére.¹⁾ Ugyanígy nem gyakorol befolyást a pénzmennyiség megszaporodása a pénz által kereskedelmi forgalomba hozott árúk mennyiségére sem.²⁾ E felületes argumentum segítségével jut el azután ahöz a következtetéséhez, hogy miután bizonyos mennyiségű pénznek a megkészszerződése: 1. szabályszerűen ugyanily arányban megkészszerezi a csekkforgalomnak alávetett letétek mennyiségét és 2. sem a pénz, illetve letétek forgási sebessége, sem pedig a kereskedelmi árumennyiség nagysága ennek folytán változást nem szenved, ennél fogva szükségszerűen és matematikailag pontossággal az árszínvonalnak kell kétszer oly magasra emelkednie.³⁾ Ujjonnan meg akarjuk állapítani — úgymond Fisher — hogy mily kauzális értelemben igaz a kvantitatív elmélet. Igaz abban az értelemben, hogy egy *a pénzmennyiség megszaporodásának egyik normális hatása az általános árszínvonalnak szigorúan ugyanolyan arányban való emelkedésében nyilvánul meg.*⁴⁾

Fisher a „forgalmi egyenlegből“ matematikai szükségességgel levezetett eme következtetését a logikailag megtámadhatatlan sarkalatos tantétel igényével állítja fel. Az ellenfélnek kell úgymond — bizonyítania, — hogy melyik alaptételében van hiba.⁵⁾

Nem mulasztja el azonban hangsúlyozni, hogy a forgalmi egyenlegen *kívül* álló számtalan egyéb ok is gyakorolhatnak befolyást a pénzre, a letétekre, ezek forgalmi sebességére és ennek folytán az árszínvonalra. Ezek között az okok között szerepelnek a szomszédos államok árszínvonalai is⁶⁾ stb.

Hangsúlyozza továbbá, hogy az általa felállított pénzértékelméleti kvantitatív szabály a „normális“ viszonyokra vonatkozik, nem pedig a kivételekre.

Az itt kifejtett kvantitatív theoria, — úgymond egy helyen — nem azt mondja, hogy a pénz mennyiségének megszaporodásán kívül, a letétek mennyiségét a pénz és letétek forgási sebességét és az árumennyiséget nem befolyásolhatják más olyan okok is, amelyek következtében a pénzmennyiségnek az árszínvonalra gyakorolt hatása erősödik, vagy

¹⁾ i. m. 126. l. ²⁾ u. o. ³⁾ i. m. 127. l.

⁴⁾ i. m. 128. l. ⁵⁾ u. o. ⁶⁾ i. m. 148 és több helyen.

elenyészik. Csakhogy az ezek által az okok által gyakorolt hatás nem a pénzmennyiségnek az árszínvonalra gyakorolt hatása. Amennyiben a pénzmennyiség egyedül jön figyelembe, hatása az árszínvonalra szigorúan arányos¹⁾)

4. I. Fisher tehát a legmerevebb kvantitativ elméletet képviseli. Azt mondja, hogy a tulajdonképeni értelemben vett pénz, tehát az ércpénz és bankjegy²⁾) mennyiségétől matematikailag pontos, szigorú arányossággal függ az árszínvonal magassága.

Minthogy azonban erősen hangsúlyozza emellett, hogy ez a tétel csak normális körülményekre vonatkozik³⁾) és hogy a pénzmennyiségen kívül számos más tényező is befolyásolja az árakat, végeredményben a következőket mondhatjuk fejtegetései értelmének: az árszínvonal, illetve a pénz csereértéke szigorúan a pénz mennyiségétől függ. Hogyha azonban az árszínvonal mégsem felel meg a pénzmennyiségnek, akkor ennek a pénzmennyiségen kívül álló más okai vannak. Ily körülmények között a konkrét áralakulási esetek kimagyarázása Fishernél rendkívül könnyű. Ha sikerül pl. statisztikai adatokkal igazolnom az árszínvonal emelkedése és a pénzkészletek növekedése közötti arányosságot, ez a kvantitativ elv bizonyosságként állítható oda. Ellenkező esetben igen kis fáradsággal egyéb okokra, vagy a nem normális körülményekre hivatkozhatom.

Gondolatmenetének alapvezető magjában előtáruló logikai következtetései kevésbé meggyőzők és felületesek. Pedig egy olyan naivan merész és egyszerű kvantitativ pénzértékelméletnek a mai komplikált gazdasági életre, csere- és hitelmechanizmusra is érvényes bebizonyításához ugyan-csak mély és erős argumentumok lettek volna szükségesek. Nagyon téved a szerző, hogyha erre a célra a kissé mélyebben gondolkodó olvasónál elegendőnek véli forgalmi egyenlegének primitív eszközét.

A primitiv fundamentum gyöngeségét nem pótolhatják sem a szerző statisztikai táblázatai, sem módszerügyességei,

¹⁾ i. m. 129. l.

²⁾ i. m. 9. l.

³⁾ Lásd J. A. Hobson kritikáját is részben Fisher elméletéről. J. A. Hobson: *Gold Prices and Wages*. London, Methuen et C. 142—148. l.

sem a könyvanyag összehozásában segítő nagyszámú munkatársainak matematikai és egyéb szaktudása.

Elméletének (illetve az ehhez hasonlóknak) gyöngé oldalait, könnyen megtalálhatjuk. Az alaptévedés már ott van a kiindulásnál. A kiinduló gondolat formulázásának egyszerűsége és könnyű volta — úgy látszik, — azt a véleményt váltotta ki Fishernél, hogy ennek alapján a kiindulási tételül szolgáló egyenletnek mechanikus matematikai továbbkezelésével megoldható a pénz értékproblémája. Az ily matematikai úton való megoldás természetesen csak kvantitatív megoldás lehet, minthogy a matematikában mennyiségi tényezőkkel dolgozunk.

Úgy látszik, szerzőnk abban a véleményben van, hogy azzal, ha azt a tételt, mely szerint bizonyos időben és gazdasági közösségben eszközölt valamennyi csereműveletek végösszege az ugyanott forgalomban volt áruk összértékével egyenlő az említett $PS = a \cdot M$ egyenletbe foglalja, ezzel a pénzérték problémájának csálhatatlan matematikai alapot biztosított és hogy ennek az egyenletnek magyarázata, megmagyarázása a pénzérték problémájának is.

Voltaképen pedig Fisher a kiinduló alapul választott egyenletben nem tesz egyebet, mint azt, hogy a pénzforgalomnak tisztán mechanikus *eredményét* igyekszik megérzéskíteni, nem pedig a pénzérték keletkeztető okait schémába foglalni. Azt hiszi, hogy a $PS = a \cdot M$ egyenletben a pénzértékprobléma összes keletkeztető főkoefficiensei benne vannak, pedig a megoldandó főkérdés a pénz értékproblémájánál nem az, a még errenézve semmit sem mondó primitív egyenleg, hogy t. i. az áruértékek végösszege az összes pénz, illetve fizetési eszközök és forgási sebességük szorzatával tehető egyenlővé, hanem az, hogy *miért* nagyobbak egyszer és *miért* kisebbek másszor ezek a végösszegek, tehát, hogy miért kell a PS szorzatnak a végeredményben egyszer nagyobb, másszor meg kisebb összeget kitennie, hogy az $\equiv a \cdot M$ mennyiséggel, t. i. a forgalomban volt árumennyiség értékösszegével egyenlőnek lehessen azt feltételezni?

5. A Fisher-féle kiinduló egyenletben, amely egyúttal a primitív kvantitatív elméletek egyenletével azonos, semmi más nincsen kifejezve, mint az, hogy a csereforgalomban az árukat egy bizonyos mennyiségű és egy bizonyos forgási se-

bességgel bíró pénz, illetve fizetési eszköz-mennyiséggel vesszük meg. Ebből a gondolatból, illetve annak tüzetes algebrai képletéből kiindulva, azután úgy gondolkodik Fisher, mintha a pénzmennyiség és forgási sebesség volnának *okai* az általuk képviselt árösszeg nagyságának. Itt van az alap-tévedés. Amiért egy bizonyos pénzösszeg (fizetési összeg) kifejezésére és megtestesítésére egy bizonyos mennyiségű pénzdarab, illetőleg fizetési eszköz használata, igen nagy összegek megtestesítésére és képviselésére (ilyen az összárú-mennyiség értékét képviselőnek elgondolt értékösszeg) pedig a fizetési eszközök többszöri megforgása is szükséges, abból még korántsem következik, hogy akár az összes árúk értékösszegét kitevő végösszeget, akár egy-egy árú árösszegének mindenkori nagyságát a pénzmennyiség és ennek forgási sebessége okozná és csinálná. Az árúösszegek nagyságát az emberek állapítják meg és nem a holt fizikai pénzösszeg, vagy annak forgási sebessége okozza és eredményezik egyszerűen. Az árak magasságához, az árúk és árösszegek mennyiségéhez, mint okhoz simul hozzá a csereforgalomban mint okozat, egyrészt a fizetési eszközök mennyisége, másrészt azok forgási sebessége. Minél nagyobb árúösszegek megtestesítésére van szükség a csereforgalomban, annál több papíros, vagy immateriális fizetési eszközt és módot alkotnak az emberek egyrészt, másrészt pedig annál gyorsabb forgását igyekeznek előidézni a rendelkezésre álló fizetési eszközöknek.

Kétségtelen dolog, hogy az árak megállapításánál a rendelkezésre álló fizetési eszközök mennyisége is befolyást gyakorolhat és gyakorol is, csak hogy a modern gazdasági életben ez csak kivételesen válik döntővé az ár, illetve pénzérték megállapításában. Konzervatív, nem nagyon hullámozó árak és kereslet-kínálati viszonyok között a forgalomban levő pénzmennyiség és az árak, illetve árösszegek közötti arány természetesen többnyire változatlanságot, vagy csekély ingadozást mutat. Ilyen körülmények között nem csoda, ha sokak előtt úgy tűnik fel a dolog, mintha a pénzmennyiség és az árak, illetve pénzérték között szoros okozati összefüggés volna.

A modern gazdasági élet jelene azonban nem ilyen természetű. A mai árviszonyok nem stagnáló tendenciáúak.

Az árösszegek emelkednek, a kereslet és kínálat volumenje nő. A forgalom korántsem elégszik meg a régi konzervatív fizetési eszközökkel. Egyre több fizetési és kiegyenlítési eszköz és módot alkot az ércpénzen kívül. Ily körülmények között kétszeres hibának látszik fel nem ismerni, hogy általában és elsősorban nem pénzmennyiségi okok következménye a pénz csereértékének alakulása.

6. G. F. Knapp nagy feltűnést keltett és valóságos irodalomszámba menő kritikát felidézett munkája (Staatliche Theorie des Geldes 1905) a pénzértéket illetőleg nem az árukkal szemben megnyilvánuló csereértékét vizsgálja, hanem főleg intervalutáris értékkérdéseket, a különböző pénznemek egymáshoz való érték-, illetve árfolyam-viszonyait tárgyalja elméleti feladatának megfelelően, miért is ismertetését a pénz csereértékével foglalkozó gondolatmenetben közvetlen érdekléssel bírónak nem tartottuk.

X. FEJEZET.

Néhány modern magyar író nézete.

1. A magyar írók közül *Földes Béla* nem híve a kvantitatív pénzértékelméletnek. A pénz csereértékének alakító okait mélyebben fekvő értéktényezőkben keresi. Elemzés alá veszi a nevezetesebb ártényezőket, a kereslet és kínálat főbb alkotó elemeit s az áralakulás vizsgálatánál kitér a szubjektív értékelési szempontok vizsgálatára s kiemeli azok jelentőségét.¹⁾ Felfogása erősen kritikai az ismertebb pénzértékelméletekkel szemben. A mechanikus kvantitatív felfogással ellentétben arra az eredményre jut, hogy a pénz mennyisége nem változtatja szükségkép az árakat. Ezt megelőzőleg a pénz mennyiségét meghatározó tényezőkkel fog-

¹⁾ V. ö. Földes: *Társadalmi gazdaságtan*. IV. kiad. I. kötet 1905. különösen III. rész II. feje. A pénz és III. feje. Az ár. 236—306. Egyéb munkái közül lásd ezenkívül a Közgazdasági Értekezések régi és új sorozatának a tárggyal vonatkozásban álló dolgozatait. Valamint *Glossen zur Theorie der Abhängigkeit der Preise von den Produktionskosten*. Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. III. Folge 31. Band 577. s. köv. I. — Pénzforgalom és az árak alakulása. Budapesti Szemle XXXII. évf. 260. I. Pénzgység és árak. u. o. XXXIII. évf. 266. I.

lalkozik s e részben nézete abban foglalható össze, hogy „amint a tapasztalat is mutatja, rendes körülmények között minden ország annyi pénzt szerez, amennyi a forgalom esz- közlésére adott körülmények között szükséges és ha ez be nem következik, az csak annak tulajdonítandó, hogy hely- telen intézkedések által a pénzforgalom okszerű alakulását megzavarják“. ¹⁾ Földes felfogásában ekként a pénz mennyi- sége nem kiinduló ok gyanánt szerepel, melynek következ- ménye a pénz csereértékének nagysága, hanem a forgalom alakulásának következménye gyanánt. Vizsgálódásainak eredményét a pénznek az áralakulásban megnyilvánuló cse- reértékére vonatkozólag következőleg foglalja össze: ²⁾

„ . . . Addig, míg a pénz értéke tényleg állandó, az az árak kifejezésére szolgál akkép, hogy azt tekintjük egységül. *A pénz tehát nem oka az áralakulásnak, csak kifejezése,* épügy, mint a hőmérő kifejezője a hőmérsékletnek, de nem oka. A változás, mely akár az egyik, akár a másik esetben bekövetkezik, nem a mérőre vezetendő vissza, hanem a mé- rés tárgyára. Ha a mérő változik, akkor a kifejezés változ- hatik, de ez nem okvetlenül szükséges, mert, ha pl. a hőmé- rőhöz a higany helyett más kiterjedésű anyag választatik, az egyes hőfokok megjelölését is változtatni kell. Ami külö- nösen az árakat illeti, úgy bizonyos, hogy azok elsősorban a kereslettől és kínálattól függnek; már pedig a pénz meny- nyiségének változása nem kell, hogy keresletre, illetőleg kí- nálatra hasson, ép oly kevéssé, mint ahogy az a körülmény, hogy valakinek sok pénze van, még nem ok arra, hogy va- lamely jószágért többet odjon, mint más, kinek kevesebb pénze van. A pénz a kereslet oldalán fizetési képességet je- lent; föltétele annak, hogy valaki vásárolhasson, de egyéb- iránt az árút nem érintheti, csak kivételes esetekben. Ugyanez áll a kínálatra nézve. Hogy a javakat a termelő el- adja, annak oka az, hogy pénzt akar, de hogy mennyiért adja a javat, az közvetlenül nem függ a pénztől, csak kivételesen. A pénz csak olyan árú, mint más, értéke tehát nem függ el- sősorban a mennyiségtől. Ha a pénz mennyiségének feltét- lenül volna hatása az árakra, akkor a pénzforgalom válto-

¹⁾ Társadalmi Gazdaságtan II. kötet 255. l.

²⁾ Társadalmi Gazdaságtan id. kiad. I. 295—6. l.

zása is befolyással bírna. A pénz rendeltetése a forgalom eszközlése; *több pénzre akkor van szükség, ha a forgalmi ügyletek szaporodnak. A pénz rendszerint nem szaporodhatik előbb, mint a forgalom, hanem azt követi*, mivel a nagyobb pénzforgalom több áldozatot követel a pénz előállítása körül; ezen áldozatok tehát ok nélkül nem szaporíttatnak. A forgalom hanyatlásával pedig a pénz kilép a forgalomból „épúgy, mint a fölösleges vasuti kocsi“ (Crump). A pénz mennyiségében mutatkozó változás csak akkor talál kifejezésre az árakban, a) ha a pénz értéke is változik azon arányban, mint annak mennyisége, b) ha a pénz mennyiségének változása egyúttal a keresleti és kínálati viszonyokat is megváltoztatja. Ennek azonban nem kell mindig bekövetkeznie. A kereslet és kínálat nem függ elsősorban a pénz mennyiségétől, hanem számos más tényezőtől és csak akkor módosul, ha előnyösnek mutatkozik. A kereslet emelkedése elsősorban a fizetési képesség emelkedése, mely esetben a pénzmennyiség szaporodásához vezet. De amennyiben érvényesül is a pénz befolyása a keresletre és kínálatra, nem okvetlenül szükséges, hogy az minden árúban, és még kevésbé, hogy minden árúban egyformán érvényesüljön. Ebből azon fontos tétel következik, hogy *nem minden ármozgalom jár a pénz mennyiségének más eloszlásával*. Különösen a nemzetközi pénzküldések nem tételeznek fel mindig árkülönbségeket, amennyiben azoknak oka egyszerűen feltétlen fizetési kötelezettségek teljesítése lehet stb.¹⁾ Mindezek alapján a következő eredményhez jut Földes: a) hogy a pénz mennyiségének változása nem változtatja szükség-szerűkép az árakat. b) hogy amennyiben ily változás beáll, az nem közvetlenül a pénztől származik, hanem a keresletre illetőleg a kínálatra gyakorolt hatásától, c) hogy bizonyos esetekben a pénz mennyiségének változása csak következménye az árakban történő változásoknak, a forgalom emelkedésének, mely azt megelőzte, d) egyáltalában, a pénzkészletnek csak azon része gyakorolhat hatást, mely tényleg kilép a forgalomba, ellenben az, mely felhalmoztatik, mely bankokban hever, nem gyakorol hatást.²⁾

2. Heller Farkas-nak a pénz csereérték-változásának

¹⁾ i. n. 295—6. ²⁾ u. o.

okairól vallott felfogását közvetve, t. i. a drágaságról írott számottevő tanulmányából ismerjük meg.¹⁾ A kvantitativ elmélettel szemben az áruoldalon, az árúk keresleti és kínálati viszonyainak alakulásában keresi a drágulás és ezzel a pénz csereértékbeli megváltozásának okait. Arra az eredményre jut, hogy a modern drágulási tendencia, — tehát a pénz csereértékbeli csökkenésének tendenciája, — sokféle októl függ ugyan, melyek között azonban rámutathatunk a leglényegesebbekre. A legfontosabb ily ok gyanánt a versenyviszonyoknak a mai korra jellemző alakulását jelöli meg. A kapitalizmus — úgymond Heller — a termelés eredményesebbé, sikeresebbé válását hozta magával. A kapitalisztikus átalakulás jelentékeny árcsökkenést idézett elő az iparcikkek terén. A közlekedés és a piaci viszonyok dolgában beállott átalakulás következtében mezőgazdasági téren is áresés volt tapasztalható, mely főleg a gabonának, az európai mezőgazdasági termelésre nézve szinte ijesztő mérvű ársúlyedésében nyert kifejezést. A versenyviszonyok eme nagyfokú szabadsága igazolni látszott ebben az időben a klasszikus iskolának azt az elvét, mely szerint az árat a termelési költségek állapítják meg. A termelési költségek csökkenése ebben az időben tényleg az árak csökkenéséhez vezetett.²⁾

Ha a kapitalisztikus fejlődés ezen a fokán jöhetett volna létre gazdasági egyensúly és a gazdasági szabadság az akkor tett foglalo terjedelemben állandósulhatott volna, — úgymond Heller³⁾ — akkor az árak alakulása is megtarthatta volna a maga csökkenő irányzatát. A kapitalista fejlődés azonban meg nem állott ezen a fokon. A vállalkozók, akik a manchesterizmus virágkorában a laissez-faire leglelkesebb hívei voltak, maguk láttak hozzá saját szabadságuk korlátozásához, hogy a nekik egyre kellemetlenebbé váló féktelen versenyt csökkentsék. Az árak színvonalon tartása és eme-

¹⁾ Heller Farkas. A drágaság Kérdése elméleti világításban. Közgazdasági Szemle 1911. május-júniusi szám, különnyomatban, valamint A drágaság c. kötetben is. 1912. 1—76. l. (a Közgazdasági Társaság kiadása). Lásd erről szerző kritikáját a Budapesti Szemle 1913. októberi számában 127—132. l.

²⁾ i. m. 62—63. l. (A drágaság c. kötetben).

³⁾ i. m. 62—63 l.

lése lett céljukká a verseny csökkentésének vagy kizárásának útján. Kartellek, trustök, szindikátusok útján tették kedvezőbbé a maguk számára az áralakulást s a piacra vetett árukészletek szabályozásával is ellenkező irányba terelték az áralakulásnak tendenciáját, mely egyre inkább a termelési költségek színvonala felé tartott. A termelők szervezkedésén kívül egyéb tényezők is közrehatottak e részben. A mind erősebbé váló nemzetközi versenyben az egyes nemzetek a nemzeti munka és termelés védelmére egyre határozottabb védővamos irányt követnek, ami bizonyos árúk áremelkedését jelenti. Hozzájárul a drágulási tendencia diadalához az a körülmény is, hogy a termelő politikának egyeduralmával szemben hiányzik az olyan fogyasztási politika, amelyt az ókorban, de még inkább a középkori városokban láttunk. A termelési költségek emelkedésének irányzatát erősíti a szociálpolitika, különösen a munkásvédő politika szempontjainak megtestesülése, mely nem engedi a munkást egyszerű termelési gyanánt tetszés szerint kihasználni. Emberségesebb munkafeltételeket s közvetve vagy közvetlenül magasabb béreket biztosít a számára. A népesség indusztrializálódása, művelődése, városokba tódulása következtében ezenfelül a népesség nagyobb hányada szerez igényt az élet javaiban való részesedése, ami a kereslet kiterjedését jelenti a termelt javak után¹⁾ stb.

A mondottakból is megállapíthatjuk, hogy Heller — bár közvetlenül nem ad pénzértékelméletet, — a mai drágulási tendencia vizsgálatában a pénz csereértékváltozásának problémáját nem mechanikus módon, hanem a szubjektív érték-tan felfogásának megfelelően magyarázza. Termelők és gazdaságpolitikusok öntudatos árszabályozó törekvéseié Heller felfogása szerint az oroszlánrész az előbb csökkenő ár-irányzatnak drágulóvá válásában. Monopolhelyzetek keresése válik általánossá a piacon az árukinálat számára a termelők részéről. A tömegigények emelkedése csak megkönnyíti a versenyt egyre tudatosabban korlátozó termelő ár-emelő irányzatának érvényrejutását. A pénz csereértékének mai csökkenő irányzatú alakulása ily módon Heller felfogása szerint az áruk kereslet-kinálati, termelés-fogyasztási

¹⁾ V. ö. i. m. 63—73. l.

körülményeinek keretei között¹⁾ javarészben tudatos emberi törekvések eredményeként áll elő.

3. Nem hivei a kvantitativ elméletnek *Ráth Zoltán*²⁾ és *Navratil Ákos* sem.³⁾

Kovács Lipót: A pénz lényege és értécsökkenésének okai (Budapest, 1911. Lampel R.) c. munkájában az „abstrakt” és „fiktív” tőkék felszaporodásában keresi a pénz értécsökkenésének főokát. Nevezett szerző kétségtelenül a pénzértécsökkenés egyik igen fontos okát hangsúlyozza ezzel. Szerintem azonban ezeket a pénzoldalon levő, mindenestre igen fontos pénzértécsökkentő tényezőket megelőzi

¹⁾ A kvantitativ felfogással szemben szintén nem a pénz-, hanem az áruoldalon keresi a pénz mai értécsökkenésének okát *Judik József* szemínáriumi dolgozatában. (A fizetőeszközök mennyisége és a drágaság. Kolozsvár, 1916.) — Ugyancsak a kvantitativ felfogással szemben foglalnak állást *Tonelli Sándor* (A drágaság a világpiacon és nálunk) és *Varga Jenő* (A drágaság). Lásd mindkettőt A magyar közgazdasági társaság kiadásában megjelent A drágaság c. gyűjteményben 1912.

²⁾ Lásd *Ráth Zoltánnak*: Áralakulás c. dolgozatát a Közgazdasági Lexikon I. kötetében (1898) . . . az ár tanában . . . az arany ár fejlődése csak annyi érdekel bir, mint bármely más jószágé (257. l.) Sokkal nagyobb fontosságú a forgalom s a pénzhelyettesítő papírok használatának hullámzása . . . (u. o.).

³⁾ *Navratil* szerint a pénz értékének változása egyfelől a javak árának változásától függ; másfelől pedig közvetlenül a pénzjószág oldalán ható ántényezőktől. A pénzjószágra is épűgy kihatnak a keresletet és kínálatot befolyásoló tényezők, mint bármely más áru. Befolyásolják a pénz értékét a kínálat oldalán a pénzjószág termelésének költségei és a termelés mennyisége; a kereslet oldalán pedig az a körűlmény, hogy az illető pénzjószágból mennyit fordít a társadalom ipari célokra és mennyi a pénzszükséglete. Minél inkább csökken azon mennyiség, mely pénzítésre fordítható, annál nagyobb lesz a pénz értéke és viszont . . .

Minél nagyobb a gazdálkodó társadalom, annál nagyobb pénzmenyiségre van szüksége . . . Ámde minél nagyobb és gyorsabb a forgalom, viszont annál kevesebb pénzre van szükség . . . Egyenlő körűlmények mellett kevesebb pénzre van szükség ott is, hol a pénzforgalom nagyrésztét már leszámítolással bonyolítják le . . . 59—60. l.

A mennyiségi elmélet álláspontját túlzottnak mondja. A pénz; — u. m. — csereeszköz, melyből csak annyi van mindig forgalomban, amennyi ennek a lebonyolítására okvetlenül szükséges; a többit beolvasztják, vagy felhalmozva hever, szóval nem valósíthatja meg áremelő hatását. Csak a forgalomban levő pénzmenyiségnek van befolyása az árakra.

A társadalmi gazdaságtan és közháztartástan vázlata. Budapest, 1908. — 59—60. l.

jelentőségében az ártöbbleteknek következetes érvényesítésével kapcsolatos vállalkozói nyereségek képződése. A Kovács L. által fiktívnek nevezett tőkék nagyrésze is ezen az uton keletkezik. Minthogy felfogásom szerint minden tőke immateriális, fizetэшatalmat rejtő jogi kategória, a fiktív és absztrakt tőkék, mint különös tőkefajok fogalmát helytelennek tartom. Igaza van azonban Kovácsnak abban a tekintetben, hogy az olyan tőkének képződése és vásárlóerejüknek a csereforgalomba való belépése, amelyeknek keletkezésével termelő munka vagy jószágszolgáltatás nem áll kapcsolatban, — felhigítja a pénz vásárlóerejét.

Az említett íròkkal ellentétben határozottan a kvantitativ elmélet követőjének látszik *Jankovich Béla*.¹⁾

¹⁾ L. *Jankovich Béla*: Osztrák-magyar index-számok 1867—1909. A drágaság c. kötetben 314—333. l. továbbá u. a. az 1867—1897. évekre vonatkozólag a Közg. Szemle 1899-iki évfolyamában hasonló címen. Ugyane szerző értékfelfogásáról lásd: Az értékelmélet mechanikai alapelveiről c. tanulmányát a Közg. Szemle 1906. márc.-májusi és 1907. júniusi számában.

MÁSODIK RÉSZ.

A KÉRDÉS VIZSGÁLATA.

Bevezetés.

A pénz csereértéke vásárlóerejében nyilvánul meg. A vásárlóerő viszonylagos nagyságáról a pénzbeli árak alacsony vagy magas volta tanuskodik. Az áralakulás jelensége tehát szorosan összefügg a pénzbeli vásárló erő, illetve csereérték alakulásával.

Szorosan összefügg azonban a pénzérték problémájával az a kérdés is, hogy a vásárlás, illetőleg fizetés tényeiben megjelenő árak mik is voltaképpen. Miből állanak, miből vannak azok tulajdonképpen? Miből vannak pedig különösen a modern kapitalisztikus kor árai? Vagy másképpen fejezve ki a dolgot: mivel fizetünk, mivel vásárlunk többnyire a modern kapitalisztikus gazdasági életben? Vajjon materiális nemesércdarabokkal, naturáljóságokkal, avagy ezek által meg nem testesített pénzösszegekkel, vagyis tőkékkel. A tőke és a fizetési eszközök mibenlétének kérdése és egymásközi viszonya is elsőrangú szerepet játszik tehát szerintem a pénz csereértékének magyarázatánál.

Vizsgálódásaim ennek folytán három főrészből fognak állani, ú. m. az áralakulás, a tőke mibenlétének és ebből folyólag végül a pénzbeli csereérték okainak vizsgálatából.

A) AZ ÁRALAKULÁS.

XI. FEJEZET.

Az ár forgalma.

1. Míg az érték a javak becseről, jelentőségéről stb. alkotott *vélemény*, tehát gondolkodásbeli képzet, addig az ár a javaknak, vagy szolgáltatásoknak az a mennyisége, amelyért egy más jószágot megszerzünk.

Az ár tehát vagyoni jogi állapotváltozást létrehozó szolgáltatási tárgy, tartalma egy adás-vevési szerződés szolgáltatásának az egyik fél részéről, szemben az értékkel, mely csak gondolkodásunkban meglevő kategória.

Az érték fizikai léttel csupán agysejtjeink valamelyikében bir, mint gondolatbeli képzet, az árnak ellenben mint jogügyletbeli szolgáltatás tárgyának fizikai, vagy legalább is jogi, tehát társadalmi viszonybeli léte van. Így pl. ha azt mondom, hogy egy ló tíz birkát ér meg, vagyis tíz birka az értéke egy lónak, akkor még csupán csak egy gondolatbeli képzettel van dolgom, melynek gondolatvilágomon kívül léte nincsen. Ehhez az értékképzethez nem szükséges sem az, hogy lóval, sem az, hogy birkával rendelkezem. Hogyha azonban ennek az értékképzetnek megfelelően tíz birkáért egy lovat akarok venni, — akkor, hogy a ló ára tényleg megleyen, rendelkeznem kell valóságos tíz birkával.

Az ár tehát az, amiért eladnak és megvesznek valamit. Az árnak és az értéknek nagyságát gondolatilag azonos módon mérjük. Nem következik azonban, hogy az ár és érték nagysága mindig azonos legyen. Megtörténhetik például, hogy valaki egy 100,000 koronát érő házat huszezer koronáért ad el akár szeszeleből, akár jószívüségéből, félig ajándékképpen. Az érték itt százezer koronányi lesz, az ár ellenben csupán a huszezer korona.

A gazdasági élet rendszerinti forgalmában azonban az árméretek úgy az eladó, mint a vevő értékméretein belül mozognak akként, hogy az eladó legkisebb értékméretét a vevő legnagyobb értékmérete legalább is elérje.

Az árat és a csereforgalmi értéket közös mértékkel mérjük, t. i. pénzüsszeggel. Ez a körülmény, t. i. a közös mérték, okozza, hogy felületesen az első pillanatra összetévesztik az árat a csereértékkel. Minthogy pedig a szabályos kereskedelmi forgalommal a rendszerinti árak mértékbeli nagysága többnyire össze szokott esni a rendszerinti csereértékkel, — az értékelmélet írói az árat és a csereértéket felváltva és azonosítva használják és csereérték alatt főleg árat értenek. A régiebb angol elmélet írói csereérték alatt különösen árat értenek anélkül, hogy a pontos megkülönböztetésre nagyobb súlyt helyeztek volna.

A határértékelmélet írói, elméletük kiindulási pontjához képest, éles fogalmi különbséget tesznek csereérték és ár között. Mindazonáltal azon az állásponton vannak, hogy az ár és a csereérték elválaszthatatlanok az életben egymástól és — szerintük — a csereérték és az ár törvényei azonosak.¹⁾

Ha abból indulunk ki, hogy ár az, *amiért* eladnak valamit, akkor az ár fogalmának további tisztázása végett vizsgálnunk kell kissé, hogy miért, vagy micsoda dolgokért adnak és vesznek valamint az emberek.

2. Félreértések elkerülése végett nézzük először:

a) hogy *miért* adnak és vesznek javakat a pénz és általános csereeszköz nélkül való csereforgalomban? Felelet: más javakért. Egyik jószágot a másikért. Lovat fegyverekért, birkákért, edényekért, stb. Szóval a ló ára gyanánt itt fegyverek, birkák, edények szerepelnek.

b) Mihelyt egyes tárgyakat (pl. kagylókat, állati bőrt, valamely házi állatot, gabonát) *rendszerint*, vagy *általános*an kezdenek csereeszköz gyanánt használni, akkor ezeknek az utóbbi tárgyaknak bizonyos mennyisége tűnik fel ár gyanánt. Ha pl. az állatbőr a rendszerinti csereeszköz, akkor egy lónak bizonyos mennyiségű állati bőr az ára.

A cserének és ennek alapján az árnak e között a két esete között azonban már bizonyos különböztetést kell tennünk. Ha ugyanis az ár valamely közvetlen használati tárgy, anélkül, hogy ez közcsereeszköz gyanánt is szerepelne,²⁾ akkor kétséget alig szenvedhet, hogy az illető tárgyat *materialiter* kell árnak tekintenem. Ha például valamely cseregazdálkodásban élő ember egy lovat akar beszerezni és erre úgy tesz szert, hogy odaadja érte két darab sertését, melyeket a ló előbbi gazdája saját háztartásában használ el, akkor nem habozhatunk azt mondani, hogy a két sertésért és semmi másért adta el az illető a lovat.

De tegyük fel, hogy a ló ára nem ilyen elfogyasztásra való két sertés, hanem egy bizonyos számú és további csere-

¹⁾ Lásd Smart: The Theory of Value London, Macmillan 1910. 55. l.

²⁾ Pl. ha lovamat azért cserélem el 10 darab birkáért, vagy 20 véka lisztért, hogy a birkákat vagy lisztet valósággal elfogyasszam, és nem azért, hogy liszten vagy birkán más különböző esetekben is vásárolgassak.

berélésre szánt állatbőr, kagyló, drágakő stb., szóval közcsereeszköz volt. Ekkor már jogosan kérdezhetjük, hogy vajjon magukért az állatbőrökért, kagylókért, drágakőért adjuk-e oda a lovat, vagy pedig azért a lehetőségért, előnyös helyzetért, vagy hatalomért, hogy t. i. az állatbőrökért és drágakőért, szóval a közcsereeszközért sok más mindenféle dolgot megszerezhessek, vagy elcserélhessek. Vagyis kérdés, hogy mit tekintünk a tulajdonképeni árnak, magát a közcsereeszközt-e a maga anyagában, vagy pedig a közcsereeszköz folytán minket megillető *cserehatalmat, előnyös helyzetet* a további cserére?

c) A közcsereeszközzé kialakult pénznek általános uralomrajutásával még inkább jogossá válik ez a kérdés, hogy t. i. mit tekintünk tulajdonképpen árnak, a pénz materiális anyagát-e, vagy pedig azt a csere-, illetve fizetési hatalommennyiséget, amelyet az a pénzdarab igazol, vagy megtestesít.

Ha például egy métermázsa buzáért 25 koronát kapok, az ár a 25 korona lesz. Ha azonban mélyebben tekintünk bele az ár fogalmába, azt kérdezhetjük, vajjon a tulajdonképeni ár micsoda itten: a 25 koronának arany-, ezüst-, vagy papiranyaga-e, vagy pedig a 25 korona, mint „pénzösszeg“, helyesebben: mint pénzösszegben kifejezésre jutó fizetési, adásvevési, illetve cserehatalom. *Más szóval az a kérdés, hogy a modern pénz- és hitelgazdaságban mi alkotja tulajdonképen az árat s mi teljesíti annak funkcióját: a fizetési eszköz-e a maga közvetlen anyagában és materiális mivoltában, vagy pedig a fizetési eszköz által képviselt fizetési, illetve csere-hatalommennyiség-e, vagyis a tőke?*¹⁾

Felfogásom szerint a modern gazdasági életben elsősorban a tőkét, ezt a fizetési hatalmat rejtő immateriális kategóriát kell árnak tekintenünk, melynek a pénz és általában a fizetési eszköz, csak külső és nem is elengedhetetlen igazolványa. Fizethetnek ugyanis mamár teljesen immaterialiter: fizetési eszköz nélkül is, pld. giroátutalás, folyószámlára való átírás által.

¹⁾ Eire vonatkozólag lásd a tőkéről szóló fejezetet is, mert az imént mondottakat a tőke természetéről való felfogásom magyarázza meg.

A modern gazdasági életben tehát az árak immaterializálódnak annakfolytán, hogy immateriális pénzösszegben: tőkében juthatnak kifejezésre.

A kapitalizmus korában, vagyis a modern gazdasági életben ekként ár: az a tőkemennyiség, mellyel bizonyos jószágot megszerzünk.

XII. FEJEZET.

Az áralakulási jelenség természetéről általában.

1. Az áralakulás a modern gazdasági életnek olyan jelensége, mely a mai társadalom legtöbb tagjának érdekeit érinti. Fontos folyamat ez ekként úgy magángazdasági, mint társadalmi szempontból. Míg ugyanis a magánember üzleti vagy megélhetési érdekeit tekintve a különféle javak árainak alacsony, vagy magas színvonalával egyrészt a megélhetésnek könnyű vagy nehéz volta, másrészt az üzleti nyereségnek nagyobb, vagy kisebb mértéke szoros összefüggésben áll, addig társadalmi szempontból az árak színvonalának hullámzása azért fontos dolog, mert jövedelemelosztási helyzetváltozásokat is von maga után annak következtében, hogy az árösszegek egyuttal jövedelmi összegek is: bevételt jelentenek az egyik és kiadást a másik oldalon.

Áralakulás alatt az árak összegének, az árakban foglalt szolgáltatásmennyiségek nagyságának alkulását értjük.

Beszélhetünk *kvalitatív* (minőségbeli) és *kvantitatív* (mennyiségbeli) áralakulásról. Kvalitatív áralakulás alatt értjük az ár tartalmára, illetve az ár gyanánt adott javak természetére, anyagára stb., stb., vagy az ár gyanánt teljesített munkaszolgáltatás természetére vonatkozó változásokat.

A gazdasági életnek, különösen pedig a piacnak, a csereforgalomnak kifejlődésével azonban az árbeli szolgáltatások mindinkább homogénebben alakulnak ki. A mai gazdasági rendben pedig már túlnyomólag és általánosságban *pénzösszegbeli* árakkal van dolgunk. A kvalitatív árkülönbségek tehát háttérbe szorulnak a kvantitatív különbségek mögött, úgy, hogy a modern áralakulás problémája túlnyomólag az

árakat alkotó pénzösszegek¹⁾ *menyiségbeli* (kvantitativ) alakulását kell értenünk, vagyis azt, hogy az áraknak pénzértékben kifejezett összege miként változik.

Az áralakulás törvényeinek megtalálására nagy buzgalommal, de kevés eredménnyel törekedett a gazdaságtan. Törvényeket szerettek volna felfedezni, amelyek szerint *kell* az áralakulásnak történnie, s amely törvényekkel szemben az embernek mintegy csak az engedelmes tudomásulvévés és a hozzájuk való alkalmazkodás volna a szerepük.

Elteltek attól, hogy felfogásunk szerint a szigorú közgazdasági törvények fogalma mindkevesbé állhatja meg a kritikát, az áralakulás problémájának vizsgálatánál kiindulópontul azt az egyszerű tényt állítjuk oda ezzel szemben, hogy az árakat magukat emberek csinálják. Az árakat tehát *alkítják* s azok a legkülönbélebb természeti, konjunkturális stb., körülmények, amelyeket ártényezőkként szoktak felsorolni, csupán az árakat alakító egyének gondolkodó agyvelején keresztül, tehát a pszichikai, illetve logikai folyamatok által vannak az áralakulással (mint ezeknek a pszichikai folyamatoknak az eredményével) összekötve.

Az árat általában véve a gazdálkodó emberek: az eladó és a vevő, vagy mondhatjuk: a keresők és a kínálók²⁾ állapítják meg. Legközönségesebb megállapítási mód a kétoldalu megegyezés bizonyos árban, mondhatjuk: a jogügylet, vagy legalább is az adásvétel jogügyletének egyik alkotó eleme.

Az áralakulás, mint eredmény tehát nem más, mint a gazdasági élet adásvételi cselekményeivel összeforrott emberi ármegállapodások³⁾, illetve ármegállapítások láncolata.

Az áralakulás ekként az áralakítás (árcsinálás) eredménye s a különféle ártényezők az áralakítás tényein keresztül gyakorolják befolyásaikat az árak kialakulására.

Az áralakítás módja már külső tipikus formájában is

¹⁾ Szerintem pontosabban: pénzértékkel mért tőkeösszegek.

²⁾ Készakarva mondom így a *kereslet* és a *kínálat* passzív fogalmai helyett, annak kiemelésére, hogy itt emberek működéséről van szó.

³⁾ Az ármegállapodások fogalmát természetszerűleg a legtágabb értelemben vesszük itt, értve alatta nemcsak a kétoldalu alkudozás után létrejött ármegállapodást, hanem például az egyoldalúan, vagy felsőbbrendű határozattal meghatározott árak elfogadását s az azokhoz való hallgatóságos alkalmazkodást is.

többféle lehet a keresletnek és kínálatnak szabadversenybeli egyensúlyban levő kétoldalu megállapodásaitól kezdve, az abszolút monopólium árat statuáló parancsrendelkezéséig.

De még sokkal nagyobb változatosságot találunk az árak alakításának és alakulásainak menetében, hogyha nemcsak az ármegállapítás külső formáit, hanem ha az egyes ártényezők erejének a keresleti, vagy kínálati oldalra befolyást gyakorló különféle nagyságát, a különböző közreható dinamikus okokat vesszük szemügyre. Az üzleti felek ármegállapító szerződésbeli tényei, valamint a monopol-árat a közönségre oktrojáló kartell-, vagy trustcsoport ármeghatározása mögött egyaránt a konjunkturáknak, a hatalmi helyzeteket magukhoz ragadó magánjogi és politikai műveleteknek, termelési technikai és természeti fejleményeknek, szóval az előzményeknek változatosan összeszövődő és a legtöbbször tisztán át sem tekinthető csoportjára bukkanunk. Nagyjában véve ekként az egyes konkrét árszínvonalak kialakulását nem valami gazdasági törvényekkel lehet megmagyarázni, hanem sokkal inkább a kialakításukra befolyással bíró okok és előzmények *empirikus felkutatásával és kritikájával*. A statisztikának, a gazdaság-, illetve ártörténetnek, az egyéni megfigyelésnek, ügyességnek és leleményességnek stb., stb. egyaránt és általános elvekkel elő nem írható módon és arányban meg van a maga szerepe annak az empirikus előzményanyagnak összegyűjtésében, rendszerezésében és józan megítélésében, mely a konkrét áralakulatok magyarázatát megadhatja.

2. Erősen hangsúlyoznunk kell, hogy az áralakítás maga — bármily különböző természetű előzményekre támaszkodik is — nem termelési technikai, hanem jövedelemhárítási tevékenység. A jövedelemeloszlás terén, tehát vagyoni jogi téren és gazdálkodó emberek, mint jogalanyok között, nem pedig az egyes termelési tényezők, technikai berendezések, erők és anyagok között megy az végbe. Az áralakítás és áralakulás maga tehát éppen úgy társadalmi és emberi — bár inkább és többször kollektív, mint egyéni — csinálmány, mint a jövedelemeloszlás és nem valamely a társadalmi, vagy világrend mélyében rejlő immanens törvénymegnyilatkozás. Valamely konkrét áralakulat nem azért mutat fel egy konkrét árszínvonalat, mintha azt valamely immanens

gazdasági törvény hozta volna létre, hanem azért, mert számos — és igen sokszor kiszámíthatatlan — előzmény folytán épen ilyen, vagy amolyan összegben állapítódott meg az ár. S ezek között a számos előzmények között többnyire nagyon is nagy szerepet játszik az emberi számítás, a jövedelem és nyereségszerzési törekvés.

A pénzösszegben megtestesülő konkrét árösszegek jövedelmi összegek is egyuttal. Az árjövedelem a vállalkozó jövedelme.¹⁾ Az árjövedelem megszerzésére irányuló jövedelemhárító gazdasági küzdelem tartalmának egyik legfontosabb és sok tekintetben szabályozó részét teszi ki az ármegállapításért folyó küzdelem. Ha a vállalkozó kedvező árakat bír kiharcolni magának, akkor kedvező jövedelemelosztási hányadot is hasít ki magának egyuttal. A másik oldalról ez a körülmény drágulást, a fogyasztásban és megélhetésben nehezedő körülményeket jelent s ellensúlyozó és védekező gazdasági törekvéseket vált ki.

A magas ár tehát kedvező jelenség ott, ahol a bevételi s kedvezőtlen, ahol a kiadási oldalon jelenik meg. Az ellenkező oldalról nézve a dolgot az alacsony ár a kiadó oldaláról kedvező s a bevételező oldaláról kedvezőtlen.

A jövedelemhárítás és megélhetés harcában mindenik fél a rá nézve kedvező árakat fenntartani és fokozni, a kedvezőtleneket pedig *a priori* kedvezőbb színvonalra (fel- vagy le-) szorítani, *a posteriori* pedig másokra áthárítani: másokon megvenni igyekszik.

Az áralakítás és áralakulás tendenciájára nézve tehát igen nagy jelentőséggel bír az a körülmény, hogy a reánk nézve kedvezőtlen árak ellen való védekezés *a priori*, vagy a *posteriori* történhetik-e. Az *a priori* védekezés ugyanis a kedvezőtlen árajánlat lealkudásában, visszanyomásában áll, az *a posteriori* való védekezés ellenben a kedvezőtlen ár továbbhárításában. Ez a továbbhárítás pedig mindig a más-tól való kedvezőbb jövedelemhasításra törekvésben áll. Ennek két iránya lehet ismét. Ha ugyanis sokat (rám nézve kedvezőtlen árat) kellett fizetnem vaalmiért, hogy ezt a hátrányt kiegyenlítssem, vagy emelem a saját áraimat ott,

¹⁾ Lásd a vállalkozói nyereség természetéről: A jövedelemelosztás fő ágai a kapitalizmus korában c. könyvem IV. fejezetét.

ahol azok bevételt jelentenek a számomra, vagy pedig csökkentem azokat ott, ahol kiadást jelentenek. Az áraknak ez az emelkedő vagy csökkenő tendenciája azután mindig tovább és tovább terjed időszakonként a társadalomban. Egy-egy árváltozás hatása ritkán marad ugyanis lokalizáltan. Rendszerint érezhető és továbbterjed ez a hatás mindenüvé, ahol az illető ár a bevételek vagy költségek közt tényezőként szerepel.

XIII. FEJEZET.

Az áralakulási irányok és a drágulás.

I. A gazdaságtörténet az áraknak emelkedő és csökkenő tendenciáiról tesz korszakonként tanúságot.

Sokat vitatott nevezetes kérdés, hogy milyen mélyebb okokra, vagy törvényszerűségekre vezethető vissza ez a jelenség. A napjainkban annyira érzett és vitatott drágaság és drágulás kérdései is ide tartoznak.

Az áralakulás elsősorban és közvetlenül a csereforgalom és jövedelemeloszlás terén játszódik le s így nagyon elhibázott dolog az áralakulás, illetve drágulás jelenséget pusztán mechanikus módon magyarázni, vagy egyetlen mechanikusan ható okra vezetni vissza.

Egy-egy konkrét áralakulási tény sokféle előzmény összehatalálkozásának az eredménye, tehát igen sok okra is vezethető vissza.

Itt azonban egy nagyon nevezetes különbségtevésre kell a figyelmet felhívunk, amelyet a gazdaságtan eddig nem domborított ki eléggé:

Az egyes konkrét áralakulatok okait és előzményeit — mint említettük — nagyobb pontossággal csakis egy kutató s a részleteket felfedő empirizmus segítségével nyomozhatjuk ki.

Az egyes konkrét áralakulati esetek mellett, — mondhatjuk ezek fölött — azonban kétségtelenül határozott áralakulási irányokat, tendenciákat lehet korszakonként megkülönböztetni. Ilyen az általános drágulási tendencia is.

Az egyes konkrét áralakulatok ilyen általános nagy áralakulási irányok keretében és korszakában jönnek létre. Egy

ilyen nagy áralakulási irány (pl. a drágulás) mintegy synthetizise a konkrét áralakulásoknak. Ezt az általános áralakulási irányt azután nemcsak úgy kell tekinteni, mint amely következménye és összefoglalása az egyes konkrét áralakulási okoknak és eseteknek, *hanem olyan valósággal létező társadalmi tény és jelenséget és tendenciát is kell felismernünk abban* (pl. az általános drágulásban), amely nem egyszerűen (és még kevésbé mechanikusan) oka többé valamely konkrét fizikai, termelési körülményeknek, vagy áralakulási eseteknek, hanem amely általános indító ok és kényszer gyanánt is jelentkezik.

Ez az áralakulásnak irányt szabó és a konkrét árképződéseket egy közös emelkedő, vagy csökkenő általános irány felé terelő társadalmi jelenség szerintem az, amelyet különösen jelenleg a társadalmi irányok és gazdasági törekvések kölcsönhatásának érzékeny korszakában, az áralakulási irányok (így a drágulás) legsynthetikusabb oka gyanánt állíthatunk oda az egyes áralakulati esetek konkrét okai és előzményei mellett és dacára is.

2. Egy ily általános társadalomgazdasági irány természetesen csakis *psychologiai* értelemben létezhetik, nem pedig valamely mechanikus, vagy természettudományi törvény hatáseredményei között. Habár tehát bizonyos konkrét esetekben a drágulás magyarázatát adják egyes természeti, vagy termelési technikai körülmények is, (pl. az aranytermelés emelkedése, bizonyos természeti anyagkészletek megcsappanása stb.) a modern drágulási folyamatnak legáltalánosabb magyarázata szerintem abban keresendő, hogy egy bizonyos korszakban a gazdálkodó emberek drágítási hajlandóságai és ennek a hajlandóságnak szolgálatába állított energiák uralkodókká váltak, kedvezőbb érvényesülési helyzetbe jutottak az ellenkező gazdaságpsychikai irányokkal, energiákkal és törekvésekkel szemben, mint egy másik korszakban.

A termelési vállalatmonopóliumok, s ennél fogva a vállalkozónak kedvező helyzete a jövedelemelosztás és áralakítás terén időben összetalálkozik a munkásságnak egyre jobb életmódot biztosítani akaró béremelő törekvéseivel. Vállalkozó és munkásság így találkoznak és egyesülnek a magasabb árak kiváltására irányuló törekvésekben. A vállalkozó nem

nyomja vissza általában a munkabéremelkedést az általános drágulás időszakában, hanem inkább áthárítja, — még pedig az emelkedés mérvénél lehetőleg nagyobb arányban, — a fogyasztóra. Minthogy pedig minden ember egyuttal fogyasztó is, mindenki érzi és másra igyekszik áthárítani a drágulást. Az emelkedő árhullámoknak ebben az általános továbbterjedésében természetesen az jár jól, akinek kisebb jövedelemhányada semmisül meg a magánfogyasztásban és nagyobbik jövedelemhányada tovább növelődik és kamatozik. Az emelkedő árak irányzata tehát kedvezőtlen azokra: akiknek jövedelme 1. kisebb mértékben nő a drágulás mértékénél és 2. jövedelmüket feléli. Kedvező ellenben azokra, kik jövedelmüket nem élve fel, azt növekedő arányban tőkésíthetik.

Az általános áremelési folyamatnak, vagyis drágulásnak u. n. iránya ekként a társadalom jövedelemeloszlási küzdelmének egy olyan állapotában nyilvánul meg, amelynél az ár- és bérnövelés, szóval a drágítás szolgálatában álló energiák hatásosabbaknak bizonyulnak az árcsökkentésre, vagy árkonzerválásra irányuló energiáknál, aminek magyarázatát a kapitalizmus mai fejlődési stádiumában a vállalkozónak az árak irányítására való kedvezőbb lehetőségei nyújtják nagyrészből. Ezzel szemben a fogyasztói oldalról az árak visszanyomására irányuló energiák kevésbé szervezettek és öntudatosak és így stratégiai helyzetük kedvezőtlenebb az árküzdelemben.

Gyökere tehát a drágítási, illetve drágulási tendenciának az áralakítás olyan jövedelemeloszlási jelentőségű tényében rejlik, amelynél a termelő nemcsak termelési költségeinek növekedését akarja az árban a fogyasztóra hárítani, hanem ezenfelül még egy bizonyos, t. i. a termelési költségek növekedésének arányát túlhaladó *többlet-nyereség hányadot* is akar a maga számára a társadalmi összjövedelemből ugyancsak az árösszegben kihasítani. Ez a többletrész tehát elvileg a jövedelemeloszlás egyenlőtlenségét fokozó tényezőnek tekintendő, mely akadályozza, hogy a drágulás hatása a társadalom minden rétegében egyenlő arányban oszoljon meg.

3. Nem szabad továbbá figyelmen kívül hagynunk a tartós áremelkedések okainak vizsgálatánál azt az igen ne-

vezetes további gazdaságpsychológiai körülményt sem, hogy a drágulás elleni védekezés súlypontja nem az árszínvonal visszanyomására, alacsonyabbra szorítására irányuló energiakifejtésekre esik, hanem, ennek elhanyagolásával, nagyobbrészt csak a bér-, nyereség- és járadékösszeg emelésének kicsikarására. Vagyis tulajdonképpen nem a drágulás ellen küzd a társadalom olyképpen, hogy az árszínvonal visszasúlyosztására a kellő energiával és szervezettséggel törekednék, hanem egyszerűen *tovább hárítjuk egymásra* a magasabb árakat és béreket. Drágításra drágítással felelünk, hogy pillanatnyilag kárpótoljuk magunkat a mások áremelése által nekünk okozott hátrányokért. Továbbterjesztjük — kényszerűségből — a drágulás tendenciáját, ahelyett, hogy e tendenciának megfelelő erejü ellensúlyt tudnánk állítani kellő szervezkedéssel, jogi és politikai intézményekkel.

Pedig tulajdonképpen csak az *a priori* való védekezés, t. i. az áremelési törekvések visszanyomása a valóságos védekezés a drágulás ellen, mert csak ez akadályozza meg a magasabb színvonalu (tehát a drágulást kifejező) áralakulatot, mielőtt még az bekövetkezett volna. Az *a posteriori* való áthárítása a drágulás terhének tulajdonképpen csak megalkuvás már a meg nem akadályozott és a bekövetkezett drágulással.

Oka az általános drágulási tendenciának az is, hogy a fogyasztó ember egy személyben termelő és kereső is. Ugyan az az ember, aki az áremelkedésről panaszkodik, szintén árat és bért emel.

Ha a gazdasági életben szociális harmónia működne automatikus módon, akkor az általános emelkedés nem jelentene mást, mint azt, hogy az életmód és a szükségleti javak árai egyenletesen és arányosan növekednének, de ilyen arányban nőnének kinek-kinek a jövedelmi összegei is. Ugyanazok a jöszág- és használatmenyiségek csupán több értékegységgel jelezve cserélődnének ki egymással, vagyis csak névleges és nem tényleges volna a drágulás.

Minthogy azonban a drágulás nem altruisztikus indító okoknak, hanem főleg magánérdekek szolgálatában álló drágítási műveleteknek az eredménye, az ártöbbletek (drágulási százalékok) nem harmónikus arányban oszlanak meg és lépnek be a különböző társadalmi osztályok és foglal-

kozási és megélhetési kategóriák jövedelmei közé, hanem egyenlőtlenül, t. i. egyesek túlnyomóan a kárát látják, mások túlnyomóan a hasznát élvezik annak.

4. Tulajdonképpen ez az utóbbi állapot az, amit a drágulás alatt általában értünk t. i. egy olyan áremelkedési irányzat, mely egyenlőtlenül sújtja a különböző termelési és jövedelemeloszlási kategóriák alanyait. Kedvezőtlen szociális hatása akkor nyilvánul meg, ha csak egy kisebbség jövedelemeloszlási helyzete válik kedvezőbbé a drágulás folytán, a többségnek ellenben megélhetési küzdelme súlyosodik.¹⁾

A drágulás pszichológiai, társadalmi, szóval emberi tényezőire szükséges rámutatnunk már csak azért is, nehogy valami fátumszerű jelenségnek fogjuk fel azt, melynek a világ rendjénél fogva csak így kell és lehet lennie.

A drágítás, az árnövelés, mint emberi működés, szerepének hangsúlyozása a drágulás problémájában rámutat arra a szempontra is, hogy a védekezésnek is emberi működésben, ellenkező irányu emberi energiák kifejtésében, gyűjtésében és szervezésében kell állania. Talán a megélhetés fokozódó nehézségei fogják kiváltani a megfelelő energiákat a társadalomban ahhoz, hogy az árnövelések szertelenségeinek gátat vessen. Az állam, a község, szóval a Köz segítése azonban szükségesnek és méltányosnak látszik. Egyrészt, mert a termelő-vállalkozó és a fogyasztó a legtöbb esetben nem egyenlő erejű ellenfelek az áralakítás küzdelmében, másrészt pedig azért, mert a kényszerhelyzeteket kihasználó és etikai fékét vesztett szertelen drágítás már az antiszociális áruuzsora jellegével bír, amely ellen küzdeni kötelessége minden valamirevaló felsőbbbségnek.

¹⁾ Különösen a válságos idők, vagy legklasszikusabban a mai világháború példája igazolják ezt. Ily válságos időkben különös alkalmak nyílnak ezenfelül arra is, hogy egyesek jelentékenyen emelhessék az árúk árait anélkül, hogy bármilyen termelési, sőt hasznos kereskedelmi tevékenységet is végeznének az illető árukkal. Legtipikusabb esete ennek az u. n. lánc-kereskedelem, melynek egyedüli célja a nyereszkedés. A lánckereskedelem folytán előálló ártöbbletek (drágulás) semmi egyéb, mint a fogyasztóktól elkanyarított oly jövedelemhányadok, melyek fejében reális ellenszolgáltatás nem történik. Ily lánckereskedelem tehát árt és nem használ a társadalomnak. Megrontja széles néprétegek megélhetési viszonyait, egy improduktív parazita osztályt nevel és csökkenti a pénz vásárlóerejét. Ezért az államnak kiirtására kell törekednie.

XIV. FEJEZET.

Az áralakítás monopolhelyezetei és a közérdek.

1. Minél inkább monopolhelyzetben van a termelő, vagy a kereskedő a fogyasztóval szemben, annál önkényesebben szabhatja meg árait is. Így például háboruk idején látjuk az ily monopolhelyzetek szertelen kizsákmányolását az ár-növelés útján.

Minthogy az áralakítás a piacon, az adásvételi ügyletek során történik leginkább, főleg a kislefogyasztóval szemben, — a piacon való uralkodás monopóliuma nyújtja többnyire az egoisztikus árfokozás legvalószínűbb lehetőségeit is. Az áralakítás monopolisztikus irányításához tehát nem elég a termelés felett rendelkezni. Minthogy az árak nem a termelés technikai műhelyeiben készülnek, hanem a piac, a tőzsde adásvételeiben, szerződéseiben, kötéseiben állapítódnak meg, (nem technikai, hanem magánjogi, üzleti, tehát szellemi uton) ennél fogva a kiméretlen ár-növelés kis és nagy sáfárai a kereskedelmet is, vagy egyedül a kereskedelem terét igyekeznek birtokukban tartani, azt a teret t. i., amely térrel, mint kínálattal, közvetlenül szemben áll a kereslet, illetve fogyasztás oldala. A kereslet és a kínálat elválasztó vonalai ugyanis azok a csereforgalmi ügyletek, amelyekben az ár megjelenik. Ezeket az elválasztó vonalakat kell tehát megszállyva tartaniok a nyereségszerzés katonáinak, mert az árat szülő jogügyletek teszik a legkönnyebb szerrel lehetővé azt, hogy valaki magának bizonyos jövedelemeloszlási többlet-részt hasítson ki a társadalmi termelés eredményéből. Az eszköz erre igen egyszerű: kedvező (nyereségtöbbletet rejtő) árnak beleállítása az illető adásvevési, vagy szállítási stb. jogügyletbe. A gazdasági életnek ezeken a stratégiai pontjain, t. i. a piacon, a csereforgalom jogügyleteiben szokott kilátás nyilni a termelési költségek emelkedésének progresszív, t. i. a költségnövekedésnél nagyobb arányu áthárítására is a progresszive felemelt árak alakjában.

A most jelzett körülményeknél fogva érthető, hogy a mai gazdasági rendben a következetesen nagy nyereségekre törekvők jövedelemeloszlási monopolhelyzetekre törekednek. Ezt pedig az árak felett való rendelkezésbeli monopol-

helyzet: a piac meghódítása nyújtja. Ezért látjuk, hogy a termelési monopólium megszerzése a modern nagy vállalkozónál csak eszköz az ármonopólium megszerzéséhez.¹⁾ Ezért törekszik a piacon való monopolhelyzetek megszerzésére az amerikai trust épp úgy, mint a galíciai kiskereskedő — kiki természetesen a maga lehetőségei szerint. Az előbbi világ-részek egy szakmabeli termelési vállalataira teszi rá a kezét, az utóbbi a hetipiac csirkéjét, tojását, zöldségét vásárolja el a fogyasztók orra elől. Mindkettőnek a célja hasonló természetű: azon a téren szerezni nyereséget s ragadni meg a jövedelemhárulási többletet, ahol a mai kapitalisztikus gazdasági rendben a legkönnyebben, — t. i. nem fáradságos munkát s technikai szaktudást igénylő módon, hanem egyszerű helyzetkihasználással, jogi uton — tehető az meg. Ez a tér pedig az áralakítás tere. A mai gazdasági rendben nem ott tudjuk a legnagyobb anyagi hasznot szerezni, ahol a legkiválóbb szellemi, vagy technikai szolgáltatást tudjuk nyújtani a társadalomnak, hanem ott, ahol a legkönnyebben tudunk a magunk számára kedvező árakat alakítani.²⁾ A modern vállalkozónak hivatása a pénzcsinálás és nem a termelés a maga társadalmi szolgálataiért. Nem azért termelnek tehát, hogy a társadalomnak szolgáljanak ezáltal, hanem, hogy ennek folytán eljussanak az árjövedelemhez, a „pénzcsináláshoz“ (money making).

2. Az a körülmény, hogy a modern vállalkozó elsősorban pénzcsináló és nem hivatásos szolgálja a társadalmi szükségletkielégítésnek, a mai gazdasági élet számtalan fonákságához vezet.

A modern vállalkozó előtt nem a termelvények objektív jósága, hanem kelendősége, nyereségszerzésre való alkalmassága az irányadó.

¹⁾ A vállalkozónak ugyanis nem az a főcélja, hogy termeljen, hanem hogy a termelés által jövedelmet, nyereséget szerezzen. Ezt pedig az árral szerzi meg közvetlenül.

²⁾ Sőt azt mondhatjuk, hogy a modern kapitalizmus rendjében a kedvező áralakítási monopolhelyzetek juttatnak el a technikailag legelőkelőbb üzemekhez és nem megfordítva. Az amerikai trösztök példájából is az a tanulság vonható le: először kezébe keríti a tröszt a vállalatokat s azután tökéletesíti azokat technikailag a lehető legjobban, hogy monopolhelyzete még a berendezés tökéletessége által is erősödjék.

A politikai gazdaságtannak súlyt kell helyezni tehát annak hangoztatására, hogy a modern termelés objektív jóságának, hivatásos voltának biztosítása — ott, ahol szükség van rá, — közérdekű feladat.

A társadalmi szükségletek kielégítésére irányuló termelési hivatás fogalma magában rejti a megfelelő minőségű és a megfelelő árú termelvény fogalmát. A Köz-nek feladata tehát gondolni arra, hogy a társadalom fogyasztásának megfelelő minőségű és megfelelő árú termelvények álljanak rendelkezésére. Ez a követelmény nem jelent mást, mint azt, hogy a termelés teljesítse társadalmi feladatát. Ott tehát, ahol ezzel ellentétes törekvések merülnek fel és társadalmi érdeket feltűnően sértenek azért, hogy egyéni nyereségvágyakat kiméletlenül s közérdekellenesen elégítsenek ki, fel kell lépnie az államnak, a Köznek. Hogy mikor érkezik el az a stádium, amelynél a Köz beavatkozása szükséges, oly gyakorlati közigazgatási, vagy politikai kérdés, mely általánosságban el nem dönthető. A modern politikai gazdaságtan feladata általánosságban, — különösen az újabb kor gazdasági fejlődésmenetén okulva, — csupán annak az elvi megállapítása, hogy a mai termelés, csereforgalom és jövedelemeloszlás rendjében nem egyszer tapasztalható az áralakulásnak olyan irányítása, amely ellen a társadalom józanul megállapítható kollektív érdekeit tekintve, szükséges a beavatkozás.¹⁾ A mai generációval igen nehéz elhiteni az orthodox angol gazdaságtannak azt a feltevését, amely szerint a gazdasági élet rendjében rejlő harmónia a szabadjárahagyás esetén biztosítja legjobban mindenütt a társadalmi érdeket.

A fentebb mondottakból következik egyuttal, hogy egyes csoportok közérdekellenes monopolhelyezetei nemcsak természeti, vagy u. n. természetes vagy történeti „fejlődésbeli” okokból állhatnak elő, hanem igen gyakran a társadalom erélytelensége, szervezetlensége, kellő gazdasági értelem hiánya miatt épűgy, mint a köz-, a felsőbbség indolenciája, tudatos vagy vétkes tétlensége, vagy általában a korrupció miatt.

¹⁾ Még pedig a trösztök és kartellek nagyarányú árcsinálmányaival szemben épenűgy, mint a zöldségpiac apró uzsorásaival szemben.

Az árakat ugyanis, mint már hangsúlyoztuk, alakítják, csinálják. Attól is függ most már igen sokszor a fejlődés, vajjon engedi-e a társadalom, vagy a Köz, hogy egyoldalúan bármiképen alakítsák azokat? Van-e elég energia és tisztesség az illető társadalomban ahhoz, hogy az etikai féket nem ismerő nyereszkeskedéssel szemben a közérdekek megvédessenek?

A társadalom nagy érdekei kívánják, hogy az áralakulásnak is meg legyen a maga *etikája* és szükség esetén a modern állam lehetőleg szankcionálja is azt a maga szociálpolitikájában.

XV. FEJEZET.

Szabadversenybeli áralakulás és a határhaszonelmélet álláspontja.

1. Foglalkozzunk ezek után az árra ható, az azt befolyásoló tényezőkkel. *Ártényezőknek* hívjuk ezeket röviden. Kiindulási pontunk itt is annak megállapítása, hogy az árakat az emberek csinálják és nem valami természeti, vagy immanens társadalmi törvényeknek automatikus, vagy mechanikus megnyilvánulásai és folyományai azok.

Az orthodox elmélet az áralakulás vizsgálatánál a szabadverseny állapotából indul ki. A szabad verseny áralakulási szabályait akarja előtárni elsősorban és a szabad verseny állapotából vezeti le az áralakulás u. n. „törvényeit.”

Ezzel szemben nyomatékosan rá kell mutatnunk arra a körülményre, hogy az a szabad verseny állapota, melyet az árelméletek kiinduló pontul vesznek, nagyon is fiktív állapot és hogy a valóságos életben épen nem az ideális szabadversennyel, hanem a milliószor akadályozott, az egyenlőtlen körülmények, kijátszó, meggátoló, hatalmi és monopolhelyzeteket kihasználó gazdasági versennyel állunk szemben. Kiinduló pontul tehát ezt a *valóságos állapotot* kell választanunk és nem a számos és egyszerre úgyszólván soha össze nem találkozó fictióra épített nem valóságos, hanem hypothetikus, elképzelt állapotot.

Az ideálisan szabad verseny állapotából levezetett szabályok sohasem lehetnek teljesen találók a valóságos élet versenyállapotaira.

A verseny szabadságának különböző fokai lehetnek. A való életben beszélhetünk szabadabb, vagy kevésbé szabad versenyről, de sohasem találjuk meg azt az ideálisan egyenlő feltételekkel folytatott versenyállapotot, melyet az említett elméletek hypothetikusán felállítanak.

Minthogy azonban a szabad verseny problémája egyik elsőrangú ütközőpontja a gazdaságtannak és gazdaságpolitikának, ismernünk kell az erre vonatkozó gondolatmenetet.

Az árelmélet kiindulópontjául odaállítani szokott *szabad verseny* (free competition) fogalmát pl. *Marshall*¹⁾ a következő feltételekkel határozza meg:

....., „Abból indulunk ki, hogy a kereslet és kínálat *erői* szabadon érvényesülhetnek, hogy az üzleti felek között egyik oldalon sincs semmiféle szövetség, hogy mindenki egyedül csak a saját maga számára dolgozik s ezért szabad a verseny. A vevő ugyanis szabadon versenyez a vevővel s az eladó az eladóval. És amellet, hogy kiki csak a saját maga szakállára dolgozik, fel kell tételeznünk azt is, hogy minde-nik félnek van annyi hozzáértése mások üzleti dolgainak megítélésében, hogy ne fogadjon el alacsonyabb és ne fizessen magasabb árakat, mint amennyit mások fizetnek. Ezt kell kiindulásképén feltételeznünk, ha akár a kész javak és azok termelési tényezőinek, mint a munkabéreknek, akár a tőke igénybevételének megfizetéséről van szó. Többször vizsgáltuk s ki fogjuk emelni ezentúl is, hogy mily távol állanak ezek a feltevések az élet valóságától, mindazonáltal *ezekből a feltevésekből indulunk ki*. Azt tételezzük fel, hogy egy és ugyanazon időben a piacon csak egy ár van...

... Egy ilyen piacon megvan egyszersmind a szükséglet-kielégítési cikkek minden egyes részletmennyiségének a maga *keresleti ára*. Ez azt az árat jelenti, amelyen az illető cikk minden részletmennyisége vevőre találhat bizonyos időn belül... S minél többet kínálnak megvételre bizonyos jószágból bizonyos piacon, annál olcsóbb áron fognak annak vásárlói akadni. Másszóval minden jószágegységnek keres-

¹⁾ Lásd: A. Marshall: Principles of Economics. III. kiad. London, 1895 420. s. köv. 1.

leti ára csökkenni fog, ha az illető jószág mennyiségének kínálata növekszik... A normális kínálatnak feltételei kevésbé pontosan határozhatók meg... de kiindulásképpen egyelőre (provisionally) normális *kínálati árnak* a normális termelési kiadások összességét... vehetjük. ... Ennél magasabb ár a ... termelés fokozásához, ... alacsonyabb ár, annak csökkentéséhez vezet.

... Hogyha a kereslet a kínálattal egyensúlyban áll, akkor azt a jószágmennyiséget, amelyet ily körülmények között ebből a jószágból egy adott időszakban termelnek: *egyensúlymennyiségnek* (Equilibrium-amount), az érte adott árat pedig *egyensúly-árnak* (Equ. price) nevezhetjük... Ha mostmár a keresleti ár nagyobb lesz a kínálati árnál, a javak termelésének mennyisége emelkedő irányt fog követni stb. stb.... Ha a kereslet és a kínálat stabil egyensúlyban állanak egymással és ha bármilyen körülmény kimozdítja a megfelelő termelési állapotot ebből az egyensúlyból, azonnal mozgásba fognak jönni azok az erők, melyek az előbbi egyensúly helyreállítására törekednek, épenúgy, mint ahogy működésbe lép a föld vonzóereje, amikor egy kötélre kötött követ kilendítünk függőleges helyzetéből (!!).

A való élet hullámzásai természetesen kevésbé rythmikusak...¹⁾

2. A régibb angol gazdasági írók csak a csereértékkel foglalkoztak, mely fogalom náluk meglehetősen egybeesett az ár fogalmával. A határhaszonelméleti u. n. osztrák iskola ezzel szemben a subjectiv érték fogalmára fektette a súlyt. A határhaszonelméletet az ár problémájára egyedül Böhm-Bawerk terjesztette ki.

Az ár problémájára kiterjesztett határhaszonelmélet hangsúlyozza, hogy habár nagyon sok igazság van abban az ellenvetésben, hogy egy *általános* érvényű árelméletet felállítani lehetetlen már csak azért is, mert az *egész* gazdasági életet lehetetlen az önérdek, az egoistikus nyereségvágy alapjára építeni, mindazonáltal a csereforgalomnak vannak igen széles terei, ahol a régi versenytheoria megállja a he-

¹⁾ Marshall I. m. 420—424.

lyét.¹⁾ Az árutőzsde és a bankok üzleteinél, a nemzetközi tranzakcióknál, a vas-, gyapjú-, gyapot-, gabona-, stb. kereskedelem nagy szervezett piacain oly erősen érvényesül az egoistikus motívum, hogy ezekre az esetekre vonatkozólag meglehetősen pontossággal meg lehet kísérteni a csereforgalom tudományos törvényeinek megállapítását.²⁾

Böhm-Bawerk szerint — a határhaszonelmélet felfogásának megfelelően — az árak subjectív értékeken alapulnak. Mégpedig annak a subjectív értékelgetésnek az eredményei az ár összegei, amelyeket valamely jószágra és annak ár-egyenértékére vonatkozólag alkotunk magunknak bizonyos piacon egy bizonyos időben.

Alapulvéve mostmár azokat a feltevéseket, melyekre ez az árelmélet is következtetéseit építi,³⁾ három tipikus esetet különböztethetünk meg. Az *izolált csere esetében*, amikor egyetlen eladó áll szemben egyetlen vevővel, az ár az eladó subjectív értékbecslésének minimális és a vevő subj. becslésének minimális határai között fog mozogni.⁴⁾

A másik eset a keresletnek vagy a kínálatnak egymás között való egyoldalú versenye. Ha több vevő áll szemben egy eladóval, akkor a legtöbbre értékelő vevő lesz a versenyben a győztes, feltéve, hogy az eladó minimális értékelését eléri az ő ajánlata. Ha például A. az ő lovát legalább 500 koronára értékeli, B, C, D, E vevők pedig 400, 500, 600, illetőleg 700 koronára, akkor C, D, E lesznek a vételképes vevők, de az egyoldalú verseny folytán természetesen E-nek az árajánlata lesz eredményes.

A harmadik eset a gazdasági élet rendes esete, amikor

¹⁾ Lásd: *Smart: The Theory of value* 55 s köv. lapokon.

²⁾ *Smart i. m. 56. l.*

³⁾ T. i. hogy a piac egységes és organikus, hogy a felek tájékozódnak a verseny és a kínálat körülményeiről, hogy mindenki nyereségre akar szert tenni, ha alkalom van rá s hogy előnyben részesíti a nagyobb nyereséget a kisebbnél. *L. Smart i. m. 56.*

⁴⁾ Ha például az eladó lovát legalább 500 koronára, a vevő ugyanazt legfeljebb 600 koronára értékeli, — a vétel létrejöhet, mert becsléseik 500 és 600 kor. között egybeesnek.

több eladó áll szemben több vevővel ugyanazokra a cikkekre nézve is.¹⁾

Láthatjuk tehát, hogy itt bizonyos ártételek mellett úgy a vevők, mint az eladók különféleképen becsülik a javakat, ennek dacára azonban „egységes áron fog az eladás történni, mert mindenik fél a legnagyobb nyereséggel akarván cserélni, csak annyit ad, illetve legalább is annyit követel az áruért, mint amennyi épen szükséges ahhoz, hogy az árut megvehesse, illetőleg hogy árúját eladhassa... A tényleg cseréhez jutó, tehát csereképes felek közt az ár nem az egyes felek subjectiv becslései szerint fog megállapíttatni, hanem az összes cseréhez jutó felek részére közös árhatárok keletkeznek; és pedig felülről a legkevésbé csereképes vevő és a legcsereképesebb, de a cseréből már kizárt eladó, alulról

¹⁾ Tegyük fel, hogy 6 vevő akar venni egy-egy puttony almát s hogy 5 eladó kínál egy-egy puttonnyal.

Mondjuk, hogy:

az 1. vevő legfeljebb	8½	koronára	becsüli	az almát	s	akar	adni	érté
a 2. vevő legfeljebb	8	„	„	„	„	„	„	„
a 3. vevő legfeljebb	7½	„	„	„	„	„	„	„
a 4. vevő legfeljebb	7	„	„	„	„	„	„	„
az 5. vevő legfeljebb	6	„	„	„	„	„	„	„
a 6. vevő legfeljebb	5	„	„	„	„	„	„	„

Ezzel szemben:

az 1. eladó legalább	3	koronára	becsüli	almáját	s	akar	érté	kapni
a 2. „	4	„	„	„	„	„	„	„
a 3. „	5	„	„	„	„	„	„	„
a 4. „	6	„	„	„	„	„	„	„
az 5. „	7	„	„	„	„	„	„	„

Az első három vevő értékbecslése oly magas, hogy akármelyik eladónál vásárolhat. Keresletük tehát „hatályos“. Többet azonban nem akarnak fizetni a szükségesnél, ezért alkudozni kezdenek. Nézzük most már az ármeg egyezés esélyeit.

3 kor. 50 fill. ár mellett akad 6 vevő, 1 eladó.

4	„	—	„	„	„	6	„	2	„
5	„	—	„	„	„	5	„	2	„
5	„	50	„	„	„	5	„	3	„
6	„	—	„	„	„	4	„	3	„
6	„	10	„	„	„	4	„	4	„
6	„	50	„	„	„	4	„	4	„
6	„	90	„	„	„	4	„	4	„
7	„	—	„	„	„	3	„	4	„

(V. ö.: Smart: i. m. 56—59 l.)

pedig a legkevesébbé csereképes, de még cseréhez jutó eladó és a legcsereképesebb, de már kizárt vevő subjectiv értébecslései képezik az ár határát". (L. Heller Farkas: A határhaszon elmélete Bp. 1904. 99. lap.)

„Legcsereképesebb“ — Böhm-Bawerk kifejezése szerint — az az eladó, aki saját árúját a legkevesebbre, s az a vevő, ki azt a legtöbbre becsüli. Legkevesébbé csereképes pedig az az eladó, ki saját árúját a legtöbbre s az a vevő, ki azt a legkevesebbre értékeli.

Ebben az esetben az illető jószágot a legkevesebbre becsülő (legkevesébbé csereképes) vevő és a legkevesebbre becsülő, de már cseréhez nem jutó legcsereképesebb eladó, másrészt pedig a jószágot a legtöbbre becsülő (legcsereképesebb) de már kizárt vevő és a legtöbbre becsülő, de még cseréhez jutó (legkevesébbé csereképes) eladó subjectiv értébecslései között fog ingadozni az ár. Ha ezeket a legcsereképesebb, illetőleg legkevesébbé csereképes vevőket és eladókat *határpároknak* nevezzük, egyszerűen azt mondhatjuk, hogy az ár a határpárok subjectiv értébecslései közt állapodik meg.¹⁾

Egyszerűbben kifejezve: az utolsó vevő és az utolsó eladó (határvevő, határeladó, határpár) szubjektív becslései állapítják meg az árat²⁾.

A határhaszonelmélet a fenti magyarázattal az ármegállapítás szubjektív pszichológiáját tárja fel. Ezzel azonban korántsem állítja azt, hogy a mindennapi eladók és vevők *öntudatosan* tartják be a fenti schémák szerint az ármegállapításnál. A gyakorlati ember — mondják a határhaszonelmélet képviselői — épenúgy nem ismeri azokat a szabályokat, amelyek szerint a mindennapi piaci árakat megállapítják, amint nem ismeri a gyermek a nyelvtant, amelynek szabályai szerint beszél.

3. Az áralakulás szabályai vonatkozólag azonban a határhaszonelméletnek (illetőleg Böhm-Bawerknek) még egy fontos álláspontjáról kell említést tennünk, már t. i. az *üzleti élet* áralakulása tekintetében.

¹⁾ L. Heller Farkas: i. m. 99 l.

²⁾ I. Smart: i. m. 60. l.

³⁾ I. Smart: i. m. 63. l.

A modern vállalkozó — úgymond ez az elmélet — nem a maga számára, hanem a piac számára termel, ennél fogva tulajdonképpen olyan használati értékük a saját maga termelte javaknak nincsen a termelő vállalkozóra nézve, mint az azokat megvásárló fogyasztóra nézve. A termelő vállalkozót ennél fogva eladásra szánt javainak csak *árai* érdeklik. Az illető javaknak az egyéni használat és fogyasztás szempontjából való hasznosságát, kisebb, vagy nagyobb jelentőségét szubjektíve csakis a fogyasztók tábora: a kereslet méri, mert hiszen a termelő vállalkozó egyedül eladója, de egyébként egyénileg nem használója s fogyasztója azoknak a javaknak. Ebből folyólag az elmélet álláspontja az, hogy a javak árát a *kereslet*, a vevők *szubjektív értékbecslése* állapítja meg, minekfolytán a határhaszonelmélet u. n. ártörvénye oda egyszerűsödik, hogy az árát a *határvevő értékbecslése állapítja meg*.

Az angol klasszikusok szerint ezzel szemben inkább a termelési költségek méreteihez igazodó kínálat határozza meg az árát az üzleti életben s nem a kereslet. Sőt Ricardo elmélete a keresletnek az árra semmi befolyást sem tulajdonít¹⁾.

Miként magyarázzuk meg most már ezt az egymással oly merev ellentétben álló két felfogást, tekintve, hogy úgy a határhaszonelmélet, mint a Smith-Ricardo-féle irány a szabad verseny feltételét veszi elméleti alapul?

A magyarázat a következő: A határhaszonelmélet kizáróan és szigorúan tudományos irány, mely szigorúan körülírja a szabad verseny fogalmának alapfeltételeit és következményeit. Eszerint a valódi és tökéletesen szabad versenynek logikai következménye a kereslet és kínálat játékának pontos és tökéletes érvényesülése. Ha tehát a kínálat (a termelő vállalkozó) az üzleti életben a javakkal szemben nem működik szubjektív haszonbecslőként, csakis a *másik oldal* haszonbecslése lehet az ármeghatározó értékvélemény.

¹⁾ Lásd: *Ricardo: Principles of Political Economy and Taxation* I—VI. fejezeteit és Ricardónak Malthushoz írt levelet. Ezekben az utóbbiakban fejezi ki, — mint az *Földes* hivatkozásából is kitűnik, — Ricardo világosabban a kereslet befolyáshiányát. L. *Földes: Társad. Gazdaságtan* 4. kiad. I. 268.

A Ricardo-féle érték- és árelmélet szzel szemben sokkal kezdetlegesebbnek mondható. Ricardo természetesnek veszi, hogy a kereslet a kínálat áraihoz alkalmazkodik. Természetesnek veszi ennél fogva az olyan piacot is, amelyen az áralkításnál a termelési költségek alapján álló termelő üzletember számítása uralkodik. Ezért vallja azt, hogy a keresletnek nincs befolyása az árra. Aligha gondolt azonban arra, hogy az a körülmény, ha az árak megállapítására a kínálatnak van csak befolyása és nem a keresletnek is, nem annyira *természetes*, mint inkább csak az üzleti vállalkozóra *kedvező* állapotot jelent s ellentétben áll a tökéletes verseny fogalmával¹⁾.

XVI. FEJEZET.

A valóságos gazdasági élet ártényezői. A piac.

1. Ha a valóságos csereforgalomban olyan ideális verseny uralkodnék s ha a piac oly ideálisan egységes és tökéletes, ha a versenyben álló felek oly egyenlően intelligensek és oly egyenlően hatalmasak volnának, mint ahogy azt a határhaszonelmélet kiinduló feltevése elméletileg logikai alapul rögzíti, akkor talán a legfinomabb mérleghez hasonlóan követnék az áralakulások is az ideálisan szabad s egyenlő eshetőségek között lefolyó verseny logikai következményeiként levonható szabályokat.

A való életre vonatkozólag azonban ezzel szemben azt kell hangsúlyoznunk, hogy a valóságos gazdasági életnek áralakulásai *semmiképen sem lehetnek az ideálisan szabad és egyenlő versenynek logikai következményei*. A valóságos csereforgalom piacán egyenlőtlen gazdasági erejű, egyenlőtlenül szervezett, egyenlőtlen értelmiségű és érdektudatu, egyenlőtlen erkölcsű és pszichológiájú, egyenlőtlen hatalmu, társadalmi helyzetű, egyenlőtlen energiájú, sőt sokszor

¹⁾ Az angol szabadkereskedelmi elmélet különben is a szabad versenyben csak a termelői, illetve kínálati oldal szempontjait látta meg és sokkal kevésbé a fogyasztó-keresleti oldalát is. Nem is csoda, hiszen az előbbi sokkal inkább érdekvilága volt Anglia uralkodó osztályainak. Ricardo s az angol kereskedői gazdaságtan szemében hogy is lehetett volna más állapot természetes, mint amely az angol kereskedelemnek kedvező?

egyenlőtlen faji tulajdonságu felek állanak egymással szemben, kik nemcsak különböző gazdasági hatalommal és értelmiséggel vívják meg egymással ugyanazon a piacon az áralakulás harcát, hanem ezenfelül még különböző nem szorosan gazdasági: politikai, jogi, állam-, vagy nemzetközi-hatalmi eszközzel, sőt az erőszak és a korrupció fegyvereivel növelik még nagyobbra a helyzetek egyenlőtlenségét.

Tehát egyenlőtlen, még pedig a legkülönbözőbb és a legkomplikáltabb szempontokból egyenlőtlen helyzetű versenyfelek között folyik le az áralakulás jelensége.

Nem egyensúlyállapot tehát a tényleges állapot s a valóságos árak nem „egyensúly-árak“, hanem a valóságos gazdasági élet többé-kevésbé egyenlőtlen helyzetű keresői és kínálói, eladói és vevői között nem annyira egyenlő eshetőségek, mint a kényszerhelyzetek kizsákmányolása mellett megállapított árak, melyek magyarázatát nem annyira elvek és fikciók, mint az élet szürke valóságai adhatják meg.

Az ártényezők között ott szerepelnek tehát mindazok a tényezők, amelyek a gazdasági életnek szürke valóságaiban tényezőkként szerepelnek, az értékelés és haszonbecslés szubtilis gazdaságpszichológiai szempontjaitól kezdve a korrupció büntetőjogi szempontjáig. Az élet e szürke valóságai között ártényező valamely termék gyakori vagy ritka, jobb, vagy selejtesebb volta épenúgy, mint egyes árspekulánsok kiméletlensége, csalása vagy a hatalom tehetetlensége, vagy szemhunyása velük szemben.

A modern áralakulás problémája érthetetlen a modern monopoliumok (kartellek, trustök stb.) és spekulációk vizsgálata nélkül. Ezek az utóbbiak pedig szintén nem ismerhetők meg a modern érdekküzdelem eszközeinek ismerése nélkül. A gazdasági, társadalmi és politikai élet összefüggésénél és sok tekintetben azonos voltánál fogva, az érdekküzdelem elfajulásai miatt a modern korrupció ismerete is szükséges — sajnos — az árak és ártényezők magyarázatához.

2. Legáltalánosabb ártényezők a kereslet és a kínálat. Mind a kettő azonban annyira tágkörű fogalom, hogy általánosságban alig jelent valamit. Legfeljebb azt állapíthatjuk meg szintén általánosságban, hogy — bár nem kivétel nélkül, de mégis rendszerint — az ár legalsó határa a kínálat oldalán

a termelési¹⁾ költség, legfelső határa pedig a kereslet oldalán a fizetési képesség. Rendes körülmények között nem adhatunk valamely árut olcsóbban annál, amibe nekünk került s nem fizetünk azért többet, mint amint fizethetünk.

Kivételes esetekben akárhányszor adunk el ugyan veszteséggel. A rendes üzleti élet számítása azonban a termelési költségek megtérülését kívánja, hogy a termelés folytatható legyen.

Ártényező, vagyis az árat befolyásoló körülmény, szinte kimeríthetetlen számban sorolható fel. Az alábbiakban egyes fontosabb ártényezőket kívánunk igen röviden szemügyre venni és mintegy csupán kiragadni az elgondolható sok közül.

Az ártényezők osztályozása alig meríthető ki pontosan. Beszélhetünk *társadalmi* (jogi, politikai, szervezkedésbeli stb.) és természeti, fizikai és pszichikai, technikai vagy jövedelemeloszlási alapokon és indokokon sarkaló ártényezőkről. Célszerűnek látszik azonban a súlyt nem annyira az elvi osztályozásra, mint inkább az egyes ártényezők jelentőségére helyezni.

3. Ártényezőként jelentkezik a *piac* állapota is. Az áralakulás egységes és szabályos, vagy sokféle és kiszámíthatatlan menetére ugyanis nagy befolyást gyakorol az a körülmény, hogy milyen az a piac, amelyen az áralakulás végbe megy. Ott, ahol az árúk szigoruan kialakult minőségi és jogi szabályok szerint pontosan ellenőrzött mennyiségben adódnak és vevődnek, mindenesetre más jellegű lesz az áralakulás, mint ott, ahol előrelátástól nem vezetett, mintegy a véletlenre bízott árumennyiségek és minőségek kerülnek kínálatra, vagy maradnak el a piacról és kevésbé intelligens és tapasztalatlan üzleti felek állanak egymással szemben.

Megjegyzendő, hogy pontosság, szervezettség és kialakultság dolgában a különféle árak piagai között már termelés- és szállító-technikai okokból nagy különbség mutatkozik. A baromfi- és zöldségpiac például sohasem lehet annyira

¹⁾ hogy mily értelemben és terjedelemben vesszük a „termelési költség”, mint alsó árhatár fogalmát, — alább adjuk közelebbi magyarázatát.

egységes és úgyszólván az egész föld kerekiségére kiterjedő összefüggésű és szervezetű, mint például a gabona, vagy vaspiac, vagy egyes állampapírok, illetve vállalati részvények piaca. Már ez a körülmény is mutatja, hogy mennyire csak légüres elméleti feltevések alapján lehet egységes áralakulási törvényeket felállítani és hogy a különböző javaknak egyúttal különböző áralakulási coefficiensai is vannak, már piacaik különböző voltánál fogva is. Más szóval: már az adás-vevési és csereforgalmi körülmények különfélesége miatt is eltérő módon állapítják meg és alakítják ki az emberek a különböző javak árait.

Minél szabályszerűbb, fejlettebb, szervezettebb és egységesebb a piac, annál egységesebb az áralakulás. Előre meghatározott törvények szerint azonban a legegységesebb piacon sem lehet az áralakulást előre kiszámítani, mert hiszen az áralakítás itt is emberi szellemi tevékenység, melynek indító okait és jövőbeli hangulatait találó számtani képletbe foglalni nem tudjuk. Mondhatjuk, hogy túlságosan sok ismeretlen coefficiens áll előttünk ahhoz, hogy az áralakulást hosszabb idővel előre megmondani tudnók.

Legszervezettebb és legegységesebb piacokat a nagy forgalomban lehet létesíteni azokra az árukra nézve, melyek nagybani kereslet és kínálat tárgyait képezik, egységes minőségűek, vagy legalább szigorú minőségi kategóriákba sorozhatók. Ilyen szervezett és egységes piacok bizonyos áruk és értékek tőzsdéi. A közeliismerésnek örvendő állampapíroknak, vállalati részvényeknek, a nemeséceknek stb. stb. a vasnak, réznek, a gabonának, szénnek, cukornak, kávénak stb. stb. ilyen piacai vannak a nagyobb tőzsdéken. A tőzsde tehát az áralakítás szempontjából mint központosított, az árhullámzásokat egységessé és áttekinthetővé tevő piac jön figyelembe¹⁾. Sok fontos árura nézve mondhatjuk el, hogy a fejlett közgazdaságú államok nagy tőzsdéin — békés időben és rendes körülmények között — különösen az áralakulás szempontjából egységes piacra találnak. Az ilyen áruk és

¹⁾ Jevons: The central point of a market is the public exchange, mart or auction rooms, where the traders agree to meet and transact business. *Theory of Pol. Ec.* 4 fejt.

értékek ennél fogva egységesen szabályozott áralakulást mutatnak¹⁾.

Itt ismét megjegyzendő azonban, hogy a tőzsdei áralakulás szabályossága alatt az *azonos áruk árainak ugyanabban az időpontban való egyenlőségét* kell értenünk s nem pedig a különböző időpontokban való hullámzásának kiszámítható s előre megállapítható voltát²⁾.

Ezzel szemben minél helyhez kötöttebb, minél szervezetlenebb valamely árunak a piaca, minél inkább kicsinybeli forgalomról van szó, s minél nagyobb különbségek vannak az üzleti felek tájékozottságában s hozzáértésében stb. stb., annál kevésbé lehet szó általánosan egységes és szabályos áralakulásról az illető árura nézve.

XVII. FEJEZET.

Közérdekű áralakítás.

1. Gazdaságpolitikai szempontból a fentiekből folyólag tehát azt kell megjegyeznünk a piac és áralakulás összefüggése alapján, hogy ott, ahol közérdekek fűződnek az egységes és méltányos áralakuláshoz, ott közérdek parancsolja a megfelelő piac szervezését és ellenőrzését is.

Ellenkezik a közérdekkel a termelési és forgalmi viszonyoktól meg nem indokolt áralakítása a spekulációnak nemcsak a tőzsdéken, hanem a fogyasztási és használati szükség-

¹⁾ The whole Western World may, in a sense, be regarded as one market for many kinds of stock exchange securities, for the more valuable metals, and to a less extent for wool, cotton and even wheat. *Marshall*. Principles. III. kiad. 402—3 l.

²⁾ Azok a matematikai irányt követő közgazdasági írók, kik az áralakulásnak, illetve a kereslet és kínálat törvényeinek számtani pontosságú törvényszerűséggel akartak kifejezést adni, alapfeltevéseikben ilyen tőzsdészerű piac-fikciót állítanak fel. Mondhatjuk, hogy a *tökéletes tőzsde* fikcióját teszik következtetéseik egyik alapjává. Így *Cournot* szerint piac alatt nem valamely vásárteret kell érteni, ahol bizonyos dolgokat eladnak és vesznek, hanem minden földrészek piacainak összességét, melyben az eladók és vevők olyan szabad kölcsönhatást gyakorolnak egymásra, hogy ugyanazoknak a javaknak az árai simán és gyorsan egyenlőkké válnak. *Recherches sur les Principes mathématiques de la Théorie des Richesses* IV. feje. Idézi *Marshall* is: *Principles* III. kiad. I. 402.

leteknek elszórt kispiacain is. Feltűnő visszásságok eseteiben tehát az államnak ki kell nyújtania védő kezét.

Hogy hatósági ármegállapításoknak nemcsak középkori viszonyok mellett volt helyük, hanem hogy helyük lehet épen a modern viszonyok között is, ebben a tekintetben vitatkozni is felesleges a nagy világháború tapasztalatai óta.

Hogy pedig a felsőbbbségi beavatkozásnak milyen mértékét kell, vagy lehet szükségesnek tartani a legmodernebb társadalomban is az áralakítás és csereforgalom terén, erre nézve jellemző gazdaságtörténeti bizonyosságot és adatot nyújt az a törvényjavaslat, mely a háborús viszonyokra való tekintettel 1917. májusában az amerikai Egyesült-Államok törvényhozása elé került. Eszerint a kormány felhatalmazást nyer: 1. élelmiszerek, ruházati cikkek, petroleum, benzin és minden a köznapi élet számára szükséges egyéb cikkek legmagasabb és legalacsonyabb árának megállapítására; 2. minden gyár, műhely és bányauzem átvételére; 3. arra, hogy azoktól, akik a mindennapi élet szükségletei számára szolgáló javakat és élelmiszereket tartanak maguknál, ezeket a javakat megfelelő kártérítés ellenében elrekvirálhassa; 4. a *kereskedelmi forgalomnak olyan szabályozására, mely a spekulációt lehetetlenné teszi*; 5. a vasutakat arra kényszeríteni, hogy a forgalmat a honvédelmi érdekeknek megfelelőleg irányítsa; 6. a szesz- és líkörgyártásnál a gabona felhasználását korlátozni és 7. a földművelésügyi miniszter jogot nyer arra, hogy az összes élelmiszerek forgalmát, felhalmozását, eloszlását és kivitelét ellenőrizhesse.

Tehát nem is említve pl. a Németbirodalom háborús közgazdasági rendelkezéseit, magában a gazdasági individualizmus hazájában és a földi javakban talán leggazdagabb országban is klasszikus módon látjuk annak az elvnek gyakorlati érvényesülését, hogy szükség esetén legmodernebb viszonyok között nemcsak felsőbbbségi ármegállapításnak van helye, hanem a termelés, fogyasztás és forgalom felsőbbbségi irányításának és az üzérkedés eltiltásának is.

A világháború mutatta meg azt is, hogy épen a legmodernebb államok szankcionálhatják azt az elvet, hogy a nemzeti társadalom túlnyomó részének élet- és önfeláldozását igénylő súlyos idők konjunkturáit nem szabad egy kapzsi kisebbségnek korlátlan haszonszerzésre kihasználnia annál

is inkább, mert ennek a kisebbségnek ártóbbletek útján elért nyeresége a társadalom nagy többségének inséges megadóztatását jelenti.

Az előrelátó és valamirevaló társadalomgazdasági politikát folytató kormányok ezért idejekorán megsabták minden nevezetesebb tömegfogyasztási cikknek közérdekű árhatárait közvetlenül épenúgy, amint közvetve vagy közvetlenül határt szabni igyekeztek az ugyane cikkek eladási árjövedelméből eredő háborús vállalkozói nyereség mérvének, minthogy minden nyereség, illetve ártóbblet a társadalom többségének szükségletkielégítését rontja és nehezíti meg. A háború gazdaságtörténete bő anyagot fog majd szolgáltatni annak megítélésére, hogy mely kormányok ismerték fel és teljesítették idejében ebbeli kötelességüket és melyek maradtak, késtek el azokkal, vagy hátráltak meg a nehézségek, vagy különféle érdekcsoportok előtt.

2. Vannak ilyenformán körülmények, amikor épen a modern viszonyok között s épen a sűrű népességű államokban s a városokban, a kereslet (főleg fogyasztási cikkekben) anynyira ki lehet szolgáltatva a kínálatnak, hogy az árfelesigázás kiméletlen uzsoráját magánúton meggátolni nem lehet, miért is az államhatalomnak parancsszavával kell a további árfokozást megakadályozni. Felsőbbségi ármegállapítással kell tehát gátat vetni szociális érdekből a drágításnak.

Ez az eljárás azonban egymagában ritkán elegendő. Lehetetűleg a piac szervezésével, állami, községi kezelésbevételel vagy felügyeletével kell az ármegállapításnak parallel haladnia. Sőt, ha a piac kínálati oldalát megfelelően erősíteni, illetűleg szervezni tudja a közhatalom a kereslet részére, akkor esetleg nem is áll be a hatósági ármegállapítás szüksége. Óvatosságból azonban a helyesen megválasztott ármáximomok felállítása ekkor is szüksége lehet.

A kínálat hatóságközigazgatási úton való megfelelővé tételére az eszközöket természetesen a konkrét viszonyok írják elő. Némely esetben elegendő a piacra való szállítási viszonyok megjavítása, megfelelő szállítási tarifákkal, esetleg fuvarengedményekkel. Fokozottabb szükség esetén, ha például kartellek, vagy más ad hoc üzleti érdekcsoportok akadályozzák a kellő időben s mennyiségben való odaszállítá-

tást s visszatartják a fogyasztási és használati árúcikkeket, hogy később annál nagyobb ártöbbletet arassanak, a szállítási viszonyok megkönnyítésén kívül természetesen a megfelelő árúmenyiség rendelkezésre állításáról is kell a Köz-nek gondoskodnia (pl. a megfelelő árúknak más vidékekről, más vállalkozóktól esetleg külföldről való összevásárlása által stb.) Nagy szolgálatot tehet ilyen esetben a piac elátására a méltányos árakkal termelő *hatósági vállalkozás*, mely illő áraival egyrészt a kereslet bizonyos hányadának fizetési képességéhez simul, másrészt pedig egészséges versenyt is okoz és ezúton is hat a méltányosabb árképződésre.

Lehetnek azonban olyan állapotok is, amikor a piac kínáltnál oldalát a felsőbbbségi hatalom sem a szállítási viszonyok szervezésével, sem hatósági vállalkozással és versenyyel, sem pusztá ármeghatározással sem tudja a kereslet számára megfelelővé tenni. Ilyenkor nincs más hátra, mint a készletek lefoglalása, a termelő vállalatok állami, sőt katonai felügyelet alá helyezése és állami vezetése, valamint állami kereskedésmonopolium az illető szükségleti cikkekre nézve.

Hogyha tehát, például igen rendkívüli viszonyok között, háború esetén úgy alakulnának a viszonyok, hogy a lakosság fontos szükségleti, élelmi cikkei, vagy hadfelszerelési anyagokat egyes magánérdekcsoportok előre összevásárolnák, hogy így uzsorahasznót vegyenek ki a nemzet szorult helyzetéből maguknak, nincs más hátra, mint az illető készletek állami, esetleg községi monopolizálásával a kereskedelmet magának a Köz-nek vennie kezébe. A szükség mutatta meg, hogy modern viszonyok között is mennyire szükséges az államnak s a községnek nemcsak árakat megállapítani, hanem gabona, liszt s egyéb fontos anyagok monopol kereskedésével is foglalkoznia, mindaddig, míg a rendkívüli viszonyok kívánják.

Nagyon kiemelendő szempont azonban, hogy az ilytermészetű állami monopolkereskedésnek és készletlefoglalásnak is nem ad hoc (ügynökök útján való) kapkodáson, hanem tervszerű, előre való meggondoláson kell alapulnia. Ott, ahol intelligens és kötelességtudó gazdaságpolitikát csinálnak, már jóelőre megcsinálják az ilyen nemzeti piacrendezés terveit és nem csak akkor, amikor már a magánspekuláció a fontos szükségleti készleteket összevásárolta s áraikat ad

absurdum hajtotta fel. Az ily elkésett közbelépés is szükséges természetesen, azonban ebben az esetben az uzsoraárak révén nehéz inség szakadt már a nemzet nyakába a jövedelemeloszlás megrontásával.

3. Az állami közbelépés, készletfoglalás, ármegállapítás tehát kellő időben s nem elkésve szükséges. Lehetőleg még a termelőnél kell lefoglalni az árút, mielőtt még az az árcsinálás nagy kohójába: a kereskedelembe kerül.

De ha elkésetten lép is fel az állam, ha akkor rekvirálja is például a gabona- s egyéb készleteket, amikor azok már régen a kereskedő kezeiben érlelik az egyre nagyobbodó árakat, ebből sem következik, hogy az állam szolgailag elfogadja saját ármegállapításának alapjául azt a mesterségesen felhajtott árszínvonalat, amelyet épen közbelépésének időpontjában talál.

Ethikai elvként kell kimondanunk, hogy a nemzeti nagy háborúkat, válságokat, szerencsétlenségeket uzsoranyereségek aratására felhasználni hazafiátalan és erkölcstelen dolog. Ilyen időkben hazafias kötelesség egy jó átlagos és szokásos nyereséggel megelégednie mindenkinek, különösen az olyan csere- és szállítási üzleteknél, melyek ekkor nagyon is közérdekűek¹⁾.

Az államnak s általában a Köz-nek pedig egyenesen büns mulasztás volna ezt az elvet el nem fogadnia.

Az árak mesterséges felhajtását tehát a Köznek preventive kell megakadályoznia nehéz nemzeti válságok idején *piacorganizálással és ármegállapítással*, hogyha azonban ezzel már egészben vagy részben el is késett, a magánspekuláció felhajtotta árszínvonalat korántsem szabad oly fait-accomplinak tekintenie, mellyel szemben a nemzet széles rétegeinek megélhetési érdekei vérezzenek el. Ilyenkor tehát nemcsak hatósági ármegállapításra, hanem *közhatalmi árleszállításra* is lehet szükség a lakosság nagy többségének érdekében. Inkább viseljék az ebből folyó kárt az üzérkedő csoportok, melyek épen a nehéz időket zsákmányolják ki, mint a nehéz időket amúgy is erősen érző széles társadalmi rétegek.

¹⁾ Az angol közélet például elvként hangoztatta ezt a tételt a mostani világháboruban. Még inkább érvényesült az a németeknél.

Az állam jól teszi, ha szociális politikájában kifejezésre juttatja azt az elvet, hogy *csupán a bizonyos ethikai, hazafias és szociális jóhiszeműség fellevésein alapuló magánnyereség védelmét tartja feladatának és nem egyúttal a minden magasabb érdeket legázoló haszonvadászást is*. Az utóbbinak megvédése tehát a Köz ármegállapításainál nem közérdek, sőt azzal ellenkező.

De indokolja a közhatalmi árleszállítás szükségét adott esetekben az a körülmény is, hogy az *árszínvonal visszanyomása* a tulajdonképeni közvetlen védekezés a drágulás ellen, mint fentebb már említettük.

XVIII. FEJEZET.

A termelési költség, mint ártényező.

1. Ha az árat magát nem határozzák is meg, mindenkor a termelési költségek, az ármeghatározó tényezők között rendszerint mégis nagyon nevezetes, a legtöbbször irányító szerepet játszanak.

Gyakran látjuk a gazdasági életben, hogy bizonyos javak forgalmi árai jóval meghaladják a termelési költségeket, vagy jóval alatta maradnak azoknak. Gyakran a kereslet nagysága, vagy hiánya, izlés, vagy divat a termelés költségeivel annyira arányban nem álló árakat fejlesztenek ki, hogy a termelési költség ártényezői szerepét szinte elmosás. Mindazonáltal már maga az a körülmény, hogy a termelő, a vállalkozó, amikor piacra viszi az árut, természetsszerűleg legalább a termelés és piacraállítás költségeit, — szóval mindazt, *amibe neki az áru az eladás időpontjáig került* — vissza akarja kapni, az ármegállapításnál elmaradhatatlan tételként állítatja bele az árösszegbe a termelési költségek összegét.

A modern termelés pedig vállalati termelés. A technikai javakat, az árúkat a piacon a vállalkozó cseréli ki pénzüsszegre: tőkére. A vállalkozó¹⁾ jövedelme az árjövedelem. Az

¹⁾ Értünk alatta mindenkit, aki árut pénzre cserél a piacon. Az eladásra termelőt épügy, mint a nagy- és kiskereskedőt.

árjövedelem tehát¹⁾ a bruttó vállalkozási nyereség. Már pedig a vállalkozónak, vagyis annak, aki az áruért az árat kapja, nem az a célja, hogy csak bruttó nyereségre tegyen szert az árban, hanem egy bizonyos tiszta, nettó jövedelmet is akar abban elérni. Ebből folyólag az árnak fednie kell a költségek összegét. Tehát a vállalkozónak *megélhetési érdeke*, hogy a termelési költségeket, illetve saját vállalati kiadásait alapvető ártényezőnek tekintse, mint olyan minimumot, amelyet rendes körülmények között vissza kell szereznie az árösszegben.

A termelési költségeket szubjektív és objektív értelemben lehet venni. E két értelmet felváltva használta az irodalom s kellő meg nem különböztetésük gyakran adott okot forgalomzavarra.

Objektív értelemben termelési költség az az áldozat, amibe valamely tárgy előállítása került, vagy újból való előállítása (reprodukciónak) kerül. Nagy haladásnak tartották annak hangsúlyozását, hogy az értéket, illetve az árat nem az eredeti előállítás, hanem a reprodukció költségei határozzák meg²⁾. Ma már ezt az utóbbi tételt is meglehetősen felületes általánosításnak kell tartanunk, mert legfeljebb arról lehet szó, hogy az ármegállapításnál melyik kategória játszik a vállalkozó, illetve a vevő számításaiban nagyobb szerepet.

Az objektív, t. i. a termelt tárgy előállítása végett hozott áldozatok teljes pontossággal meg sem állapíthatók. *Anyagfelhasználás és munkabefektetés* annak legfontosabb technikai alkotórészei, melyek ismét technikai előzményekkel állnak okozati összefüggésben. Ha például egy fejszének az előállításához szükségelt összes áldozatokat fel akarnók sorolni, akkor a kőkorszakig kellene visszamennünk³⁾. Mindezeket

¹⁾ A vállalkozói nyereség, mint árjövedelem természetének bővebb kifejtését lásd: A jövedelemeloszlás főágai a kapitalizmus korában c. könyvem (1913 Eggenberger) nyereség c. fejezetében.

²⁾ Ezt különösen Carey állította fel értékelméleti tételként. Az ő nyomán Bastiat vette át a gondolatot, mely csakhamar általánossá vált, s melyet a tapasztalat is igazolni látszik.

³⁾ A fejszéhez nyersvas kellett, ehhez vasérc, kohótűz, a vaskészítés felhalálása s emellett folytonos munka. A szükséges előzmények tehát úgyszólván vég nélkül nyúlnak vissza a múltba.

az áldozatokat, munkamennyiséget, anyagfelhasználást összegezni lehetetlen.

A reprodukció, az újból előállítás költsége ezzel szemben azokat az áldozatokat foglalja össze, amelyekkel *ma*, vagy egy bizonyos időpontban, a mai technika és csereforgalom felhasználása mellett tudunk például egy fejszét készíteni. Ha tehát egy fejszének termelési költségeiről beszélünk, akkor önkéntelenül is ilyen reprodukcionális költségekre gondolunk. A különbség érzésben a már meglevő és a még meg nem levő tárgyakra mindössze az, hogy a már meglevő tárgyak termelési költségei alatt azokat az áldozatokat értjük az üzleti életben, amelyek egy bizonyos múlt időszakban (amikor t. i. az illető tárgyak készültek) voltak szükségesegek annak a tárgynak a multbeli — de akkor szintén újonnan való — előállításához, míg a jövőbeli reprodukcionális költségek alatt arra gondolunk, hogy mibe kerülne az, ha bizonyos már meglevő javakhoz teljesen hasonló javakat akarnánk termelni. A reprodukciónak ezeket az utóbbi költségeit tartották — s kétségtelenül igen sok ok szól emellett — a már meglevő javakra vonatkozólag döntő érték- és ár-tényezőül.

2. A *szubjektív szempontból* tekintett termelési költség sokkal többet mond az áralakítás pszichológiája tekintetében. Itt nem a tárgyból indulunk ki, tehát nem azt nézzük, hogy például egy fejszének az előállítása micsoda technikai és gazdaságtörténeti fejlődést, milyen munka- és anyagbefektetést igényelt és nem nézzük azt sem, hogy mily munka és anyagbefektetést igényel annak újból való előállítása általában.

Hangsúlyoztuk már, hogy az árakat emberek csinálják. Amikor az emberek árszámítást tesznek, valamely gazdasági alany (szubjektum) számára teszik meg ezt a számítást¹⁾. Tehát ennek a gazdasági alanynak a szempontjából nézik, hogy t. i. nekem, vagy X. Y-nak mibe került, vagy kerül valamely jószág előállítása. Ártényezőként a termelési költség *mindig ily szubjektív értelemben* szerepel, hogy t. i. *nekem*

¹⁾ Ilyen gazdasági alany lehet épúgy az egyes ember, mint valamely jogi személy, részvénytársaság, kortell stb.

mibe került valamely dolog s így mennyiért adhatom, mily árt kell szabnom stb.

Meg kell jegyeznünk továbbá, hogy nem csupán a szubjektív termelési költség, hanem a szállítási, őrzési, biztosítási, közvetítési költség is ártényező. Helyesebb és megfelelőbb tehát a *vállalati költség* kifejezése. Ez a kifejezés kevésbé is vezet fogalomzavarhoz, mert jobban kifejezi — már t. i., amikor ártényezőről van szó — azt a körülményt, hogy a vállalkozó, (vagyis, aki árút ad el), áraiba beleszámítja azt az összeget, amibe bizonyos árúnak a piacon hozatala neki került vagy kerül.

*Rendes körülmények között az eladás időpontjáig terjedő szubjektív vállalati költség a vállalkozó részéről történő árszámítás alsó határa*¹⁾. A vállalkozó többnyire érvényesíteni is tudja ebbeli számítását az ármegállapításnál, mert hiszen különben veszteséggel kellene kínálni árúját. Megtörténhetik természetesen, hogy a vállalkozó szubjektív vállalati költségein alul maradó árakkal is kénytelen megelégedni esetleges még nagyobb veszteség elkerülése végett. Hogy ártényezőként a termelési, illetve vállalati *szubjektív* költségek szerepelhetnek csupán s nem pedig az objektív termelési költségek, következik már abból a tényből is, — (eltekintve attól, hogy míg saját vállalati kiadásait mindenki a legjobban ismerheti, addig a termelési költségeknek objektív kiszámítása még reprodukcionális értelemben is nagy nehézségekbe ütközik gyakran), — hogy a vállalkozó és árat számító üzletembert a költségek nem közgazdasági alapon érdeklik, hanem abból a szempontból, hogy a saját vállalati konjunktúrái közt magángazdaságilag mit kell áldoznia valamely jószág előállításáért s piacraviteleért. Árszámításánál ennél fogva elsősorban arra gondol, hogy ő *neki magának* mennyibe került pl. egy fejsze előállítása.

3. A termelési költségeket szűkebb és tágabb értelemben vehetjük más szempontból: így időpont és terjedelem tekintetében is szűkebb értelemben azokat a költségeket foglal-

¹⁾ Hogyha a szubjektív vállalati költségek fogalmával helyettesítjük a termelési költségek kifejezését, akkor — úgy hiszem — bátran mondhatjuk ezt a *rendszerinti árszámítás* (t. i. az eladó részéről való árszámítás) alsó határának. Ezzel szemben kissé erőltetettnek tartom J. Wolf eszmemenetét. (Nationalökonomie als exakte Wissenschaft. Leipzig, 1908. 95. §.).

ják magukban, amelyek valamely jószág előállításának befejezéséig merülnek fel. Tágabb értelemben az összes *vállalati költségeket* értjük alattuk, nemcsak a jószág előállítására, vonatkozóan, hanem a szállítási, felügyeleti, biztosítási stb. stb. kiadásokkal együtt. Szóval mindazt, amibe valamely jószág kerül, mindaddig az időpontig, amikor az a csereforgalomban a fogyasztó, használó birtokába megy át.

A termelési költségeket *materiális-, technikai-, társadalmi- és hatalmi és közjogi* költségekre oszthatjuk első sorban.

Materiális-technikai költségek alatt értjük egyrészt a természeti és nyersanyagokért, ingatlanokért, iparcikkekért, gépekért, eszközökért, szóval a *materiális dolgokért* és másrészt a *termelés-technikai*, (még pedig akár fizikai, akár szellemi) *szolgáltatásokért* hozott áldozatokat¹⁾.

A *társadalom-hatalmi* költségek alatt a hitelezőknek, biztosító társulatoknak, ügyvédeknek, politikusoknak, kijáróknak, közvetítőknak stb. teljesítendő szolgáltatásokat.

Végül *közjogi költségek* alatt az állam, a község, szóval a felsőbbség számára teljesítendő *adó, vám, díj- és illeték-szolgáltatásokat*.

Míg a materiális-technikai költségek fejében materiális anyagokat, erőket, eszközöket és termelés-technikai értékű szolgáltatásokat szerzünk meg, addig *társadalmi-hatalmi* költségekkel a materiális-technikai termelés társadalmi feltételeit és társadalmi-hatalmi (vagyonjogi) helyzetét biztosítjuk. Közöttük modern viszonyok között a legfontosabb a kellő fizetéshatalmi jogosítvány: a tőke felett való rendelkezés. Ezt a hitelezőtől szerezzük meg kamat ellenében. A társadalom-hatalmi jellegű költségek legfontosabb tétele tehát a kamat.

Ide sorozhatjuk a biztosítási díjakat is, mert hiszen a biztosító vállalatok nem materiális-technikai javakat, vagy termelés-technikai szolgáltatásokat, hanem mint a hitelező,

¹⁾ Ide tartoznak tehát pl. a telek-, bánya-vételárak és bérleti díjak, a természeti erők (víz, gőz, gáz, villamosság), közlekedési eszközök stb. használatáért fizetett díjak, nyersanyagok, gépek, szerszámok, felfgármányok, élelmiszerek, igavonó állatok vételárak, stb. stb., a mezőgazdasági, gyári, mérnöki, vegyész, orvosi, természettudományi munkák bérei stb. stb.

szintén pénzösszeget (= tőkét) adnak a termelő számára kárvallás esetében. Társadalom-hatalmi, és nem technikai szolgálatokat nyújtanak a jogkereső ügyvédek s a jogszolgáltatató bíróságok épenúgy, mint az állam törvényhozó, közgazdasági, vagy nemzetközi hatalmát érdekükben megmozgató politikusok. Ugyancsak a társadalom-hatalmi — bár etikai szempontból kétes, gyanús — természetű szolgálatok csoportjába kell soroznunk azokat is, amelyeket a különféle kijárók, protektorok, s ilyféle közvetítők nyújtanak.

A termelési költségek analizisét felfogásunk szerint, akkor végezzük el a legjellemzőbben, hogyha a legjobban a modern gazdasági élet, — mely egyúttal állami keretben lejátszódó vagyoni jogi és társadalmi élet is — megfigyeléséből indulunk ki. A modern társadalomban a termelés költségeit viselő termelő ugyanis világosan megkülönböztetheti azokat a kiadástételeket, amelyeket a technikai értelemben vett készítés, termelés, létrehozás processzusában anyagokért, eszközökért és munkáért viselt, — azoktól a tételektől, amelyeket nem anyagokért és technikai munkákért, hanem hitel, jogsegély, szóval immateriális vagyoni jogi javak, előnyök és helyzetekért kellett fizetnie. Egy harmadik kategóriaként járulnak ezekhez azok az összegek, melyeket a Köz parancsa folytán kénytelen állam- és polgári kötelesség gyanánt fizetni s amelyek a modern államban szintén elválaszthatatlannak a termeléstől.

A termelési költségeknek az irodalomban szokásos felosztásai eltérnek a fentiektől. Szerintem ezek a szokásos költségfelsorolások nincsenek kellő tekintettel arra, hogy a modern termelés csakis társadalmi, jogi és politikai keretek és előfeltételek között történhetik. A modern termelőnek tehát nemcsak a termelő technikai anyagain és munkáját kell megfizetnie, hanem azoknak a társadalmi helyzeteknek és környező feltételeknek megszerzéséért is áldozatot kell hoznia, amelyek nélkül a termeléshez nem tud hozzáfogni.

4. Termelési költségek alatt az irodalomban különféle kategóriákat értettek. Így a fiziokratáknál a termelési költségek az elfogyasztott élelmiszerekből állanak.

A theória túlnyomó nagy része a földjáradék, munkabér és a kamat, illetve nyereség elemeit különbözteti meg s a három termelési tényező: a természet erőinek, a munkának és

a tőkének költségeiből összetetteknek látja azokat. *Ricardo* a maga erőszakos észjárásával termelési költségek alatt befektetett munkát ért azon az alapon, hogy a jóság értéke a munkának ama viszonylagos mennyiségétől függ, mely annak előállítására szükséges, nem pedig ama kisebb vagy nagyobb szolgáltatásból, melyet a munkáért adtak¹⁾.

Ricardo nyomán egyre terjed a termelési költségeknek a fogalmak összevegyítéséből származó emez álláspont. *Rodbertus* és *Marx* pedig már a javak társadalmi termeléséhez szükséges és a munkaidővel lemért munkamennyiség fogalmával mérik az értéket és termelési költséget egyaránt. Minthogy az érték és árelmélet ezeknél az íróknál egybeolvad, a javak előállítása végett szükséges munka értéke, illetve mennyisége állapítaná meg általánosságban az árat is²⁾. A javak értéke ugyanis — ezeknek az íróknak felfogása szerint — termelési áldozatukon, költségeiken alapul. Érték alatt pedig csereértéket értettek, mely egybeolvad náluk az ár fogalmával.

Árelméletük, tehát mondhatjuk azonos egy költségelméletre épített értéktheóriával, a termelési költség fogalma pedig többé-kevésbé azonosul a befektetett, vagy szükséges munkamennyiség alig megmérhető fogalmával. Így tehát a *Ricardo-Marx*-féle ár- és értékmérő termelési költség fogalma circulus vitiosus-sá válik. Haladást jelent a *Carey*-féle álláspont annyiban, hogy a csereértéket és árat a reprodukció költségeivel hozza összefüggésbe, mert ez az álláspont már elhagyja azt a logikai bázist, hogy a javak értéke azok termelési multjából származik.

A határértékelmélet ezzel szemben arra a nézőpontra helyezkedett, hogy a termelt dolgok értéke nem a termelésük végett felhasznált termelési javak (természeti anyagok, munka, tőke) értékétől függ, hanem megfordítva; s fogyasztási és használati javak értékéből és hasznából származik a termelési javak értéke. A termelési költség tehát nem oka az értéknek, hanem a kész javak nyújtotta haszon oka an-

¹⁾ A föld „örök és elpusztíthatatlan erőiért fizetett” tétel ezzel szemben mintegy kiváltságos helyet foglal el a *Ricardo*-féle elméletben.

²⁾ Jól jegyezzük meg: nem a munka *bére*, (t. i. a munkáért fizetett bér), hanem a munka *mennyisége* (már t. i. ezek szerint a felfogások szerint).

nak, hogy a termelésért áldozatot hozunk és hogy a termelési javakat értékeljük.

Gyakorlati szempontból sokkal nagyobb szolgáltatokat tettek a termelési költségek ártényezői szerepének feltárása körül azok az empirikus kutatások, melyek nem értékelméleti szempontból, hanem egyszerűen, de annál kézzelfoghatóbban *történeti* és *statisztikai* alapon vizsgálták az árak és termelési költségek alakulását.

Az ártörténet és árstatisztika kutatásai¹⁾ nyújthatják csak azoknak a szinte megszámlálhatatlan sokaságú konkrét tényeknek az ismeretét, melyek alapján megállapíthatjuk, hogy az adott esetekben az egyes javak termelési költségösszegei és árai mily közel, vagy mily távol állottak egymáshoz nagyság tekintetében. Ily módon lehet azután megtudni ugyancsak egyes javakra és időpontra vonatkozólag azt is, hogy a termelési költségek ártényezői szerepe mennyiben érvényesült és mily más tényezők is játszottak még szerepet az árszínvonal megállapításában.

XIX. FEJEZET.

További ártényezők a kínálat oldalán.

1. Kérdés, hogy a termelési, illetve vállalati költségek mily módon hatnak az árra? Nagy általánosságban azt mondhatnók, hogy a tökéletes, szabad verseny feltételezése, mellett: 1. változatlan termelési költségek mellett a kereslet

¹⁾ Nevezetesebb ártörténeti, ill. árstatisztikai írók: a németeknél: Inama-Sternegg, Lamprecht, Helfferich, Zuckerkandl, Soether, Nasse, Neumann-Spallart, Bücher, Stieda, stb. stb. Sauerbeck, Giffen, az angol-amerikaiaknál: Rogers, Mulhall, Schönhoff, Böles, Jevons, Tooke, Crump, a franciáknál és belgáknál: d'Avenel, Mantellier, Le Play, Ducpétiaux, Cheysson, Toqué stb. stb., nálunk Földes, Kováts Ferenc és még számosan. (megjegyzem, hogy ez a felsorolás nem rendszeres, hanem csak néhány nevet akar kiragadni).

A statisztikai adatok szempontjából a különböző hivatalos statisztikai, kereskedelmi, kamarai kiadványokon kívül igen figyelemreméltók az angol *Economist* indexszámokkal kapcsolt évi rendszeres árattekintései. Sok tanulságos áradatot tartalmaz a Conrad-féle *Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik* keretében megjelenő *Volkswirtschaftliche Chronik*, stb. stb.

emelkedése növeli, a kínálat emelkedése pedig csökkenti az árakat. 2. Emelkedő termelési költségek változatlan kereslet és kínálat mellett áremelő, csökkenő költségek árcsökkentő hatásuak; 3. csökkenő termelési költségek esetében változatlan kereslet és kínálat mellett is csökkeniök kellene az áraknak stb.

Figyelembe kell vennünk azonban, hogy az ártényezőök hatását nem úgy kell elgondolnunk, mint valamely pontos gépezetnek automatikus működését. Az árat emberek csinálják s igyekeznek azt céljaiknak és érdekeiknek megfelelően csinálni. Ennélfogva a termelési költségek csökkenése csak akkor jár egyúttal árcsökkenéssel is, ha a versenyviszonyok is az árcsökkentésre kényszerítik a vállalkozót. Egyébként nem az árat csökkenti, hanem a vállalati nyereséget növeli az inkább.

A verseny, illetve a kereslet és kínálat erőviszonyai tehát a termelési költségek ártényező hatását erősíthetik, vagy ellensúlyozhatják aszerint, amint azok a vállalkozó érdekeire nézve kedvezően, vagy kedvezőtlenül alakulnak, mert a termelési költség nem az egyedüli ártényező¹⁾.

A tapasztalat szerint azonban, ha nem is máról-holnapra, de hosszabb időn át a termelési költség változásai mégis éreztetni szokták hatásukat, mert a termelési költség, ha nem is egyedüli, de mindenesetre igen fontos ártényező.

A szubjektív vállalati költséget a vállalati (piacra való) termelésnél úgy tekintjük tehát, mint amely a vállalkozó árszámításánál és árajánlatánál a kiindulópontot, t. i. az árminimumot nyújtja rendes körülmények között.

Legtöbbször azonban a mindenkori piaci ár a szubjektív

¹⁾ A Ricardo-Mill-féle elmélet szerint némely különösen ritka és termelési költségtől független jószágnak értékét a vevők fizetési képessége állapítja meg. A csökkenő termelési költségek törvénye alá eső jószágok értékét s kínálatát (t. i. azokat a javakét, melyekből többet termelni csak aránylag mindig nagyobbodó költséggel és nehézségekkel lehet) a legkevésbé kedvezőtlen körülmények között termelt mennyiség termelési költsége szabja meg. Ide tartozónak főleg a föld termékeit mondták. Végül azoknak a javaknak az értékét, melyeknek termelése tetszés szerint növelhető, vagy korlátozható, egyszerűen a mindenkori termelési költség határozza meg. Érték alatt esereértéket értettek s a csereérték és ár fogalma nagyjából egybeesett.

költségmennyiségen kívül még különböző többleteket tartalmaz. Ezek a többletek alkotják a vállalkozó tiszta nyereségét, mely szerintünk járadékszerű jövedelem. Ekként tehát az ár = bruttó vállalkozói nyereség = subj. vállalati költség + netto nyereség.

Az árnak a netto nyereséget kitevő eleme az, amelynek minél nagyobbra növelésére törekszik a vállalkozó. Ezt háromféle uton érheti el: 1. a vállalati, illetve termelési költségek leszállításával, 2. a netto nyereség rátájának növelésével, vagy 3. mind a kettővel együtt.

Ha a kínálat versenye igen erős, akkor a nyereség fokozásának utja elsősorban a termelési költségek s ezáltal a vállalati költségek leszállítása. Egy ilyenféle költségleszállítást a vállalkozó (amennyiben rajta kívül álló kedvező konjunkturák nem jönnek segítségére) többnyire a termelési technika javításával, gazdaságosabb gyártási módok, gépek alkalmazásával kénytelen keresztülvinni. A verseny tehát gazdaságtechnikai szempontból megfelelőbb termelési módokra kényszeríti a vállalkozót avégett, hogy árjövedelmének tiszta nyereségrátáját a költségráta csökkentése útján, tehát közvetve növelje. Ez természetesen, mint általában a technikai munka útján való jövedelemhárítás, kényelmetlen dolog. Azért a vállalkozó, ha szerét ejtheti (s ha nem hivatásból, hanem nyereségszerzés vágyából működteti vállalatát) nem *termelésttechnikai*, hanem *pusztán jövedelemeloszlási* téren és uton igyekszik tiszta nyereségének rátáját növelni.¹⁾ Vagyonjogi, illetőleg spekulatív ügyletek és műveletek ennek a módjai, tehát technikai, produktív munka nélkül való eljárás. Ez az utóbbi sokkal kényelmesebb és a kapitalizmus rendjében a nyereségkihasítás esélyeinek javítására rendszerint kecsegtetőbb is.

2. A *pusztán jövedelemeloszlási* uton való nyereség-növelés módja a kínálati verseny lehető kizárásán, vagy

¹⁾ A társadalom egészének érdekei szempontjából nagy a különbség a jövedelem növelésének a két módja között. Ott, ahol a jövedelem növelése a vállalat technikai hozadékának növelésével is jár, a társadalom technikai javai, szóval a társadalmi jószágkészlet is növekszik. A *pusztán jövedelemeloszlási* úton való jövedelemnagobbítás ellenben a társadalom változatlan nagyságu technikai jószágkészletéből hasít ki csupán nagyobb hányadot az egyik előnyére s a többiek hátrányára.

csökkenésén és így a piacon kedvező kínálati és vagyoni jogi helyzetek megszerzésén alapul. Tehát a vállalkozó *monopol* (egyedárusági) *helyzetekre* törekszik azért, hogy nyereség-rátáját növelhesse. A cél ennél fogva a modern nagy vállalkozás jelentékeny részénél a monopolhelyzet elérése, melynek módjai és eszközei ismét többfélék.

Ártényezőkké válnak — még pedig fontos ártényezőkké — ekként a versenyviszonyok a verseny korlátozásából, vagy kizárásából, származó monopolhelyzetekkel egyetemben. Ezeknek a versenyviszonyoknak és monopolhelyzeteknek az áralakulásra való hatása a gazdasági forgalom különböző változataiban sok különféle uton és módon nyilvánulhat meg természetesen. Egyik legjellegzetesebb áralakítási mód például a közhatalmon alapuló (állami, községi stb.) egyedáruságok közjogi parancssal történő ármegállapítása. Nagy szerepet játszanak a monopolhelyzetek és árak kiküzdésénél — sajnos — a trustok és kartellek intim történetében a korrupció és erőszak eszközei is. Mindezekről eltekintve azonban a versenyviszonyok s köztük a monopolhelyzetek is a *piacon keresett és kínált árumennyiség* *coefficient*sén keresztül érvényesülnek leginkább az áralakításban.

Igy, hogy akár kereső, akár kínáló fél kedvező helyzetet találjon a magára nézve kedvező árak alakíthatására, — a közjogi monopolium esetétől eltekintve —

a *kínálóra* nézve szükséges, hogy a kínált árukat 1. minél többen keressék és hogy 2. a keresők között minél erősebb legyen e részben a verseny.

A keresletre (fogyasztókra) kedvező helyzet kellékei pedig, hogy viszonylag 1. minél több árut, 2. minél többen, vagyis minél nagyobb versennyel kínáljanak.

A versenyviszonyok ártényezői hatása annál erősebb tehát, ha a piacon viszonylag minél többen, minél több árut keresnek vagy kínálnak.

A kínálat akkor áll viszonylag nagyobb kereslettel szemközt, minél kevesebb vállalkozó minél kisebb árumennyiséget kínál viszonylag.

Ugyanúgy a kereslet is akkor áll viszonylag nagyobb kínálattal szemközt, minél kevesebb fogyasztó, minél kisebb árumennyiséget keres viszonylag.

Minél erősebben érvényesül az említett két helyzetnek akár egyike, akár másika, annál inkább monopolhelyzetet élvez — *caeteris paribus* — az áralakításnál a vállalkozó, illetve a fogyasztó.

3. Szociális és gazdaságpolitikai szempontból nagyon fontos körülmény, *hogy a piac abszolút és relatív értelemben egyaránt jól és kellő mennyiségben el legyen látva javakkal, mert ez a legreálisabb előfeltétele egyszersmind annak, hogy az áralakulás közgazdasági értelemben — tehát a társadalom széles rétegeinek szempontjából, — kedvező alakulást vehessen.*

Míg a monopolhelyzetek a jövedelemeloszlás tekintetében kedvező oly egyéni osztályérdek-érvényesülést jelentenek, mely nagyrészt az egyik fél viszonylagos előnyével jár a másik rovására, addig a társadalom egészének abszolút jóléti szempontjait csak a *kellő mennyiségű és minőségű materiális áru biztosíthatja*. Egy erre támaszkodó áralakulás lehet csak társadalmilag egészséges.

Hogy pedig a piac bőségesen el legyen látva a szükséges árukkal, minekfolytán a kereslet egy relative erős kínálattal találja magát szemben, erre nézve befolyást gyakorolnak az illető országnak természeti jószágforrásai, anyagkészletei, termeléstechikai fejlettsége, munkás kezekben, gépekben, eszközökben való bősége, lakosainak szorgalma és a termelési üzemekben, foglalkozásokban való jártassága, realitása, megbízhatósága. A szállítási eszközök: utak, vasutak, csatornák fejlett kiépítése, jókarban tartása, a megfelelő vám- és szállítási tarifapolitika, elrelató gazdasági közigazgatás, piaci rendészet, a fogyasztók kellő szervezkedése, tőkékben, felhalmozott készletekben való bőség, megfelelő igényekkel bíró fogyasztóközönség, intelligens és hivatását tisztességgel teljesítő kereskedőosztály, fejlett hitelszövetkezetek, stb., stb., mind közvetlen, vagy közvetett tényezők arra, hogy a piac kínálati oldala megfelelő gazdagon legyen árukkal képviselve. Mindezekhez a különböző természetű tényezőkhöz azonban egy fontos *negatív* kellék is járul, az t. i., hogy a vállalkozó monopoltörökvések és szervezetek ne organizálják a piaci kínálatot a vevőközönség kihasználására irányuló egyoldaluan egoisztikus tendenciával akként, hogy a kínálati

verseny elnyomása következtében a kereslet rá legyen utalva s kartellek, trustök és más monopolhelyzetű piaci hatalmak kínálta árukészlettel megelégedni s azok árait elfogadni.

4. A káros monopóliumok ellen irányuló keresleti szervezkedés (fogyasztási szövetkezetek stb.), valamint túlkapásaik ellen való törvényhozási, kormányzati, közigazgatási (kartelltörvények, piacrendészet stb.) szóval gazdaságpolitikai védekezés ekként közvetve szintén ártényezővé válik előbb-utóbb, mégpedig szociális szempontból kedvező hatású ártényezővé, amennyiben az árukinálati monopóliumok ellen való küzdelem egyuttal a monopol-árak ellen és a kínálati verseny mellett való küzdelmet is jelenti.

A kínált és keresett árumennyiség tömege és egymással szemben való aránya, valamint az azt befolyásolni alkalmas technikai és kulturális előzmények és berendezések, szervezetek mellett a piacon egymással szemben álló kereső és kínáló felek *psychikai magatartása* is nagy befolyással van az áralakulásra. Így más jelleget ölt az áralakulás, ha például a kereslet nem fogadja el könnyen a kínálat árajánlatait, hanem szívosan védekezik és tartózkodó álláspontot foglal el annak drágítási törekvéseivel, vagy nem tetsző minőségű árukinálatával szemben, ha például a fogyasztó inkább hajlandó bizonyos nélkülözésre, mint a vállalkozó díktálta árak és árufajták elfogadására. Szóval a kereslet *érdekvédelmi szívosága* és hagyományos ragaszkodása a megszokott s méltányosnak tekintett árszínvonalhoz szintén nagyon figyelembe veendő ártényező.

Hasonlóan *psychikai ártényezőnek* mondhatjuk még a *piac hangulatát*.¹⁾ Néha nagy a vételkedv s az emberek könnyen adják meg az emelkedő árakat, máskor félnek a bőkezű vásárlástól. Mindez befolyásolja az árösszegek nagyságát.²⁾

5. A *közvetítő kereskedelem* minden szerepében ártényező. A termelő vállalkozó és a fogyasztó között a pusztán

¹⁾ Lásd ezekről: *Julius Wolf*; i. m. 96. §.

²⁾ Ugyanesak J. Wolf figyelmeztet rá, hogy a legnagyobb időszaki ár-emelkedést azok az áruk mutatják, amelyek a legnélkülözhetetlenebbek a nagy tömegek háztartásában s a legnagyobb időszaki áresést a gyorsan romlandó áruk szokták felmutatni.

kereskedővállalkozók egész sora állhat. Közvetítő kereskedőnek azt nevezhetjük főleg, aki nem közvetlenül a termelőtől a fogyasztóhoz, hanem kereskedőtől juttatja az árut más kereskedőhöz, vagy a fogyasztóhoz.

Minden kereskedelmi közvetítés nyereségháritás; tulajdonképeni technikai termelés nélkül való jövedelemelosztási művelet. Célja a közvetítő kereskedő részéről a nyereségszerzés. Ennek ellenében a fogyasztónak és a termelésnek tett szolgálatai különféle természetűek lehetnek s különféleképen ítéltetők meg. Olykor nélkülözhetetlenek, olykor feleslegesek, sőt nem kívánatosak.

Minden közvetítő kereskedelem drágítja a közvetített jószágot, mert csak így tehet szert nyereségre. Már most az a kérdés, hogy a közvetítő kereskedes folytán való áru-drágulás megéri-e azt a szolgálatot, melyet az ily kereskedelem a fogyasztónak tesz? Néha igen, néha nem.

A túlságosan sok közvetítő azonban mindenütt beteg és improduktív jelenségnek tekintendő, mert a fogyasztás nagyfoku megdrágítását és sokaknak egyedül ebből való megélhetését jelenti. A túltengett közvetítő kereskedelem tehát voltaképpen áruuzsora s a túlsok közvetítő kereskedő kóros közgazdasági jelenség s így a felesleges közvetítő kereskedő improduktív drágító elem.

Különösen káros és parazitikus jelenség az úgynevezett lánckereskedelem (Kettenhandel), mely kizárólag a drágításból él. Társadalmi szolgálatot nem végez, de a társadalom több-kevesebb tagjának és rétegének nehezíti a megélhetését, vagy növeli inségét, főleg akkor, ha fontos szükségleti cikkek terjed az ki. A válságos, rendkívüli gazdasági viszonyok között szokta különösen felütni fejét ez a veszedelmes parazitikus foglalkozás, mely minden más inkább, mint termelési ág. A köznek objektív érdeke tehát ennek az üldözése.

Gazdaságilag fejletlenebb népességnél a túltengett közvetítő kereskedelem néha annyira birtokbaveszi a piacot, hogy úgyszólván teljesen megakadályozza azt, hogy a fogyasztó a sok közvetítő közbeékelődésétől szabaduljon, vagyis szinte erőszakosan kitarthatja magát a fogyasztás részéről.

Minthogy pedig a túltengett közvetítő kereskedelem főleg a kisebb jövedelmű és a munkásosztályok fogyasztásánál és életmódjánál érezteti káros ártényezői hatását, fontos szociálpolitikai kötelesség visszaélései ellen a legnépesebb társadalmi osztályok érdekében felvenni a küzdelmet. A népoktatástól, felvilágosító társadalmi akcióktól és az anti-alkoholizmustól kezdve, a piac- és szövetkezeti politikáig számtalan eszköze van ennek. A fentiekből folyólag közérdekű feladatnak tekinthető gyakran a közvetítő kereskedelemmel foglalkozó túlnépes rétegek számbeli megritkítása főleg a nekik okozott s a fogyasztó érdekében álló egészséges verseny támasztásával (községi üzemek, kereskedések, raktárak, fogyasztási szövetkezetek). A produktív, főleg technikai és fizikai munkát végző többség érdekét hangoztatnia kell a szociálpolitikának a nagy és a kis drágítóval szemben egyaránt. Az államnak tehát oda kell hatnia, hogy a társadalom legnehezebb technikai munkáját elvégző legszélesebb néprétegek ne legyenek kénytelenek egy, a produktív nehezebb munkát kikerülő túlnépesedett közvetítő kereskedelmet kitartani, hanem ellenkezőleg: a túltengett közvetítésből élő rétegek feleslege legyen kényszerítve a produktív technikai foglalkozásokra áttérni. Az amúgy is tengődő sok felesleges törpekereskedő kényszerüljön hasznos iparossá, munkássá, földművelővé válni.

A túlságosan sok közbenső nyereségrátának a legfontosabb szükségleti cikkek kis háztartási árait felduzzasztó hatása ellen való védekezésnél az alsó néposztályok szociálpolitikai támogatása már azért is szükséges, mert a technikai munka fáradalmaiba elmélyedő ember agyveleje nem veheti fel a versenyt csereforgalmi élelmesség tekintetében a nyereségesinálás művészetét hivatásosan űző ember agyvelejével, bár az előbbi korántsem alacsonyabbrendű azért, mert energiáját a termelés technikai erőfeszítése meríti ki.

Az ármegállapítási küzdelemben tehát egyenlőtlen ellenfél ez a kettő. Az államnak védenie kell ekként az ügyetlenebb, de nélkülözhetetlenebb s így hasznosabb elemet az életmódba vágó áralakulás terén. Hogy azután a nagy kartellek és trustök túlkapásai ellen való védekezés is állami feladatokat érint, — mondani is felesleges.

XX. FEJEZET.

Keresleti ártényezők.

1. A *kereslet nagysága* t. i. a keresett árumennyiség éppen annyira fontos ártényezőnek látszik általánosan, mint a kínált árumennyiség. A valóságos piacon azonban az árküzdelem stratégiájának egyik legfontosabb megnyilvánulása abban a törekvésben nyilvánul, hogy úgy a kereső, mint a kínáló fél lehetőleg olyan erővel és mennyiséggel szerepeljen, melyet a részére kedvező áralakulás kíván. A kereslet érdeke a lehetőleg jutányos (alacsony), a kínálaté pedig a magas ár lévén, mondhatjuk, hogy a kereslet érdeke a kínálat nagyságával, a kínálaté pedig a kereslet nagy voltával áll egyenes arányban.

A viszonylag nagy kereslet tehát árnövelő, a kis kereslet árcsökkenő tényező.

Nézzük azonban a „kereslet nagysága” fogalmat közelebbről.

Érthetjük alatta: 1. általában a szükségleti, 2. az egyénileg, vagy társadalmilag igényelt, 3. a megvételre, megszerzésre keresett és 4. a kellő fizetési képességgel támogatottan megvételre keresett jószágmennyiséget, jószágsokféleséget és minőséget.

Az egyénileg szükségesnek vélt javak mennyisége, sokfélesége általában véve még nem eléggé cseregazdasági fogalom, inkább fizioiógiai, szociográfiai valami, mely ebben az általánosságban nagyon is határozatlan és egyéni vélemény kérdéseire tartozó. Hogy ki mennyi jószágot tart szükségesnek, ez a körülmény az élet gazdasági részét csak akkor érdekli már közelebbről, hogyha az illető jószágok megkivánása olyan erős, hogy az azt kívánótól energiát, áldozati készséget vált ki.

A kereslet megindítója tehát az *igény* s az igény teszi a fizioiógiai szükségletet gazdaságivá, amennyiben bizonyos javak megszerzését a gazdasági életben a társadalmi, vagy egyéni célok sorába iktatja.¹⁾

¹⁾ A munkásosztály igényeiről, mint a jobb megélhetésért való küzdelem energiáinak forrásáról lásd *szerző* A jövedelemeloszlás főágai c. könyvének 628—647. lapjain levő jegyzetet.

Az igényelt jószágmenntiség még nem mindenkor a megvétetre, vagy megszerzésre keresett jószágmenntiség, vagyis még nem okvetlenül meglevő, jelenlegi kereslet. Az igényelt jószágmenntiségnak tehát meglevő, jelenlegi keresletté elébb — mintegy még be kell érnie.

Hogy az igényelt jószágmenntiség a piacon valósággal keresett jószágmenntiséggé érheszen be, ahoz megszerzési s manapság fizetési, vagy csereképeség szükségesek.

Az igényelt jószágmenntiséget ekként keresleti, kvantitatív forrásnak kell tekintenünk, afféle nyers, de még nem csereforgalmi keresletnek. Jelentősége azonban társadalmi szempontból igen nagy, mert az igényelt jószágmenntiség szubjektív egyéni és társadalmi fogalmán keresztül jutunk el, a piacon valósággal keresett jószágmenntiség csereforgalmi tényéhez. A piacon valósággal fellépő kereslet az áralakulás folyamatában azután két részre oszlik: a hatályosra, amelyet a határár (t. i. a legalacsonyabb, de még vételképes ár) megadására elegendő fizetési hatalom és értéktétel támogat és a célját el nem érő, a kialakuló árat megadni nem tudó, vagy akaró keresletre.

Az igényelt, a vételre keresett és a határarat meghaladó áron vételre keresett jószágmenntiség fogalma egyaránt keresletet jelent a maga szempontjából. A három kategória nem ellenéte egymásnak, hanem három fejlődésbeli fokozata a keresletnek. A pusztán igényelt jószágmenntiséget úgy tekinthetjük tehát, mint még a piacra el nem jutott keresletet, a piacon az áralakító tényezőként szereplő meglevő kereslettel és ennek valósággal célt érő erősebbik részével szemben.

2. Hogy a kereslet nagysága milyen arányban és erővel érvényesül ártényezőként, az főleg attól függ, hogy a szabad verseny feltételei az ártényezőként való érvényesülésre mennyiben vannak meg. Ha például egy bizonyos zárt piacon állami monopolium van bizonyos cikkekre, akkor a kereslet nagysága árnagyító, vagy csökkentő hatását nem fejtheti ki.

Ha a drágulás megakadályozását célzó felsőbbségi maximális ármegállapítások vannak, akkor a növekvő keresletnek áremelő, ha pedig a minimális árak vannak jogilag

megszabva, akkor a csökkenő keresletnek árleszállító hatása van akadályozva.

Az áremelésnek vagy a termelőre nézve előnyös ármegetartás végett létesített magánvállalati monopolszervezeteknek (kartellek, trusztok) egyik legfontosabb célja abban áll, hogy a kereslet emelkedésének árnövelő hatása minél jobban kihasználható legyen, csökkenésének árleszállító következménye ellenben minél jobban kiküszöbölődjék a kínálati oldalon való versenymegszüntetés és egyéb megegyezések által. Viszont a keresleti oldalon létesített monopolszervezetek a kereslet nagyságváltozatainak magukra a keresőkre nézve káros alakító hatását igyekeznek eliminálni.

A most említett korlátolt versenybeli esetekben tehát a kereslet nagyságának ártényezői hatása meg van többékevébé bénítva.

A teljesen korlátolt és az ideálisan szabad verseny végletei között azonban számos változatot ismer a valóságos élet, amelyek majd közelebb, majd távolabb állanak ezekhez a végletekhez. Az ilyen versenyesetekben természetesen különböző mértékben juthat kifejezésre a kereslet nagyságának ártényező hatása, de valamely mértékben mindenestre kifejezésre jut az.

A versenyszabadság általános mértékén kívül figyelembe veendő körülmények ezenkívül természetesen a gazdasági élet kölcsönhatásainak, üzletmenetének gyors vagy lassú volta, a piac terjedelme, szállítástechnikájának fejlettsége, valamint a szemben álló üzletfelek értelmisége.

Ha nem is találjuk meg a gyakorlati életben azt az ideális versenyállapotot, ahol a kereslet és kínálat minden kis részletváltozása azonnal és mindenütt érezteti a hatását, mindenesetre olyan a valóságos helyzetek legnagyobb, vagy igen nagy része, hogy a kereslet és kínálat *viszonyának változása bár zökkenésekkel és bár nem is azonnal és általánosan, de előbb-utóbb mégis érezteti ártényezői hatását.*

A kereslet nagysága alatt annak a *kínálathoz viszonyított nagyságát* kell értenünk elsősorban, ha ártényezői hatását vizsgáljuk.

A viszonylag nagyobbodó kereslet áremelő, s a viszonylag kisebbodó pedig árcsökkentő hatású a nagy általános-

ságban. Hogy azután ez a hatás milyen pontosan, milyen általánosan és mennyi idő alatt érvényesül, vagy mennyiben hiúsul az meg, az a fentiekből folyólag a szabadverseny játékát előmozdító és akadályozó konkrét körülmények összetalálkozásától függ. Mindenesetre ki kell azonban emelnünk itt is, hogy a kereslet viszonylagos nagyságát sohasem szabad olyasvalaminek felfogni, mely automatikusan és matematikai arányossággal hat. Nem szabad például azt hinnünk, hogy a háromszoros kereslet automatikusan harmadára csökkenti az árakat. Nem pedig azért, mert az árakat nem az elvont „kereslet” fogalma, vagy *coefficientense*, hanem a gázdálkodó emberek emelik, vagy csökkentik. Még pedig emelik vagy csökkentik nem valamely matematikai arányosság szerint, vagy kedvéért, hanem saját érdekeik védelmében saját belátásuk, hangulataik szerint, az emberi érdekküzdelen pszichológiája, de nem a matematikai arányosság logikája értelmében. Azért azt a kifejezést, hogy „a kereslet, a kínálat csökkenti, vagy növeli az árakat” nem szabad szöszereint venni, hanem csak abban az értelemben, hogy pl. az árut kínáló vállalkozók, ha látják, hogy sokan keresik az árut, tudomásul veszik a tényt és igyekeznek azt azután a saját érdekükben kihasználni. E tény (keresletnövekedés) kihasználásának lehetősége pedig nem matematikai szabályokon alapszik.

Igy tehát nem az a különös, hogy például a gabonakínálat felére való csökkenése nem kétszeresre emeli az árakat, hanem éppen az volna a különös és a furcsa, hogyha a gabonaszükségletet érző emberek („kereslet”) nem saját fiziológiai szükségleteik nyomása alatt latolgatnák azt, hogy milyen áldozatot érdemes még meghozniok a gabonáért, hanem egy teljesen elvont matematikai arányosság kedvéért egyszerűen kijelentenék, hogy éppen a kétszeres árig mennek el és tovább nem.

Éppen azért az ú. n. Gregory King-féle „törvény”¹⁾ sem-

¹⁾ A King-féle „törvény” szerint, ha a termés a szokottnál 10 százalékkal rosszabb, az árak 30%-al nőnek meg, a termés mennyiség 20% csökkenésénél az áremelkedés 80%, 30% csökkenésnél 160%, 40% csökkenésnél 280% és 50% csökkenésnél 450% stb. (King a XVII. századbeli angol statisztikus).

mit mást nem mond, mint azt, hogy az emberi szükségletek fiziológiai nyomása nem hajlandó a piac árúkeszleteinek mennyiségéhez egyenes arányban igazodni.

3. A kereslet viszonylagos nagyságának ártényezői hatásáról, még azt is meg kell említenünk, hogy ennél a „hatásnál“ nem csupán egy konkrét árú mennyiségében beállott változás veendő figyelembe, hanem figyelembe veendők a hasonló szükséglet kielégítésre alkalmas egyéb javak mennyiségei is (az ú. n. kiegészítő, *complementair* javak)¹⁾. Hogy például a buza termés csökkenése mennyire szállítja le a buzaárakat egy bizonyos piacon, errenézve a rozskészletek is befolyással bírnak. Buzalisztet ugyanis rozsliszttel is lehet pótolni. Ha például a vágómarhakinálat csökken a piacon, a marhahusárak alakulására befolyással fog bírni az is, hogy milyen sertéshuskészletek állanak rendelkezésre. A kereslet, vagyis a piacon árúk keresőiként fellépő emberek tulajdonképpen végső célja a szükségletkielégítés és nem egy konkrét árú vétele. A keresletnek mint ártényezőnek benső ereje tehát bizonyos szükséglet nyomásában áll. A marhahus iránti keresletnek ható erejét a jobb táplálkozás szükségletének nyomása adja meg. Ha tehát azt a szükségleti nyomást a sertéshus is enyhítheti, az emberek nem lesznek hajlandók megfelelő sertéshuskinálat esetén magáért a marhahusért oly kétségbeesett árakat fizetni, mint különben. Szükségleteink nyomásának nagyságát látva, mérlegeljük ugyanis a marhahus birtokához fűződő érdekünk, hasznunk nagyságát, nem pedig pusztán egy konkrét jószágmennyiséghez.

Ha tehát a kereslet viszonylagos nagyságának ártényezői hatását egyes meghatározott javakra nézve közelebbről megérteni és vizsgálni akarjuk, akkor ehez az azonos szükségletek kielégítésére alkalmas egyéb javak technikai ismerete is szükséges.

A legszokottabb szükségletkielégítési javakra vonatkozólag erőszben az egyes társadalmi osztályok életmódjának

¹⁾ A kiegészítő (*complementair*) javak szerepét az értékelés és ennek folytán az áralakítás szempontjából a határhaszonelmélet vizsgálta tudományosan. Ersézből Menger, Böhm-Bawerk, Wiesre műveire, vagy Smartnak és Heller Farkasnak a határhaszonelmélet rendszeresen ismertetett munkáira utalhatunk. Így *Smart: The Theory of Value* VII. fejezet. *Heller F.: A határhaszon elmélete* 1904. II., III., V., VIII. feje.

és szükségleteinek részletes megfigyelése mond a legtöbbet. Pontos és lelkiismeretes háztartási statisztikák alapján érthetjük meg egyes fogyasztási javak szerepét bizonyos társadalmi rétegek életmódjában. Ezt a fogyasztási jószágot pótló egyes javaknak és az illető társadalmi osztály izlésének, gazdasági helyzetének ismerete és figyelembevétele magyarázza azután közelebbről, hogy az illető konkrét fogyasztási jószág kínálati készletében történt mennyiségváltozás milyen mértékű erőfeszítéseket vált ki a fogyasztóknál: mily kereslet- és árváltozást okoz.

4. Ártényező a *fizetési képesség* is nagyon sok esetben. Sokszor látjuk az életben, hogy vagyonosabb, előkelőbb emberekkel, akik előkelőbb helyeken vásárolnak, többet fizetnek ugyanazokért az árukért, melyeket szerényebb sorsú emberek olcsóbban szoktak venni. Vagy sokszor lényegtelen minőségi különbséget aránytalan árkülönbözettel fizet meg a „finomabb” vevő.

Számos üzlet, vállalat van, különösen a legszemélyesebb fogyasztási és kényelmi cikkek körében, amely számítását a nagyobb fizetési képességüektől szerezhető ártöbbletekre alapítja. Ily ártöbbletek elérésére kitűnő szolgálatot tesz a fényűzés igényeinek felkeltése.

Sokszor az árfokozás azért is történik, hogy ezzel biztosítsák a nagyobb vagyonúak, vagy jövedelműek maguk számára az életmód-exkluzivitásnak bizonyos kényelmét.

A modern gazdag nemzetek életében a fényűzés, illetve a magasabb comfort eszközeivel számos vállalat tesz szert busás nyereségekre a fizetési képesség kihasználásával. Sok iparág van erre berendezve. Így például a vendéglő, szállodaiparban, a ruházati, bútor berendezési iparban stb. stb. nem egy vállalat alapul a fizetési képesség nyújtotta nagyobb árak lehetőségén.

Szociális tekintetben azonban a fizetési képességnek, mint ártényezőnek még fontosabb szerepe van a nagy tömegfogyasztásnál. *A monopolárazásra és ártöbbletekre való törekvés különösen gyakran épít a fizetési képesség kihasználására.* Azt mondhatjuk, hogy a modern vállalati monopoliumok célja nagyrésztben a közönség fizetési képességének minél teljesebb kihasználása, hogy ennek folytán az illető

vállalatok árjövödelme minél inkább megközelítse az árnak a fizetési képesség által korlátolt felső határait.

Abszolút és viszonylagos értelemben vehetjük a fizetési képességet. Egy kétezer koronás évi jövedelmű ember fizetési képessége absolute elegendő arra például, hogy egy alkalommal egy húszkoronás ebédet egyék. Viszonylag azonban egy normálisan gondolkodó kétezer koronás jövedelmű ember csak igen szerény ebédszámlák kifizetésére bír fizetési képességgel, mert jövedelmét egy esztendőnek különféle szükségleteire kell, — ha csak lehetséges — beosztania.

Hogy kinek-kinek körülbelül milyen nagy a *viszonylagos fizetési képessége* bizonyos meghatározott jószágcikkekkel szemben, azt legjobban jövedelmének és életmódjának figyelembevételével állapíthatjuk meg a konkrét esetekben.

Igy mondhatjuk pl., hogy egy 3000 koronás évi jövedelmű családnak telik évente a maga szerény életmódja szerint táplálkozásra 1400, lakásra 500, ruházatra 500 korona. Egyéb szükségletekre jutna így még 600 korona. Ha most már az élelmiszerárak akként emelkednek, hogy abból ugyanoly életmód csak 1800 koronával elégíthető ki, akkor az egyéb szükségletek kategóriája 200 koronára zsugorodik össze. A táplálkozás elsőrendű szükséglet lévén e szegény család — minthogy abszolút fizetési képessége még fedezi e 400 koronányi ártöbbletet, — más szükségletek kielégítéseit fogja feláldozni azért, hogy megfelelően táplálkozzék.

Az angol-amerikai írók azt a különbséget, mely a fogyasztó fizetési képessége, illetve jövedelme és a fogyasztási javak ára között van — nem épen szerencsésen — fogyasztói járadéknak (consumer's rent) nevezik. A fogyasztási javak drágulása mindenekelőtt ezt a fogyasztói járadékot apasztja le. A drágulás folytán tehát a fizetési képesség és a fogyasztás ára között egyre kisebb lesz a különbség, míg végre a fogyasztás ára eléri a fizetési képesség abszolút határát, vagyis az árnak a kereslet oldaláról való legmagasabb határát.

A fogyasztói járadékból fedezett „egyéb szükségletek“, (melyek között többek közt az életmód kvalitatív emelésének szükségletei s általában a haladás és kultura szükséglet kielégítése mozognak) kielégítése ekként a drágulás folytán

elmarad. Hogy szociális tekintetben mennyire káros az életmódnak az ilyen destrukciója, azt nem is kell magyarázni.

A kínálati monopóliumok, (amikor t. i. a vállalkozók a piacon kartell, trust, vagy egyedülállás folytán a kereslettel szemben monopóliumhelyzetre tesznek szert) a fogyasztási javaknál többnyire a fogyasztási járadéktól fosztják meg a közönség nagy részét annak folytán, hogy a fogyasztási javakért a többi szükségletek kielégítésének rovására nagyobb árakat fizetnek. A trustök és kartellek hatása e részben nyilvánul társadalmi szempontból káros módon. A kínálat nyereségnövelő művelete a fizetési képességnek, mint ártnyezőnek kiméletlen kihasználásában áll.

A kartellek, trustök, szóval a kínálati érdektábor a maga kedvező helyzeténél és szervezettségénél fogva használhatja ki tehát a fogyasztóknak szervezetlen érdektáborát.

A modern társadalompolitikának egyik legégetőbb és a legtöbb embert érdeklő kérdése: a fogyasztás drágulásának problémája. Kedvezőtlen fejlődésmenete e jelenségnek abban rejlik, hogy bizonyos fogyasztási javak árai gyorsabban és nagyobb arányban emelkednek, mint széles társadalmi osztályok jövedelmei. Tehát a nem ellensúlyozott arányú drágulása a fogyasztásnak, ami viszont a másik oldalon progresszív monopol-többsletjövödelmeket jelent, az az árnyalata a szociális kérdésnek, mely a legtöbb embert érint manapság. Szélesebb embertömegeket érint pedig a fogyasztás progresszív drágulásának a kérdése a munkáskérdésnél is, mert (a fogyasztási cikkek naturálhozadékaiban közvetlenül nem részesedő) kisebb jövedelmű fogyasztók tábora jelentékenyen tágabb társadalmi réteg az ú. n. munkásosztálynál¹⁾. Itt természetesen az ipari fogyasztási termékeket épúgy érteni kell, mint a mezőgazdaságiakat.

¹⁾ Legfőbb ideje volna annak, hogy a modern állam intézményesében foglalkozzék a fogyasztás közérdekű kérdéseivel. A közfogyasztás érdekeinek védelmére szükségesnek látszik: 1. a fogyasztók érdektáborának általánosabb öntudatos szervezése; 2. a fogyasztási szövetkezeteken kívül fogyasztói érdekközpontok és rendszeres fogyasztói érdekképviselő megvalósítása; 3. egy állami árpolitikai központi hivatal létesítése, melynek feladatában állana az objektív anyaggyűjtést végezni, mely anyaggyűjtés nemcsak a statisztikai adatokra vonatkoznék, hanem kiterjedne mindazokra a technikai és gazdaságpolitikai segítő eszközökre, módozatokra és

B) A TŐKE MIBENLETÉNEK MAGYARÁZATA.

XXI. FEJEZET.

Mi a tőke?

1. A közgazdaságtan elméletében nincs megegyezés a tőke mivolta dolgában. Az egymásnak ellentmondó sokféle felfogás is mutatja, hogy a tőke mivoltának meghatározása nem könnyű dolog¹⁾. Az eddigi közgazdaságtan számos különböző, egymással merőben ellentétes, de gyakran önmagukban is ellentmondásokat rejtő értelmezését adta a tőkének. Az egyik csoport termelési kategóriát lát a tőkében csupán, a másik abszurdumnak véli ezt a felfogást. Az egyik rész csak azt véli tőkének, ami megfogható materiális termelési jószág, vagy anyag, a másik társadalmi viszonybéli kategóriának mondja azt, míg a legtöbben talán mind e két kategóriához tartozó dolgokat sorol alája.

A tőkefogalom hatalmasra nőtt irodalmának áttekintését jelenlegi munkám szűkebb keretei között nem nyújthatom. A tőkefogalom bővebb kritikai ismertetését A jövedelemeloszlás főágai a kapitalizmus korában c. könyvem (Budapest, Eggenberger 1913. 656. l.) VII. fejezete nyújtja (243—346. l.) Ugyane munkámban fejtettem ki terjedelmesebben tőkeelméletemet is²⁾.

A tőkefogalom irodalmára nézve ezuttal csak azt jegy-

javaslatoknak szemmeltartására, melyek a problémát érintik; 4. a közélet és közfogyasztás ügye a maga fontosságánál fogva az érdekelt államokban állandóan egy külön minisztérium vagy hasonló hivatal hatáskörébe volna utalandó egy szociális érdekű rendszeres ár-, közfogyasztási és kartell ellenőrző politika megvalósíthatása végett; 5. a fogyasztási közigazgatás a szükséghez képest kodifikált jogszabályokkal, hivatali szervekkel stb. lehetőleg önálló hatáskörre és közigazgatási ággá intézményesítendő; 6. mindezeknek az intézményeknek a kiépítésénél természetesen fokozott gondot kellene fordítani arra, hogy az egész ily érdekvédelem irányu objektív és ethikai alapon nyugodjék s érdektelen, hivatásos szervek lássák azt el, nem pedig abból magánüzletet csináló elemek vagy szociálpolitikai izgatók.

¹⁾ Sőt Jevons szerint nincs a nemzetgazdaságtannak ennél nehezebb s egyuttal fontosabb kérdése. L. Theory of Political Economy. 4. kiad. 1911. Appendix II. 294. l.

²⁾ Kül. VI. fejezet.

zem meg, hogy a magam részéről a tőkeelméleteket *materiális, immateriális és vegyes* tőkeelméletekre osztom fel, aszerint, amint íróik a tőkét fizikai jóságokból álló valaminek, avagy immateriális társadalmi kategóriának, illetve fizikai és immateriális javakból egyaránt, vagy felváltva álló fogalomnak tartják.

A materiális tőgefelfogás képviselői közül ezuttal csupán Turgot, Ricardo, Jevons, Knies, M. Block, H. George, Malthus, Walras, Pareto, Böhm-Bawerk, Carver és Sombart neveire hivatkozom. Különösen a Böhm-Bawerk-féle elmélet tekintélye esik különös súlylyal a mérlegbe.

A vegyes tőkefelfogást követők közül Smith Ádám, J. B. Say, Hermann, Roscher, Hildebrand, Rodbertus, Marx, Lexis, Wagner, Földes Béla, Gide, Schumpeter, Landry, Pesch, Carey, J. B. Clark, I. Fisher neveit ragadom ki a sok közül. Az immateriális felfogás theoretikusai közül pedig a Macleod, Bastiat és Komorzynski neveit említem meg.

Termelési kategóriaként határozzák meg és magyarázzák a tőkét: Turgot, Smith, Marx, Rodbertus, Menger, Schmoller, Marshall, Kühnast, Böhm-Bawerk, Földes, Pesch, Schumpeter és még sokan. Viszont termelési és fogyasztási fogalomnak egyaránt: St. Mill, Hermann, Knies, Walras, Wicksell, Fawcett, I. Fisher, Pareto, Jevons, H. George, Guyot, Block stb.

2. Lássuk ezután a tőke fogalmának tüzetesebb meghatározását saját felfogásunk értelmében.

A gyakorlati élet köznapi felfogása leggyakrabban és általában véve „tőke“ alatt pénzösszeget ért. Ha tehát azt mondjuk, hogy a tőke pénzösszeg, ezzel egyszerűen meglehetősen találóan, de meglehetősen felületesen is rámutattunk — nem a tőke lényegére ugyan, — hanem annak gyakorlati megjelenési alakjára.

Érdekes dolog azonban már az is, hogy az irodalomban mennyire különböző módon talál feleletre az a kérdés is, hogy mit értenek a *köznapi életben* tőke alatt. Minél kimerítőbben akarnak az egyes írók erre a kérdésre megfelelni, annál különbözőbb véleményekkel találkozunk.

Számos idézetet lehetne közölni abban a tekintetben, hogy az egyes íróknál a gyakorlati tőkefogalom visszaadása mennyire különböző.

E jelenségnek okai szerintem — azonkívül, hogy a különböző foglalkozásu, értelmiségű stb. társadalmi rétegek gondolkodása a tőke mibenléte tekintetében is különböző kell, hogy legyen, — főleg az, hogy a legtöbb író (így az említettek is) nem a gyakorlati élet közvetlen és legáltalánosabb tőkefogalmát adja vissza, hanem azokat a gyakorlati magyarázatokat, melyeket egyes társadalmi, vagy foglalkozásbeli rétegek saját foglalkozásuknak, vagy üzletkörüiknek megfelelőleg adnak szokásos tőkebefektetéseikről.

Ebből a szempontból szükséges a fogalmak tisztázása végett a tőke fogalmát elválasztani a tőkebefektetés fogalmából, mint arra Jevons is figyelmeztet s akkor lehetetlen lépten-nyomon rá nem jönnünk arra, hogy a gyakorlati életben tőkének általában s tovább nem kutatott és magyarázott, eredeti és át nem vitt értelemben bizonyos pénzösszeget mondanak (még pedig rendszerint valakire nézve jelen-
tekenynek tartott pénzösszeget).

Azt hiszem tehát, hogy a nem tudományos, a köznapi élet felfogását a legáltalánosabban akként adjuk vissza, ha azt mondjuk, hogy a mindennapi, nem theoretikus, gazdálkodó ember nézete szerint a tőke valamilyen pénzösszeg.

A tőkéről való köznapi, gyakorlati felfogás is különböző változatokat fog természetesen felmutatni, aszerint, hogy micsoda hivatásu, foglalkozásbeli és üzleti körből való embertől kérdezzük meg, hogy mint vélekedik a tőkéről. Más nézete lesz például egy szatócsnak, mint egy nagy gyárosnak, egy parasztgazdának, mint egy nagybirtokosnak, egy kisebb hivatalnoknak, mint egy bankigazgatónak.

Véleményeik középponti fogalma a tőke megmagyarázásánál azonban valamennyi gyakorlati foglalkozásu egyéneknek mégis valószínűleg csak a *pénzösszeg* lesz.

Tudományos szempontból azonban azt a kijelentést, hogy a tőke: pénz, már épen nem fogadhatjuk el.

Ha egy pillantást vetünk a pénzfizetés technikájának mai állására, látjuk, hogy hiszen korántsem fizetünk mindig pénzdarabokkal¹⁾. Sőt. Sokszor és épen a nagy „tőkék“-nél

¹⁾ Ebből a szempontból igen érdekesek Knapp különben egyoldalú fejtegetései (Georg Friedrich Knapp: Staatliche Theorie des Geldes, Leipzig 1905).

átutalásokkal, utalványokkal s a materiális pénzdarabok funkcióját átvevő immateriális fizetési módokkal és eszközökkel dolgozunk.

A gyakorlati élet kapitalistája is valószínűleg úgy fog gondolkodni a tőkéről ennekfolytán, hogy az a pénzhez közel álló valami, de *egészen* mégsem egy és ugyanaz vele. Látnia kell ugyanis, hogy a tőke működése a köznapi életben is ugyancsak messze tulterjed a pénzdarabok leolvasásán. Hiszen nemcsak ott működik a tőke, ahol pénzdarabokat adunk a munkás, vagy a zöldségárus kezébe, hanem ott működik az a nagy bankok clearing- és csekkforgalmában, a milliós követelések keletkezésében, a nagy hitelösszegek legkülönbélebb módon való folyósításában, amely műveletek nagy része pénzdarabok igénybevétele nélkül, tehát a pénztől különböző tőkeigazolványok és tőkeátviteli módok segítségével történik. A fizetések nagy része immaterialiter, külső eszköz nélkül megy végbe. A giro és clearingforgalom melyek a legnagyobb tőkemennyiségeket mozgatják meg s a legnagyobb fizetésmennyiséget bonyolítják le a fejlett kapitalizmus korszakában ily módon történik.

Ha mindezt figyelembe vesszük, akkor nemcsak azt látjuk, hogy a pénz fogalma több és tágabb, mint a nemesércé kivert darabjáé, de látjuk azt is, hogy a tőke és a pénz is sem nem azonos, sem nem ugyanolyan tág körű fogalmak.

Gondoljunk érészben arra, hogy a modern fizetés általában pénzösszeggel történik. Csak egyik ez alá tartozó eset most már az, amikor ez az egész pénzösszeg bizonyos pénzdarabban nyer kifejezést. Mert kifejezést nyerhet az „papírpénztől“, „bankjegy“-ektől eltekintve, pusztá feljegyzésben, elismerésben, átkönyvelési tényben stb.

Láthatjuk tehát, hogy elhagytuk a pénz és a materiális ércdarab kategóriáját, de azért még mindig benne vagyunk a tőke fogalmi körében. A tőke tehát egyrészt több, mint a pénz, másrészt más is az, mint a pénz.

Mondani szokták, hogy a tőke immateriális pénz. Ez azonban helytelen. A pénz mindig materiális dolog, bármennyire kiterjesztjük is annak értelmét. Ha például a bankjegyet pénznek mondom és nem pénzhelyettesítőnek, a bankjegy-pénzdarab alatt a bankjegy materiális darabját fogom érteni és nem az általa igazolt követelést csak épen-

úgy, amint az aranypénz alatt egyszerűen a kivert arany érmédarabot értem és nem valamely az arany által igazolt végváhatalmat.

Nézetkülönbség dolga csupán, hogy hol végződik a pénz és hol kezdődik a pénzhelyettesítő eszköz. De úgy a pénz, mint a pénzhelyettesítő eszközök materiális fizetési eszközök, melyek fizikailag megfoghatók, átadhatók, zsebretehetők stb.

Avval sem érnénk célt a tőke megmagyarázásában, illetőleg annak bizonyítási próbájában, hogy a tőke nem más, mint a pénz, ha pl. a pénz fogalmát annyira ki akarnók terjeszteni, hogy pénznek mondanók mindazokat a pénzhelyettesítő eszközöket, amelyekkel fizetni lehet. Hiszen a fizetések igen nagy része, mint az imént mondtuk, külső eszköz igénybevétele nélkül, immaterialiter megy végbe.

A pénz fogalmát szerintem ennek folytán a materialiter megfogható érc- és papiros pénzdarabokra, tágabb értelemben pedig a pénzhelyettesítő, de materiális eszközökre kell korlátozni. Az elmélet különben sem szokott tágabb keretet adni ennél a pénz fogalmának. Addig tart tehát a pénz fogalma, ameddig azt kezeinkkel is meg tudjuk markolni. Tágabb értelemben vett pénznek ekként csak azt a pénzhelyettesítő eszközt lehet tekinteni, ameddig ez a pénzhelyettesítő minőség az illető pénzhelyettesítő eszköznek, akár papirosból, akár másból való anyagával van egybeforrvva, tehát addig, ameddig pénzbeli, illetőleg pénzhelyettesítő szerepét ugyanoly materiális módon tölti az be, mint az ércpénzdarab. Vagyis csak azokat a pénzhelyettesítő eszközöket tekinthetjük és nevezhetjük bármily tág értelemben is vett pénznek, amelyek nem csupán pénzösszeget képviselnek, hanem, amelyek a forgalomban kerek összegű készpénz *darabokként*, vagy helyett is szerepelnek.

3. A pénz tehát fizetési eszköz, de a fizetésnek nem egyedüli eszköze és módja¹⁾ 2).

¹⁾ Fizetés alatt általában véve *pénzösszegátruházást* értek, vagyis tőkeátruházást. Ez a fizetésnek köznapi és szerintem leghelyesebb s legtermészetesebb értelme. Nem vehetem tehát a fizetés fogalmát valamely szűkebb értelemben, mint pl. Helfferich, aki bár elismeri, hogy a közönséges beszédben fizetés alatt értenek minden pénzátruházást, mindazonáltal egy mesterséges szűkebb fogalom alól kizárja a „tőkeátruházásokat”. A

Fizethetünk pénzzel is (ez gyakoribb eset), de korántsem kell mindig pénzzel fizetnünk, sőt még pénzhelyettesítő materiális eszközzel sem. Pontosabban beszélve: fizetni lehet pénznek, vagy pénzhelyettesítő eszköznek materiális átadása által, de lehet fizetni minden oly más módokon is, amely módokon pénzértékben kifejezett vagyonjogokat át lehet ruházni.

A pénzértékben kifejezett fizetési képességet tartalmazó vagyonjog mennyiségét korántsem kell ugyanolyan mennyiségű materiális pénzdarabnak képviselnie. Tulajdonosa lehetek pl. százezer koronányi *pénzösszegnek* oly módon, hogy ebből a százezer koronából *pénzdarabban* (ércpénzben, vagy bankjegyben) csak egy koronányim is volna, úgy hogy t. i. egyedül valamely reális bank főkönyvének „követel” rovatában van ez feltüntetve.

Ebben az esetben tehát tulajdonképen nem százezer korona *pénzem* van, — bár közönségesen így szokták ezt mondani a gyakorlati életben, minthogy könnyű módon szert tehetek százezer koronányi fizetési eszközre, vagy épen készpénzre is, — hanem van 100.000 koronányi készpénzre irányuló követelésem a bankkal szemben. Amim van, az egyelőre semmi más, mint százezer korona értékű alanyi értelemben vett vagyonjog, mely teljesen immateriális valami. E jog alapján könnyen tehetek szert 100.000 koronányi materiális pénzdarabra is. Hogy azonban az a 100.000 koronára irányuló követelési jogom és ugyanannyi pénzdarab mennyire két különböző dolog, akkor tűnik ki, ha pl. a bank megbukik és fizetéseképtelenné válik.

Világos tehát ebből, hogy ha egy banknál pl. százezer koronányi folyószámlái követelésem van, akkor nem száz-ezer koronányi *pénzem* van, hanem csupán *jogom* van száz-

fizetés fogalmánál tehát szerintem a pénzösszegben kifejezett tőkeátruházás a lényeges, nem pedig a pénz használata, mert a pénz *csak az egyik* fizetési eszköz. Egy bizonyos pénzösszeget, tőkét nem csupán pénzzel, t. i. pénzdarabokkal lehet kifizetni.

Helfferrich: Das Geld. 1. kiadás. (236—241. l.)

A fizetés fogalmát a magam részéről a pénz használatán túl terjedő általános jelentésben veszem, értvén alatta minden pénzösszeg, illetve tőkeátruházást, akár pénz közvetítésével történik az, akár anélkül.

ezer koronányi pénzt követelni a banktól. Röviden nem pénzem, hanem követelési jogom van¹⁾).

Fizethetek-e azonban már ilyen körülmények között tehát pusztán ezzel a jogommal, anélkül, hogy a mondott összegű materiális pénzdarabok birtokosa is volnék? Nagyon természetesen. A gazdasági és jogi élet gyakorlata s a banktechnika, számos módot ad erre.

Tehát a jelzett esetben tudok fizetni százezer korona erejéig, dacára annak, hogy (mindaddig, amíg azt a százezer koronát fel nem vettem) nem pénzem van, hanem csupán követelésem van a bankkal szemben, vagyis pusztán jogom.

Pl. egyszerű levélben utasítottam a bankot, hogy könyveljen át valakinek folyószámlája javára 50.000 koronát.

Pénzzel fizettem-e tehát ebben az esetben, illetőleg *pénzzel* elégittem-e ki valakit? Nem. Mivel fizettem tehát? Semmi mással, mint fizetési hatalmat rejtő, fizetési hatalmat érvényesíteni tudó joggal. Ez a fizetési hatalmat rejtő jog a tőke, amelynek csupán egyik legmegszokottabb — de nem egyedüli — igazolványa a pénz. A pénz tehát a közönséges, de nem az egyedüli tőkeigazolvány.

4. Fizetés alatt ennél fogva a *fizetési hatalom* továbbadását, átruházását kell érteni. Valamely fizetési hatalmat rejtő követelés továbbadása, átruházása szintén fizetés tehát. Ilyen természetű egy folyószámlakövetelés átruházása pl. a giroforgalom útján, mert tudok ezen az úton fizetni és fizettetni, anélkül, hogy fizetési eszközt, pénzt kellene igénybe venni, mert hiszen fizetési hatalmam ezúttal nemcsak materiális pénzdarabokkal, hanem más módon is, immateriálisan is tudom igazolni. A modern elméletnek tehát szakítani kell végre amaz elavult felfogásnak maradványaival is, mely fizetés alatt többé-kevésbé csak a pénz le-

¹⁾ Egyedül a jogi disztinkció lehet itt helyes, a vagyonjogtól annyira elválaszthatatlan a felhozott tipikus eset. Azért csak logikai zavart okozhatna ily helytelen kifejezés, illetve szójáték, hogy „immateriális pénznem“ van. A jog t. i. az alanyi vagyonjog bizonyos esetekben s bizonyos megjelenési alakban (pl. a pénzürtékben kifejezett könyvkövetelés) teljesítheti a pénz fizetési funkcióját, de azért még ez nem mondható immateriális pénznek, legfeljebb az adott esetben egy immateriális fizetési eszköznek. Amiért minden pénz fizetési eszköz, azért nem minden fizetési eszköz pénz.

olvasását (*numeratio-pecuniae*) hajlandó érteni. Érthetetlen némely írónak elfogultsága abban a tekintetben, hogy csak a materiális fizetési eszközzel, vagy csak épen a pénzdarabokkal és nem az immateriális módon teljesített fizetést is, hajlandó fizetésnek elismerni, amikor a gyakorlati élet fizetéseinek oly nagy része megy immaterialiter végbe és senkinek sem jut eszébe, hogy azokat fizetésnek ne tartsa.

Mikor tehát a fenti példában materiális pénzdarabok nélkül fizettem ki az 50.000 koronát, azt *tőkémmel* és *tőkémből* fizettem, még pedig közvetlenül tőkével fizettem ki ezt a pénzösszeget, anélkül, hogy a fizetés tényében a pénzdarabok szerepét igénybe kellett volna vennem.

Mondhatjuk ennél fogva, hogy fizetésnek általános tartalma a tőkével való fizetés, t. i. a fizetési hatalomnak, a tőkének átruházása. A fizetés azonban, mely tőkeátruházásban áll, többféle módon és eszközzel történhetik. Csupán egyf., — bár a legrégibb — fizetési mód a pénzzel való fizetés. A pénzzel való fizetésen kívül a modern gazdasági élet rendelkezésére áll ezenkívül a más fizetési eszközzel, vagy közvetlenül a tőkének fizetési eszköz nélkül, tehát immateriális jogi úton való átruházása által történő fizetés is.

A pénzzel való fizetés is tőkével való fizetés egyúttal, de nem azért, mintha a materiális pénzdarabban látnók a tőkét, hanem azért, mert a pénzdarabbal való fizetésnél is fizetéshatalmat, tőkét ruháznak át másra és csupán a tőke, e fizetéshatalom igazolványaként szerepel ebben az esetben pénz és nem valamely másfajta tőkeigazolvány, vagy másfajta fizetési eszköz.

Ha tehát tőkémm van, tudok fizetni materiális és immateriális módon: pénzzel és pusztá jogátruházással egyaránt (folyószámla-átruházással, átkönyveléssel). Az utóbb említett esetben tőkével fizettem, de nem pénzzel.

5. Ismételten kiemeljük ezekután azt a tárgyunkra vonatkozólag oly fontos különböztetést, hogy a tőke és a pénz két különböző dolog. Az előbbi immateriális, az utóbbi materiális valami. A tőke vagyoni jog, vagy olyan tényleges állapot, mely fizetési hatalmat ad, a pénz magában véve pedig fizetési eszköz gyanánt használt materiális jószág.

Tehát nem az ércdarab, vagy pénzdarab a tőke, hanem a jog, hatalom vagy társadalmi lehetőség, kiváltság, mely engem a fizetési eszközzel egybeköt és ezzel a szerzésre, vételre, más szolgálatainak igénybevételére képesít.

Hogy pedig nem a pénz a tőke, nyilvánvaló már abból is, hogy több tőkém lehet, mint amennyi pénzem van. És éppen ebben áll a modern kapitalizmus egyik jellemző saját-sága: a társadalom tőkéinek értéknagysága sokszorosan meghaladja a fizetési eszközök mennyiségét. A fizetési eszközök ugyanis kézzől-kézre adódnak. Ha pl. egy 20 koronás pénzdarabbal százszor fizettek egy hét alatt, akkor 2000 korona tőkeösszeget fizettek ki ugyanazzal a fizetési eszközzel. Ezek a kifizetett tőkeösszegek, mint pénzértékkel lemért vagyoni jogok a gazdasági forgalomban megfigyelhetetlen változattal szövődnek egymásba, olvadnak össze, nőnek és fogynak, mint követelés az egyik és tartozás a másik részről.

A tőke tehát, mint mondtunk, vagyoni jog. Fizetési hatalmat adó jog, vagy bizonyos pénzösszeg erejéig terjedő fizetésre.

Ebből azonban ne gondoljuk még, hogy minden fizetési jog, vagy minden követelés, még kevésbé minden vagyoni jog, már tőke. Ha ez így volna, akkor a tőkeképzés egyedül a jogalkotás, vagy joglétesítés kérdése volna.

Mindjárt kitűnik ez egy példából. Mondjuk, hogy száz-ezer koronányi folyószámlakövetelésem van. Ez a követelés minden körülmények között jog, de nem minden körülmények között tőke. Tőke csak akkor, ha az a folyószámlakövetelés tényleg „jó” is, ha azt felvennem, ha azzal fizetnem stb. is lehet.

Tehát csak az a fizetési jogosítvány vagy pénzösszegre, pénzre stb. irányuló jog tőke, amelyet valósággal „pénzzé is lehet tenni” a kellő alkalommal, amellyel, vagy amelynek részeivel nem csupán jogunk van fizetni, hanem tudunk, bírunk, hatalmunkban is áll fizetni, még pedig akkor, mikor szükséges.

Egy jogszerűen kiállított ezer koronás csekk, ha annak jogszerű birtokosa, illetve tulajdonosa vagyok, minden körülmények között alanyi vagyonjogot jelent számomra.

De tőke csak akkor lesz a csekkbeli követelés, hogyha az erre irányuló értékítélet jónak, érvényesíthetőnek tartja azt. Csak ebben az esetben tudom a tőke fizetэшatalmi funkcióját elvégeztetni ezzel a csekkel. Ugyanígy van ez egyéb pénzüsszeggel lemérhető tartalmú követelésekkel, jogokkal, értékpapirosokkal is, pl. folyószámlaköveteléssel, részvénytlyel, záloglevéllyel.

De nincsen lényegileg másként azokkal a tulajdonképeni általános fizetési eszközökkel sem, amelyeket a gazdasági életben közönségesen pénznek szoktunk tekinteni. A bankjegy szintén igazolvány. Igazolványa egy a bankkal szemben fennálló követelésnek. Ameddig a társadalom értékítélete jónak tartja a bankjegyet, tőke az. Ha ellenben az értékítélet annyira elfordul a bankjegytől, hogy a tartalmát alkotó követelést egyáltalában nem tartja jónak, tehát értékesnek többé, ez a bankjegy is megszűnik tőkeigazolvány lenni. (A feltevés egyszerűsítése szempontjából itt eltekintünk attól a kérdéstől, hogy mily eszközökkel lehet kényszerforgalomban tartani a bankjegyet, amely esetben természetesen fog az bizonyos fizetési hatalmat jelenteni a forgalmi kényszer folytán, mint papírpénz-féle dolog, csak hogy ebben az esetben az értékítélet is fogja honorálni bizonyos mértékben a kényszerforgalmi bankjegynek azt a részleges előnyt, hogy fizetni lehet vele).

Elmondhatjuk tehát az eddig előadottakból láthatólag is, hogy nem minden pénzértékben kifejezett és fizetésre felhatalmazó alanyi jog, követelés tőke. Még kevésbé mondhatjuk azt, hogy minden ilyenféle jog egyformán jó és biztos tőke. *A jogi felhatalmazás csak akkor válik főkévé, ha a vele szembenálló gazdasági körülmények, a különböző konjunkturák olyanok, hogy a társadalom, illetve az illetékes érdekelt körök értékítélete szankcionálja is azt.*

Az arany birtoka pl. azért garántálja számunkra a legbiztosabb tőkét, mert a társadalom értékítélete a legbiztosabban és legváltozatlanabban tapad az arany fizetési eszközhez. A társadalomban ekként a fizetési jog és képesség legbiztosabb igazolványának az aranyat mondhatjuk.

Az arany a legbiztosabb fizetési eszköz, mert a társadalom évezredes értékítélete szinte ellenállhatatlan erővel

fűződik hozzá. Azonban ennek dacára nem maga az arany, hanem az arany felett való tényleges birtoklással párosuló jog a tőke.

Az arany birtoka is csak addig ad gazdasági hatalmat, ameddig a társadalom értékítélete tapad az aranyhoz. A gazdasági hatalmat tehát nem az arany, ez a passzív anyag rejt magában, hanem a társadalom magatartása, vélekedése, jogi rendje, értékítélete.

Tegyük fel például, hogy valaki hajóra száll százezer korona aranypénzzel, de hajótörést szenved és néhányadmagával elhagyott szigetre vetődik aranyaival együtt s aranyait megőrzi a szigeten is. Kétségtelen, hogy ezen az elhagyott szigeten, ahol semmit sem lehet venni és megfizetni, az aranyhoz nem fog a régi értékítélet tapadni többé és hogy ezen a szigeten nem is fog az tőke gyanánt, a fizetési hatalom igazolványaként szerepelni senkinek a szemében többé, ha feltesszük, hogy hajótöröttjeinknek minden reményük megszűnt arra nézve, hogy még valaha elkerüljenek erről a szigetről.

Hajótöröttünk százezer koronányi tőkéje tehát megsemmisült, dacára annak, hogy aranya megmaradt a gazdasági forgalomból kieső szigeten.

Nem az arany semmisült meg tehát, sem a felette való jog. Az arany tényleges birtoklását sem zavarta meg senki. De megváltozott az értékítélet, megsemmisült az a vélemény, mely értéket tulajdonított az aranynak. Ezzel semmisült meg hajótöröttünk tőkéje, vagyis az arany birtoklásával járó gazdasági hatalom, *ez az immateriális kategória tehát, a tőke és nem az arany fizikai anyaga.*

Ekként a vagyonjog és az értékítéletet szülő megfelelő konjunkturák, — magángazdasági és gazdaságpolitikai — illetve egyéni és társadalmi környezetbeli tényezők, illetve maga az értékítélet elmez összetalálkozása együttesen adja meg azt a speciális fizetési hatalmat, melyben a modern tőkére ismerünk.

6. A tőke funkcionálásának végső oka és szankciója a hozzája tapadó és reávonatkozó értékítélet. Ezt az értékítéletet természetesen számos gazdasági és társadalmi körülmény és tényező alakítja ki, melyeket együttvéve az il-

lető értékítélet konjunkturáinak nevezhetünk, hogyha a konjunktura fogalmát kiterjesztjük.

Mindenesetre rendszerint az illetékes, érdekelt körök, tehát sokak, vagy többek és nem egy-két embernek izo-
lált, vagy különleges értékítélete szokott irányadó lenni.

Szóval, ha a tőkére, helyesebben a tőke mivoltát alkotó fizetésre felhatalmazó jogra vonatkozólag megszűnik az értékítélet, megsemmisül a tőke is. Ha egy bank főkönyveiben jávámra írt folyószámlakövetelést, — mondjuk egy teljesen megbukott banknál — az irányadó értékítélet semmiféle értékkel bírónak sem tartja többé, akkor teljesen megsemmisült az a tőkém is, mely ebből a folyószámlakövetelésből áll. A jogom és követelésem nem semmisült meg, az fennáll és megmaradt a társadalom rendje szerint. De megsemmisült a megfelelő értékítélet, mert eloszlott az a vélemény, mely ezt a jogot, követelést érvényesíthetőnek, a berre rejlő fizetési hatalmat alkalmazhatónak tartja. Ez pedig döntően lényeges szempont abban a tekintetben, hogy mely fizetésre felhatalmazó jogot tekintünk tőkének, mert csak az *értékkel bíró* jog, követelés lehet tőke.

A tőke tehát: *fizetési hatalmat adó olyan anyagi jog, amelynek érvényesítése a gazdasági értékítélet és konjunkturák szerint lehetséges.* Tehát együttesen jogi és értékítéletbeli kategória. Nem materiális technikai, hanem jogi és gazdaságpszichológiai kategória az ekként. Nem a materiális-technikai termelés állítja azt elő, hanem jogi és pszichológiai uton, tehát immaterialiter keletkezhetik az csupán az emberi társadalomban. *Keletkezését a mindenkori jogrendszer teszi lehetségessé a gazdasági élet vagyoni jogi gyakorlatában.* Modern szerepe főleg abban áll, hogy továbbbi új kötelmi jogviszonyok létesítésére könnyen felhasználható. Aki t. i. fizetési hatalmat rejtő jogokkal: tőkével rendelkezik, könnyen megszerezheti más olyan emberek munkáját, árucikkeit és alkalomadtán esetleg nagyobb ellenszolgáltatásról szóló kötelezettségeit is, akik vásárlóerőt, fizetési hatalmat, módokat és eszközöket keresnek megélhetésük, üzletük vitele végett, vállalkozásaik céljára stb. A murkamegosztás és a pénzértékre berendezett csereforgalom társadalmában a legközvetlenebb szükséglet a felhasználandó javak megszerzésének céljából az, hogy el legyünk

látva fizetési hatalommal és az ennek gyakorlásához szükséges jogigazolvánnyal, melynek legközönségesebb alakja a materiális pénzdarab.

A modern gazdasági, vagyis vagyoni élet millárdnyi ügyleteiben nyilvánul meg a fizetési hatalmat adó jogoknak szerepe: ezek azok a láthatatlan szálak, melyekkel egyik ember a másiknak szolgáltatását, munkáját, jószágait a maga magánjogi birodalmához kapcsolja. Az egyik ad, a másik vesz, az egyik követel, a másik teljesít valamit, de az egyik oldalon a legtöbbször ott szerepel szolgáltatás, vagy ellenszolgáltatás gyanánt egy bizonyos pénzösszeg, mint a fizetési hatalmat adó jogok értékének és nagyságának kifejezője.

E különböző szempontokból, különböző gazdasági célu egyének által megkötött milliárdnyi jogügyletek folytán létesített jogok a fizetési hatalmat és ezzel a mások munkája és jószágai felett való rendelkezés lehetőségét számtalan alakban, számtalan helyre osztják szét, majd vonják össze a társadalomban. Ez a tőke szerepe.

A tőke, mint vagyoni jogi tartalommal bíró kategória, rendes körülmények között *vagyonjogi uton nő vagy csökken* ennél fogva. Jogi uton történik szaporodása is ekként t. i. a gazdasági élet vagyoni jogi forgalmában és gyakorlatában. Növefési módja lényegében igen egyszerű a benne rejlő és a másik féllel szemben többnyire kihasználható fizetési hatalomnál fogva, t. i. mindig nagyobb fizetési hatalmat ismertetünk el visszatérítendőnek az adottnál. Az átadott, vagy előbb befektetett tőkénként nagyobbra igyekszünk kiszabni, akár bizonyos kamat, akár bizonyos nyereség hozzászámításával. Vagyis a modern kapitalisztikus gazdasági élet minden jogügyletében lehetőleg „értéktöbbletet” igyekszünk szerezni majd ebben, majd abban az alakban. A fizetési hatalom folytonos üzletszerű gyakorlása tehát e gyakorlásnak járadékszerzés (kamat, nyereség), céljaira való állandó felhasználása folytán, a fizetési hatalomnak megnövekedésével is jár. Más szóval: a tőkével való gazdálkodás a társadalom tőkemennyiségeit is egyre növeli a modern gazdasági életben. E következetes növelés alapját és lehetőségeit a gazdasági élet vagyoni jogi rendje adja meg, melynek szabályai szerint a pénzértékkel mérhető

ítéletbeli kategória. Nem materiális-technikai, hanem jogi és fizetési hatalmat adó jogok tartalma gyakorlásuk alkalmával következetesen növelhető.¹⁾

Miben áll most már a fizetési hatalmat tartalmazó jogok, vagyis tőkék növekedése? Abban, hogy e tőkék egyre több pénzösszegegységet tartalmaznak, vagyis, hogy egyre nagyobb pénzösszeg szükséges a bennük rejlő fizetési hatalom mennyiségének leméréséhez.

XXII. FEJEZET.

A fizetési eszközök viszonya a tőkéhez.

1. A tőkét az értékítélet, illetve gazdasági konjunkturák által szankcionált fizetési hatalmat adó jognak mondtuk. Az a jog, mely a tőke mivoltát eszerint alkotja s amely fizetési hatalmat ad, dologi, vagy kötelmi jog egyaránt lehet. Az első esetben a tőke materiális fizetési eszközök felett való közvetlen hatalom, az utóbbi esetben pedig a jogosultnak fizetési eszközöket és módokat szolgáltató kötelezettségek felett való rendelkezés.

Ha a tőke pénzdarabokra vonatkozó dologi jogokból áll is, — ebben az esetben sem az a pénzdarab, hanem az arra vonatkozó dologi jog a tőke, mint az előző fejezetben rámutattunk már. A pénzdarab: fizetési eszköz csupán, megnyilvánuló eszköze a tőke által tartalmazott fizetési hatalomnak. Más szavakkal: ha a tőke a materiális fizetési eszközökre vonatkozó dologi jogokból áll, ez azt jelenti, hogy a tőketulajdonosnak a materiális fizetési eszközök is közvetlenül tulajdonában és birtokában vannak. Ha pld. bizonyos mennyiségű aranypénzem van, akkor dologi jogból álló tőkével rendelkezem, mert fizetőhatalmammat egy olyan jog tartalmazza, mely közvetlenül köt engem össze a nemesérből való materiális fizetési eszközzel.

Abban az esetben, amikor a tőke mivoltát alkotó jog nem materiális pénzdarabokra irányuló dologi jog, hanem

¹⁾ Bőveben lásd e tárgyról A jövedelemeloszlás főágai a kapitalizmus korában c. könyvemnek (Budapest, 1913. Eggenberger) a kamatról szóló VIII. fejezetét.

kötelmi jog, t. i. a jogosultnak fizetési eszközöket és módokat szolgáltató kötelezettségek felett való rendelkezés, mások vannak kötelezve arra, hogy materiális fizetési eszközöket állítsanak annak rendelkezésére, kivel szemben kötelezettségük fennáll. Végző ily kötelezetteként az ércfedeztet kezelő bankok szerepelnek.

A tőke tartalmát alkotó kötelmi jogok tehát végeredményben valutáris fizetési eszközök felett való dologi jogokra válthatók be.

2. A *fizetés* eszerint a tőkében rejlő jogok átruházása, továbbadása, ami legegyszerűbben a tőkeigazolvány (pénz, csekk stb. stb.) átadásával történik, de történhetik más módon is. Annyiféle módon lehet fizetni, amennyiféle módon át lehet ruházni a tőke mivoltát alkotó alanyi jogot.

A fizetési eszközzel, mint tőkeigazolvánnyal a fizetni akaró, vagy a fizetési hatalomra jogot igénylő embernek, vagy jogi személynek kell igazolnia magát, illetve megbízóját. Azt hozza ugyanis magával a tőke jogi jellege és viszonzyszerűsége, hogy nem gondolható el az másként, mint valamely személyhez, illetőleg vagyoni jogi alanyhoz tapadó joghatalmi képesség gyanánt. Nem kóvályoghat tehát gazdátlanul a társadalomban.

A materiális fizetési eszköz, a pénzdaráb ellenben, mint valószínű fizikai jószág gazdátlanul és hasznavehetetlenül is heverhet a tenger fenekén, vagy bárhol másutt.

A fizetési eszköznek rendeltetése tulajdonképpen az, hogy bizonyos személyt igazoljon abban a tekintetben, hogy van-e annak fizetési hatalma, fizetési hatalomhoz való joga, vagy sem. — Jogot pedig nem is lehet másmódon igazolni, mint (legvégző esetben az igazolványt előmutató) bizonyos személyhez, illetőleg jogalanyhoz kötve. A jog mindig bizonyos jogalanynak hatalmi tulajdonsága lévén, nem lebeghet gazdátlanul, mint valami elszabadult léggömb.

Minthogy tehát a fizetési eszköznek a fizető személyt, a fizetésre jogosított, a fizetési hatalmat élvező jogalanyt kell igazolnia, könnyen megérthető, miért van szükség a gazdasági forgalomban különböző szigorúságú fizetési eszközökre: tőkeigazolványokra. Egy jól ismert banknak, vagy bankárnak váltója, vagy csekkje minden kétséget kizáróan

igazolja az illető bank vagy bankár fizetési hatalmát. Másoknak esetleg már jótállóra van szükségük.

A váltó, vagy csekk olyan fizetési eszköz, mely nem igazolja okvetlenül akárkinek a fizetési hatalmát, hanem csak ismert egyénekét. A váltón vagy csekken bizonyos fókig ismert hitelű egyéneknek kell szerepelniök, hogy az illető csekk, vagy váltó a fizetési funkciót betölthesse, vagyis a fizetéshatalmi jogot, a tőkét igazolhassa. A valutáris ércpénz ellenben olyan fizetési eszköz, mely minden átadójának bizonyítja a fizető hatalmát. A társadalom már évezredek óta hozzászokott, hogy az arannyal bárki igazolhatja a fizetési hatalmát. Arannyal tehát mindig lehetett fizetni. A modern gazdasági élet is változatlanul meghagyta az aranyhoz fűződő értéktételeket. Az arany utánoszthatatlan fizikai tulajdonságában, ritkaságában — mint már rámutattunk — olyan garanciákat lát a társadalom, hogy szinte ősidőktől fogva a legbiztosabb fizetési eszköznek tartja azt. A modern gazdasági élet is a maga sokféle fizetéshatalmi igazolványai között nemcsak meghagyta az aranyat, hanem annak mintegy különleges helyet biztosított, mint olyannak, amellyel a fizetéshatalmi jogot ma is a legbiztosabban és kétséget leginkább kizáróan lehet igazolni. Minthogy pedig a társadalom az aranyat évezredekken keresztül legbecsessebb fizetéshatalom-igazolványnak tekintette és megszokta, hogy az arany átadásával bárkinek fizetési hatalma elismertessék, úgy tűnik fel, mintha ez a fizetési hatalom az arannak valamely fizikai tulajdonsága volna, nem pedig csupán egy az arany birtokában levő személyeket megillető vagyoni jogi (fizetéshatalmi) helyzetben megnyilvánuló társadalmi viszony-kategória. Pedig az arany semmi egyéb ebben a tekintetben, mint egy olyan feltétlen előmutatóra szóló igazolvány, mely rendszerint minden birtokosát igazolja egy olyan pénzértékbeli terjedelmű fizetési hatalom gyakorlásában, amennyit az aranydarab jószágértéke, vagy az arany-pénz valutáris pénzértéke képvisel.

Hogy azonban a fizetési hatalmat mégis a társadalom jogi rendje adja meg és nem az aranydarab, épen egyes kivételes esetekből tűnik ki. Így a jogrend például óvást emel a lopott aranyakkal való fizetés rosszhiszemű elfogadása ellen s nem ismeri el a tolvajnak még arannyal igazolt a vá-

sárló hatalmát sem, bármennyire szemet is húny ezzel szemben gyakran a társadalom nagyrésze. Vagy utalhatunk itten is az előző fejezetben felhozott példára, amikor az aranyhoz fűződő értékítélet kelléke szűnik meg stb.

3. Fizetni lehet tehát materiális fizetési eszközökkel és immateriális módokon. Fizethetünk ércpénzzel, bankjeggyel, csekkel, váltóval, átkönyveléssel, engedménynyel stb. Valamennyi mód nem más, mint jogátruházás, melynek — miként a tőke tartalmát alkotó alanyi jognak, — különféle igazolványai lehetnek.

Ez az igazolvány lehet azután olyan, hogy annak pusztá átadása eszközli már magát a jogátruházást is és az igazolvány pusztá birlalása már lehetővé teszi a jog gyakorlását, elvesztése pedig megsemmisíti a gyakorlás lehetőségét. Ilyen a valutáris pénz.

A pénz a fizetési jognak a legáltalánosabb s mondhatjuk a legkövetkezetesebb bemutatóra szóló és meghatározott személytől eltekintő igazolványa, úgy hogy a gyakorlati élet készpénzforgalmában nem nézünk másra, mint a pénzdarab átadására és átvételére. Minél inkább ilyen természetű valamely más pénzhelyettesítő fizetési eszköz, funkcionálásának módja is annál közelebb áll a pénzéhez (pl. a látra szóló csekk).

Amikor a pénzdarab átadásával a fizetés hatalmát és alanyi jogát, vagyis a tőkét is elválaszthatatlanul átruháztuk, úgy látszik, mintha az igazolvány volna a jog és hatalom, mintha maga a pénzdarab volna a tőke. Ez azonban csak látszat, még pedig a gazdasági életnek évezredik adásvétel milliárdjai folytán automatikussá vált gyakorlatából vett látszat. A mai modern gazdasági élet azonban a fizetés-hatalomnak a pénzdarabban materializált átruházását nem mindenütt, hanem — mondhatjuk — inkább csak az alsóbbrendű fizetési gyakorlatban követi kizárólagosan, úgy hogy ma már csak az alsóbbrendű gazdasági életben (pl. a zöldségpiacon, az automata buffetben stb.), — ahol a fizetés csak a pénzdarabok kézről-kézre adásával történhetik, — látszik csupán elválaszthatatlannak a fizetési hatalom (az alanyi jog, a tőke annak igazolványától) a materiális pénzdarabtól. A folyószámla-, giro-, clearingforgalom stb. gyakorlatában, ellenben már tisztán látható, hogy materiális fize-

tési eszközök, pénzdarabok nélkül is lehet fizetni és mint-hogy itten már a fizetési eszközöktől különválva lehet látni a fizetési hatalmat megadó jogosultságot, ennél fogva a fizetési eszközöket sem tévesztik itt már többé össze a fizetés hatalmát megadó joggal, a tőkével. A modern gazdasági élet tőkéiben kifejezésre jutó fizetéshatalmi jogok igazolása a bankok, a clearinghouse könyveiben és számtalan értékpapirban és okiratban található. Ennek az annyi milliárdot kitevő tőkéknek csak kis hányadát testesíti meg a nemesérs- és pénzkészlet.

4. A fentiekből láthatólag a mai pénzgazdaságban a kis tőkék, a közvetlen fogyasztási tőkék többnyire a túlnyomóan vagy kizárólag materiális pénzdarabokkal igazolt, tehát dologi jogi tőkék, a nagy tőkék pedig többnyire kötelmi jogokból álló tőkék.

A kis embernek többnyire, vagy gyakran csak annyi és az a tőkéje van, amennyit és amit számára a zsebében, vagy ládafiában levő materiális pénzdarabok igazolnak. A vagyonos ember, különösen a nagytőkés tőkéinek ezzel szemben csak csekély részét teszik ki a materiális pénzdarabok által igazolt (köznap i nyelven: készpénzben leheverő) tőkék, a túlnyomó résznél a tőkéhez, vagyis a fizetési hatalomhoz való jog igazolására a legkülönbözőbb formájú egyéb tőkeigazolványok: adóslevelek, folyószámlakivonatok, részvények, kötvények stb. stb. szolgálnak.

Ilymódon a modern gazdasági életben ugyancsak nem szükséges többé, hogy a tőkének valamennyi része a materiális fizetési eszközök darabjaihoz legyen hozzáláncolva, vagy mint hétköznapi nyelven mondják, nem szükséges, hogy minden tőke „készpénz” legyen. A fizetési eszközök a tőkének csak a fizetés céljaira szolgáló igazolványai lévén, a fizetési eszközökből csupán annyira van szükség, amennyit a gazdasági élet forgalma a tartalékokkal együtt megkíván.

A tőkésre nézve ennek következtében nem szükséges, hogy minden tőkéje fizetési eszközben legyen megtestesítve. Előtte csupán az a fontos, hogy annyi fizetési eszköz álljon rendelkezésére, amennyi szükséges, még pedig *akkor*, amikor fizetnie kell. Arra kell tehát ügyelnie, hogy akkor legyen kellő mennyiségű fizetési eszköz a kezei között, ami-

kor éppen az ő fizetéseinek jön meg az ideje és alkalma. A modern tőkésnek ekként nem az a gondja, hogy szekrényeiben minél több materiális pénzdarab *heverjen*, más szóval, hogy minél több dologi jogú tőkéje legyen, hanem az, hogy minél több, minél nagyobb összegű fizetéseként eszközölni álljon hatalmában. Ebből a célból többnyire arra törekszik, hogy fizetési kötelezettségeinek minél nagyobb részét immateriális módon bonyolítsa le és azoknak csak minél kisebb hányadában használjon materiális fizetési eszközt, vagyis készpénzt.

A gazdasági élet fejlődésével és a jogbiztonság növekedésével tehát a fizetésnek módjai is specializálódnak. Felesleges módon nem használnak mindig aranyat fizetési eszközként. A megszorodott fizetési módzatok nem utalják arra az embereket, hogy tőkéiknek állandóan, a legszigorúbb igazolványait tartsák kéznél, hogy mindig a ládafiában kihasználatlanul őrizték az aranyaikat. Nem kell többé tőkéjük minden egyes részecskéjének a materiális pénzdarabbal elválaszthatatlanul egybeforrva lennie. Fizetés-hatalmi jogokat és kötelezettségeket, vagyis tőkéket létesítenek, tehát a materiális pénzdarabok közvetlen használatának megkerülésével. A modern üzleti élet úgy rendezkedik be, hogy a leginkább materiális tőkeigazolványt, a nemes ércdarabot, csak végső esetben, inkább a fizetési hatalmi biztonság szankciójaként kelljen használni. A rendszerinti esetekben megelégszünk az immateriális, vagy a különféle papiros-tőkeigazolványokkal is, bár a közvélemény nem tartja is azokat a fizetési hatalom ugyanolyan csálhatatlan biztonságú igazolványainak, mint a nemes ércet. A nemesérc tehát, mint absolute biztos tőkeigazolvány, inkább csak a háttérben, biztonsági fedezetként, vagy tartalékként szerepel egyre inkább. Különösen a nagy összegek forgalmánál szeretnek csak a végső esetben nyúlni hozzájuk. A fizetési forgalom ily módon nem azonos ma már az ércpénz forgalmával, mint azelőtt volt, hanem egyre inkább eltekint az ércpénz felmutatásának — mint végső szankciónak — kötelező lezettségétől és egyre jobban az immateriális fizetési módok és a pénzhelyettesítő papiros fizetési eszközök forgalmává válik.

5. Előfordul néha, hogy maga az állam az, mely papiros

fizetési eszközöket oktrojál — rendszerint pénzügyi kényszerből — a forgalomra. Minthogy a tőkének és a tőke tartalmát kitevő fizetéshatalomnak egyik alkotója az értékítélet, az állam által forgalombahozott papírpénz szerepére nézve nem lehet közömbös a közönségnek azzal szemben megnyilvánuló értékítélete. A belföldi forgalomban elrendelheti és el is rendeli természetesen az állam a maga papírpénzének kényszerforgalmát és elfogadási kényszerét s így a belföldi forgalomban a papírpénz hatása nem lesz oly szembetűnő, mint a nemzetközi forgalomban. Nemzetközi forgalomképessége ugyanis a közönség értékítéletével nem honorált papírpénznek nem lesz, vagy csekély lesz. Emellett diszáziója megnyilvánulhat mindenütt, ahol a teljes névértékben való elfogadást kikényszeríteni nem lehet. A közönség kellő értékítéletével nem kísért papírpénz belföldön valószínűleg a pénz csereértékének csökkenésére fog hatni. Ebbeli hatásának mértékét általánosságban és előre azonban senki sem határozhatja meg.

A modern pénzforgalomban előfordulhatnak ezenkívül olyan dolgok is, amelyek következtében a közönség értékítélete hirtelen megrendül egyes papiros fizetési eszközökkel szemben. Szóval, pénzválságok állanak elő. E válságok alkalmával ugyancsak drasztikus módon bizonyosodik be, hogy a pénz és a fizetési eszköz tőkeigazolvány: igazolványa a tőkében rejlő fizetési hatalomnak. Az értékítélet megrendülése egyes papiros fizetési eszközökkel (bankjegy, papírpénz, csekk) szemben azt eredményezi, hogy mindenki *szigorubb* igazolványt kér a fizetéshatalom bizonyítására. A hitelvesztett csekket, papírpénzt, bankjegyet pl. nem ismerik el többé megfelelő igazolványnak és így nem ismerik el az ily csekkel, papírpénzzel, bankjeggyel igazolt fizetéshatalmat sem: nem lehet vagy csak rendkívüli ráfizetésekkel lehet ezekkel a papiros fizetési eszközökkel vásárolni. A közönség ilyenkor a rémület, vagy az értékítélet bármely más okból folyó válságának hatása alatt kételkedik a különböző pénzhelyettesítő fizetési eszközök jóságában és szigorú tőkeigazolványt: ércpénzt követel. A gazdasági élet fizetési forgalma ilyenkor egy darabig egy primitivebb stádiumba zökken vissza, épen úgy, mint primitivebb világítási eszközöket kell használnunk, ha a villanyvilágítás hír-

telen megszakad. E visszazökkenés abban nyilvánul főleg, hogy mindenkinek, aki fizetési hatalmat akar gyakorolni, aki vásárolni akar tudni, lehetőleg valutáris ércből való tőkeigazolványokat, tehát ércpénzt kell Kéznel tartania, mert más fizetési eszközökkel és módokkal ilyenkor a bizalmukat vesztett emberek előtt fizetési hatalmat, vásárló erőt érvényesíteni, vagyis tőkét funkcionáltatni nem lehet.

Az olyan pénzváltások tehát, amelyeknél a megrémült közönség csak az ércpénzt ismeri el jónak, tanulságosan igazolják, hogy a tőke oly fizetési hatalmat rejtő jog, melyet megfelelő értékítélet szankcionál. A válság rémülete megszünteti az értékítéletet mindenütt, ahol érc fizetési eszközzel nem látja a tőkebeli fizetési hatalmat igazolva. Ezért vesztí el az illető fizetési jog a valóságos fizetési hatalmat, képességet, vagyis tőkejellegét. Így, ha. pl. folyószámlám alapján csekket adok ki bizonyos összegre, ez a csekk addig lesz tőkeigazolvány, ameddig az értékítélet elismeri annak jóságát, azontúl nem lesz az még akkor sem, ha a csekk-kibocsátási jogom (tehát fizetési jogom) kétségbevonhatatlan is, de pl. az a bank, melyre azt kibocsátottam, s melynél az alapul szolgáló folyószámlai követelésem van, nem fizetőképes többé.

6. A fizetési összeg különválasztásának lehetősége a fizetési eszköztől, vagyis a tőkének, a fizetési hatalomnak a pénzdaraboktól, a modern pénzgazdaságban egy nagyon fontos következménnyel járt. Lehetővé tette ugyanis, hogy az üzleti világ forgalmában sokkal nagyobb összegű tőkék (pénzösszegek, fizetéshatalmi összegek) keletkezzenek mint amennyit a nemesérc fizetési eszközök darabjainak érték összege képvisel.

Hogyha csupán nemesérc fizetési eszközzel lehetne fizetni, a társadalom már akkor is sokkal több tőke (pénzösszeg) felett rendelkezhetnék az egy időpontban meglevő ércpénz értékösszegénél, tehát, mint amennyi az ércpénzben van megtestesülve. *Minden* fizetést ekkor sem kellene ugyanegy időpontban teljesíteni. A tőke fizetési szerepénél a fizetési eszköz mellett a teljesítési idő is fontos tényező. A fizetési eszközök kézről-kézre adódnak, ugyanazokat a pénzdarabokat tehát csak egy időpontban használhatja egy személy. A gazdasági forgalomban ekként a fizetési eszkö-

zők kézről-kézreadásának lassúbb, vagy gyorsabb volta azt eredményezi, hogy ugyanazzal a fizetési eszköz-mennyiséggel kisebb vagy nagyobb összegű fizetések lehet teljesíteni. Felismerték ezt már a régi pénzértékelméletek is, amikor a pénz forgási sebességét a pénzmennyiség megsokszorozó faktorául állították oda valamely ország összes pénzbeli vásárlóerejének, árösszegeinek kifejezése végett. Ezen az alapon állították fel azután a régi kvantitativ elméletek is az okoskodásuk kiindulási pontjául szolgáló egyenleget a pénz- és áruoldal között. A csere-, illetőleg fizetési forgalom a fizetési eszközök használatában tehát számbaveszi az idő elemét is a fizetési eszközök kihasználásában. (Ebből azonban nem következik, hogy az elgondolt forgási sebességnek a pénzmennyiséggel való szorzatából származó egyenlegelemeket a legnagyobb óvatossággal ne fogadjuk). Az idő elemének e kihasználása a modern pénzgazdaságban egyre öntudatosabb, szabályosabb lesz, úgy hogy a gazdasági forgalomban való vagyoni jogi teljesítések egyre szabályozottabb időrendűekké, mondhatjuk egyre *ütemszerűbe* alakulnak ki.

Ha most már a pusztán ércből való fizetési eszközök korszakában is jóval nagyobb társadalmi tőkemennyiséget tudunk elgondolni a materiális fizetési eszközök értékösszegei által kifejezett mennyiségeknél, mennyivel inkább áll ez a szempont a modern kapitalizmus korszakára nézve, amikor a fizetэшatalom érvényesítésére a nemesércen kívül annyi papíros fizetési eszköz és annyi immateriális, pusztán jogi úton való fizetési mód áll rendelkezésére a gazdálkodó társadalomnak.

A modern társadalom tőkében rejlő óriási fizetэшatalom-mennyiségek megfelelő funkcionálását a rendelkezésre álló érc és papíros fizetési eszközök is csak úgy tudják többnyire biztosítani, ha nagy, vagy nagyobb részük állandóan forgalomban van. A múlt idők korszakaiban ezzel szemben a fizetési eszközök forgalma kevésbé volt gyors és folytonos. Ugyanolyan mennyiségű fizetési eszköz tehát átlag kevesebb tőkehatalmat hozott kifejezésre aránylag is.

A modern társadalom tőkemennyiségeit és tőkéjének gazdasági hatalmát a tőke tartalmát alkotó vagyoni jogok gyakorlatának megváltozott módja növelte és sokszorozta

meg. A tőkék, illetve a bennük rejlő fizetéshatalom növekedése pedig egyre nagyobb emberi és technikai munkaerőt állított a kapitalizmus szolgálatába.

A tőke tartalmát képező vagyoni jogok, illetve fizetési hatalom gyakorlásának megváltozott módja pedig főleg abban állott, hogy a gazdasági élet gyakorlata a tőkében foglalt jogokat és azok érvényesítési és igazolási módjait is egyre mozgékonyabbakká tette. Egyre immateriálisabbá tette a fizetési eszközöket és ezzel változatosabbá, gyorsabbá, rugalmasabbá, a fizetési jogok és kötelezettségek keletkezését és kicserélődését. A modern gazdasági élet egyre öntudatosabban és következetesebben el tudja választani a fizetéshatalmat tartalmazó jogok immateriális társadalmi viszonykategóriáját a materiális fizetési eszközökből, vagyis a tőkét: a pénzösszeget, a pénzdarábrtól. A tőke, az immateriális pénzösszeg egyre önállóbban tud érvényesülni, mozogni a modern gazdasági életben — mintegy a maga lábán járni — materiális pénzbeli igazolványa nélkül is. Más szavakkal úgy is fejezhetjük ki azt, hogy a modern gazdasági életben a kötelmi jogi tőkék mennyisége egyre emelkedik a dologi jogi tőkék mennyiségeivel szemben.

A fizetési eszközöknek a tőkéhez való viszonyában eként a modern kapitalizmus szintén változásokat idéz elő, mely főleg a tőkének (pénzösszegnek, fizetési hatalomnak) a materiális fizetési eszköztől való nagyobbodó, — de azért teljessé nem váló — függetlenségében nyilvánul meg.

C) A PÉNZ CSEREÉRTÉKALAKULÁSÁNAK ELMÉLETE.

XXIII. FEJEZET.

Fizetési eszköz és fizetési összeg.

Legyen szabad ezek után saját felfogásomat előadnom röviden a pénz csereértékének és különösen ma tapasztalható csökkenő értéktendenciájának legfontosabb okairól.

Nézetem érzésben tőkeelméletem és a fizetési eszközökről vallott felfogásom alapján¹⁾ a következő:

1. A pénz értékeinek s ezek között elsősorban csereértéke, illetve vásárló ereje okainak kutatásánál szerintem állandó zavarok és tévedések forrása az, hogy megelőzőleg nem hozzuk tisztába ennél a problémánál, hogy voltaképen *minek*, mily értelemben veendő „pénz”-nek értékeit keressük.

A kiindulás alapját e probléma felvetésénél és vizsgálatánál az *árhullámzás jelensége* adja meg. Látjuk, hogy a különféle jávak árai majd alacsonyabbak, majd magasabbak. A magasabb ár, az áremelkedés azt jelenti, hogy bizonyos jószágért nagyobb pénzösszeget, „több pénzt” kell fizetni, miből következőleg a pénznek, a pénzegységnek relatív értékbeli, vásárlóerőbeli csökkenésére következtetünk. Ezzel szemben az áresés ugyanannak a jószágnak kisebb összegért, „kevesebb pénzért” való megszerezhetését jelenti, vagyis a vásárlóerő növekedését. Hogyha azután pl. igen sok árra vonatkozólag figyelhetjük meg az árak emelkedését, vagy esését, a „pénz” értékének *általános* emelkedésére, vagy csökkenésére következtethetünk stb.

A positive megfigyelhető jelenség tehát a pénzérték változásainak problémájánál az árhullámzás. Voltaképen csak ezt van módunkban megfigyelni és mást nem. Ebből kell tehát kiindulnunk.

Mit jelent az árhullámzás, árváltozás, áresés, áremelkedés? Mindenekelőtt azt jelenti, hogy ugyanannak az árnak változatlan mennyisége és minősége (ugyanabban a pénz-nemben kifejezett, de) változott árösszegeken fog cserélődni. Jelenti tehát ugyanama pénz-nembeli pénzösszeg cserehatalom-, csereértékváltozását. Röviden: az árhullámzás csereérték-, vételerő-, fizetési hatalomváltozás. Azonos pénzösszeg tehát nem azonos fizetéshatalmi, vételerőbeli, csereértékbeli mennyiséget jelent különböző korszakokban.

A legfontosabb megkülönböztetés most már szerintem

¹⁾ Lásd ezekre vonatkozólag is: *A jövedelemelosztás főágai a kapitalizmus korában* c. monográfiámat. (Budapest, Eggenberger. 1913. — 656. l.). Különösen annak VI., VII. fejezetét, valamint a IV. függelék I. p. alatti megjegyzéseit.

akörül forog, hogy a fizetési eszköznek, magának a saját anyag-, iparcikk-, tehát áruértékét megkülönböztessük az elvont fizetэшatalmi összegnek (mondhatjuk a vásárló erőnek) értékétől. E kettő nem ugyanaz és a kettőnek értéke nem azonosan változik. Az árhullámozásban nem a fizetési eszköznek az áruértéke hullámozik, hanem a fizetési összegnek, a vételerőösszegnek az érte becserélhető árumennyiségekben kifejezett értéke. A fizetési eszköznek magának áruérték-hullámozása csak akkor esik egybe az árhullámozással, ha maga valamely fizetési eszköz az az áru, melyet ugyancsak valamely fizetési eszközzel, vagy fizetési módon vesznek¹⁾. Még egy esetben játszik bele az árhullámozásba a fizetési eszköz áruértékének hullámozása, amikor ágióról, vagy diságióról van szó, de ebben az esetben is óvakodnunk kell az árban a fizetési eszköz értékét látnunk.

Ha az árhullámozás a fizetési eszköz áruértékének hullámozása volna, akkor az ár sem lenne más a fizetési eszköznek árúban kifejeződő csereértékénél. Holott az ár inkább az árúnak fizetési összegben kifejezett és többnyire, vagy gyakran fizetési eszközben realizált csereértéke²⁾.

Minthogy azonban a pénz, mint fizetési eszköz, és a fizetési hatalom, vagy vételerő nem ugyanaz és mert az árhullámozásban a vételerő, vagy fizetési hatalom bizonyos összegegységeinek a hullámozását és nem a fizetési eszköz áruértékének hullámozását kell felfedeznünk, ebből következik, hogy az az úgynevezett pénzértékprobléma, vagy a pénz csereértékének a problémája nem a materiális értelemben vett és a fizetési eszközzel azonosított pénzdarabnak, vagy pénzanyagnak az értékproblémája, hanem a pénzösszegben kifejezett és pénzösszeggel lemért elvont fizetэшatalom-, vételerőegységeknek az értékproblémája. (Fizetni, vagyis árat megadni lehet materiális és immateriális módon egyaránt pl. csekkel, folyószámlával). Vagyis inkább és többször áralakulási, drágasági probléma, mint pusztá valutaprobléma.

Felfogásom szerint ez a pénzösszeggel lemért vételerő,

¹⁾ Ha pl. külföldi pénzdarabokat veszek.

²⁾ És semmiesetre sem az alkalmazott fizetési eszköznek magának a csereértéke.

vagy fizetési hatalom nem más, mint a *tőke*¹⁾. A pénz fizikai értelemben pedig a fizetési hatalom megnyilvánulásának az eszköze (még pedig nem kizárólagos eszköze). A fizetési hatalom gyakorlása (vétél, a vételár megfizetése): tőkehasználat. Ebben az értelemben a pénz a tőkének, vagyis a fizetési hatalomnak használatára, igénybevételére (vétél útján való szerzésre) feljogosító igazolvány, röviden tőkeigazolvány.

Ily módon a pénz értékproblémájában sikerült egy alapvető megkülönböztetéshez eljutnunk. Megkülönböztettük a tőkeigazolványt, vagyis a fizetési eszközt, a pénzdarabot a tőkétől, illetve a tőke tartalmát kitevő fizetési hatalomtól, melyet a *pénzösszeg* fogalmában hozunk kifejezésre és teszünk mérhető mennyiséggé.

A pénzdarabokkal való közösleges fizetéseknel a pénzdarab és pénzösszeg fogalma összevegyül, mert a kezeinkben levő pénzösszegek mintegy materialiter testesítik meg a szóbanforgó pénzösszeget. Ellenben igen könnyen megejtethetjük a pénzdarab és pénzösszeg között való különböztetést, amikor pl. folyószámlaátírással, csekkel stb. tehát immaterialiter fizetünk, anélkül, hogy pénzdarabot kellene használnunk. Ebben az alábbi esetben nagyon is láthatjuk, hogy a pénzösszeg nem pénzdarab és hogy minden pénzösszegnek nem kell pénzdarabban megtestesítve lennie.

A pénz értékproblémája az immateriális *pénzösszegnek* és nem a materiális pénzdarabnak, tehát a fizetési hatalom bizonyos egységmennyiségeinek, és nem a fizetési eszköznek az értékproblémája. Felfogásunk szerint a tőke fizetési hatalmi értékének és nem a tőkeigazolvány árúértékének a problémája.

Az immateriális *pénzösszeg* értékproblémájának a materiális *pénzdarab* értékproblémájától való éles megkülönböztetése, nyújtja ekként a közöslegesen *pénzértékproblémának* nevezett fogalom megértéséhez a kulcsot.

A pénzérték mai modern problémája nem az érc, vagy az ércpénz értékkérdése többé elsősorban. A pénzérték alakulása az ércről különvált számolási értéknek, (ez az, amit közöslegesen pénzértéknek, t. i. a pénz csereértékének ne-

¹⁾ Lásd a Jövedelemeloszlás c. munkámnak külön a tőkéről szóló fejezetét.

vezünk az általános árucsereforgalomban) a javak árában való alakulását mutatja. Rendszerint ez a számolási érték válik azután az ércpénzegységek csereértékévé is és nem az árucseré forgalom számolási pénzértékei alkalmazkodnak következmény gyanánt a materiális némesérc értékéhez. A pénz általános vételereje alakítja tehát az ércpénz csereértékét is és nem megfordítva.

2. Az árú csereértéke pénzösszegben, a pénzösszegé pedig árúban jut kifejezésre. A csereértéket kifejező konkrét pénzösszeg az ár.

Az ár és a pénzösszeg (tehát fizetési hatalom: tőke) értéke (vagy mondhatjuk ereje, hatályossága) között ekként közvetlen okozati összefüggés van. Ha az ár emelkedik, akkor a pénzösszeg értéke csökken és megfordítva.

Az ár és a fizetési eszköz anyagának értéke között ily *közvetlen* összefüggés nincsen.

Az árak általános emelkedő tendenciájának az immateriális pénzösszegegységek értékének általános csökkenő tendenciája az oka és megfordítva: a pénzösszegegységek csökkenő értékének az árak emelkedése az oka.

Ezzel szemben a materiális fizetési eszköz — tehát pénzdarabok és anyagok — csereértékének csökkenő tendenciája nem oka az árak általános emelkedésének és az árak általános emelkedése nem oka a materiális fizetési eszközök csereértékbeli csökkenésének.

Mindez azért is van így, mert az árúk csereegyenértéke a gazdasági életben az immateriális fizetési összegekben mindig kifejezésre jut, ellenben a fizetési összegek, (melyek az árak nagyságát fejezik ki) nem realizálódnak mindig materiális fizetési eszközökben és teljesen kiszámíthatatlan dolog az, hogy egy bizonyos pénzdarab bizonyos idő alatt való forgásában, vagy fekvésében mily nagy fizetési erőt: pénzösszeget juttat érvényesülésre.

Míg minden új árú csereegyenértékeként új fizetés-hatalmi összeg (pénzösszeg, helyesebben: tőkeösszeg) szerepelhet, addig minden új árumennyiség csereegyenértékeként korántsem szerepel új (és még másutt nem használt,) materiális fizetési eszköz.

Ha bevételeinket, vagy kiadásainkat összegezzük, akkor a nekünk, vagy a mi általunk fizetett pénzösszegeket egy-

szerűen összeadjuk. Ugyanúgy teszünk, ha árumennyiségeket összegezzünk. A pénzösszegek összeadása azonban nem jelenti egyúttal a materiális fizetési eszközöknek materiális darabokban való összegezését is, mert egy pénzdaráb többször is teljesíti a fizetés szolgálatát. Minden új pénzösszegnek tehát nem felel meg mindig új pénzdaráb, vagy valutáris fémanyag.

Az árú csereegyenértéke gyanánt ekként a forgalomban a pénzösszeget kell tekintenünk és nem a pénzdarábokat, vagy a pénzanyagot és ennél fogva a pénzösszeget (tőke-, fizetéshatalmi mennyiség) kell tekintenünk az ár tartalmának, nem pedig a materiális fizetési eszköz (pénz) anyagját, vagy darabjait. Mindez akkor tűnik jobban szembe, ha az összes árúkat és az összes arakat egymással szembeállítva próbáljuk elgondolni. Akkor világosan kitűnik, hogy az összes árú csereegyenértéke, vagyis árösszege (bármint eszközöljük is az összegezést) egy egyesített, minden árú árösszegét magában foglaló összegben igen könnyen elgondolható, és kifejezhető, mert az árösszegek kifejezése és összegezése immateriális művelet. Fizetési eszközök valutáris anyagában, vagy anyagi darabjaiban azonban az összes árú árösszege (bármily megszorításokkal, pl. csak az új, vagy először eladott árúkra, szolgálatokra stb. korlátozzuk is azt) meg nem testesíthető, mert a) nem kell minden fizetési összeget, (árat) materiális fizetési eszközzel (valutáris anyaggal, vagy darabbal) kifizetni, fizethetünk más módon is¹⁾ és mert b) ettől eltekintve ugyanaz a materiális pénzdaráb vagy pénzanyag többször is teljesíti a fizetés szolgálatát.

Az árumennyiségeket ekként csak fizetési összegekkel: árakkal tudjuk pontosan lemérni, illetve az árakat csak fizetési-, pénz-, összegekben pontosan kifejezni és összegezni. Ennél fogva az árak és a fizetési, vagy imateriális pénzösszegek kölcsönösen fedik egymást és azonosak egymással. Az effektív ár nem más, mint az adásvételt teljesítő pénzösszeg stb. Ha tehát egy, bizonyos árú adásvételéhez szükséges ár = pénzösszeg aránylag nagy, akkor a pénz értéke alacsony és megfordítva. A mennyiségi viszony ekként az ár és pénzösszegérték között közvetlen és világos.

¹⁾ Gondoljunk csak a clearinghouseokra, a giro-üzletekre.

Ezzel szemben semmiféle *közvetlen* mennyiségi arányt nem lehet általánosságban felállítani, vagy kikeresni a pénz értéke és a fizetési eszközök anyagi mennyisége között.

Teljesen kiszámíthatatlan, általánosságban meg nem határozható dolog, — mint már jeleztük is, — hogy egy bizonyos mennyiségű materiális pénzdarabbal, vagy pénzanyaggal milyen tömegű áruknak, mily magas árakon való adásvételét lehet eszközölni. Sőt azt mondhatjuk, hogy változatlan mennyiségű fizetési eszközkészlet mellett is a forgalom olyan tömegű árúk, árak és pénzösszegek, adásvételét és kifizetését tudja elvégezni, amilyenekre mindenkor szüksége van a forgalomnak. A materiális fizetési eszközök forgásának szinte automatikus meggyorsulása, vagy lassabbodása és az immateriális fizetési eszközök és módok megalkotásának a mindenkori szükséghez mérhető lehetősége ugyanis teljesen meghatározhatatlanná teszi azt, hogy bizonyos materiális pénzdarab, vagy bizonyos mennyiségű valutáris anyag mily méretű fizetési szolgáltatást bír lebonyolítani.

A fizetési eszköz materiális mennyisége között egyrészt és az árak magassága között másrészt *általánosságban* közvetlen viszony nincs. A fizetési eszközök materiális mennyisége, materiális anyagának vagy darabjának árucseréértéke nem eleme, nem koefficiense az áraknak. Ennélfogva általánosságban az árak színvonala, vagyis a pénz csereértéke nem függ a fizetési eszközök mennyiségétől, vagy a fizetési eszközök anyagának (arany, ezüst) mennyiségétől és csereértékétől.

XXIV. FEJEZET.

Pénzérték és árárszeg.

1. Ezek után azt a kérdést kell eldönteni, hogy a pénz csereértékének a változásai mitől függenek és hogy mi az oka a modern pénzérték csökkenő tendenciájának?

Megállapíthatjuk a mondottak alapján, hogy a pénz csereértékének változása, a pénzanyagtól megkülönböztendő pénzösszeg vásárló erejének, vagy fizetési hatalmának (felfogásom szerint tehát: a tőkének) az árukkal szemben való változásaiban áll. A pénzérték változásai az árak

változásaiban nyilvánulnak meg, mégpedig úgy, hogy az ár nagysága fordított viszonyban van a pénz értéknagyságával.

A pénz csereértékének változásai tehát általában véve ugyanazoktól az okoktól függnnek, amiktől az árak változásai.

A modern pénzérték csökkenésének általános tendenciája ennél fogva az árösszegeknek általánosságban való következetes emelkedésében nyilatkozik meg és ennek az általánosságban tapasztalható áremelkedésnek (drágulásnak) az okai a pénzérték csökkenő irányzatának is.

Az árak általánosságban emelkedő irányzatának természetesen nem egy, hanem sokféle oka van. Ezeknek az okoknak a változatosságai jelentőségük különbözőségei, területi és időbeli hatóerejük fokozatai szinte áttekinthetetlen szövevényességük. Mindazonáltal szerintem az áremelkedés általános irányzatának a kulcsát megadó körülményt könnyen megállapíthatjuk, ha abból a tényből indulunk ki, hogy az ár rendszerint kétoldalú megállapodás, megalkuvás eredménye és hogy azt minden körülmények között emberek állapítják meg.

E kétoldalú megállapodásnál s általában az ármegállapításnál az egyik félnek a magas, a másik félnek az alacsony ár áll érdekében. Ha tehát az ártendencia általában emelkedő, ez azt jelenti, hogy az árösszegek milliárdnyi változatú megállapításainál, minden hullámvás és ingadozás dacára, az idők folyamán az árösszegek növelésére irányuló érdekek kerekednek fölül és mutatkoznak erősebbeknek az árösszegek csökkentésének érdekeivel szemben. A modern kapitalizmus termelési és vagyoneioszlási rendje pedig különösen kedvez mindeddig és főleg most ennek a fejlődési iránynak, annál fogva, hogy az árösszegek megállapításánál a modern vállalkozó¹⁾ szerepe tekinthető a legfontosabbnak. A vállalkozónak, az árút eladónak jövedelme az ár. A kapitalizmus jövedelemeloszlási rendjében az árösszeg a bruttó vállalkozói nyereséggel, tehát a vállalati jövedelemmel azonos. Az ármegállapításnál a vállalkozó következetesen mi-

¹⁾ A vállalkozó fogalmát a legtagabb értelemben veszem s értem alatta mindazt, aki a piacon elad, aki árút pénzre cserél.

nél nagyobb tiszta nyereségre, tehát az árösszegek következetes növelésére törekszik¹⁾).

Az árösszegek következetes növelésére való törekvés a vállalkozó, az eladó részéről, tehát a következetesen nyereségre való termelés, alkotja az árak emelésére irányuló általános irányzatot.

Ezzel szemben az ellenkező, az árak lenyomásában, vagy nem emelkedésében álló érdekek körei általánosságban nem bizonyulnak elég erőseknek az ellenkező, az árnövelő tendencia leküzdésére.

Megjegyzendő, hogy az *árnövelő* és *árscsökkentő* érdekek a legváltozatosabban keresztezik egymást a gazdasági életben. Alig van ember, akinek személyére vonatkozólag e két ellenkező irányú érdek ne találkozna. Itt természetesen figyelembe kell venni a munkabér és a fizetés emelkedésére vonatkozó érdekeket is. A munkás érdeke az, hogy munkabére növekedjék, de fogyasztási javainak ára csökkenjen. Az árak növelésére, illetve csökkentésére irányuló érdekek kölcsönhatásban és megnyilvánulásaik, mondhatjuk, körforgásban állanak a gazdasági életben. Mindazonáltal a társadalom egyik részének nagyobb érdeke fűződik az általános, vagy konkrét áremelkedéshez, mint csökkenéshez. Az árviszonyok általános fejlődése arról tesz tanúságot, hogy végeredményben ezek az áremelő érdekek maradnak felül.

Ebben a körülményben találhatjuk meg az árak emelkedő és a pénz árukkal szemben való vásárlóerejében, tehát csereértékében mutatkozó csökkenő általános tendencia kulcsát. Hogy egy ilyen tendencia érvényesülhessen, ahoz természetesen az árukinálatnak az árúkereslethez viszonyított bizonyos előnyös, vagy nem kedvezőtlen helyzetére is van általánosságban szükség. Minthogy a pénz csereértékét érdeklőleg az árukinálat a termelés, a vállalkozók, a kereslet, a fogyasztás és fogyasztók oldalát jelenti, (bármennyire összeszővődik is azután e két oldal egymással annak folytán, hogy a minden termelő fogyasztó is és a legtöbb fogyasztó termelő is), a csökkenő pénzérték tendenciája a fo-

¹⁾ Lásd szerzőtől: A jövedelemeloszlás főágai a kapitalizmus korában. Bpest, Eggenberger. 1913. Kül. a Nyereség c. fejezetet.

gyasztási oldal gyöngébb befolyását is jelenti az áralakításra.

2. Némelyek a pénzérték csökkenő tendenciáját az utóbbi évtizedek aranytermelésének növekedésével hozzák oly szoros összefüggésbe, hogy a pénzérték mai csökkenő tendenciája egyszerű okozati következménye volna az aranytermelés emelkedésének¹⁾. Ez a felfogás téves szerintünk már azért is, mert, mint kifejtettük, a fizetési eszköz anyagának a csereértéke csak közvetve és különös esetekben eleme az árú árának, mely a pénz csereértékét közvetlenül méri. Az ár tartalma, mint említettük, a pénzösszeg. A pénzösszeg (mint fizetэшatalom, tőke) a különféle fizetési eszközökben és módokban jut a gazdasági forgalomban kifejezésre. Ezeknek a fizetési eszközöknek és módoknak csak egy része a *nemesércpénz*, illetőleg aranypénz. A forgalomban levő pénzösszegeknek az a része, mely nem aranypénzfizetési eszközzel van megtestesítve, különféle más módon: papírpénz, csekk, folyószámla, clearing stb. útján teljesíti fizetési, cserehatalmi funkcióját.

A gazdasági élet gyakorlata rendszerint megalkotja magának a forgalomban levő pénzösszegek céljaira és érvényesülésére szükséges és elegendő fizetési eszközöket és módokat. Ennélfogva rendszerint elegendő fizetési eszközök és módok állanak az összes pénzösszegek (tőkék) érvényesülhetése végett rendelkezésre.

Ha mostmár pl. sok az arany fizetési eszköz, akkor az arany papiros fizetési eszközöket, vagy immateriális fizetési módokat fog kiszorítani és feleslegessé tenni. Ott ellenben, ahol aránylag kevés az arany fizetési eszköz, több immateriális, vagy papiros fizetési eszközt és módot fognak igénybe venni. (Válságos időkben az aranyat, mint *biztonsági fizetési eszközt* keresik²⁾).

A gazdasági életben a termelt árumennyiségek adásvételével, illetve piacravitelével egyidejűleg folyvást új és új árösszegeket alkotnak az emberek. Ezek az árösszegek fizetэшatalmi összegek, tőkék, pénzösszegek egyszersmind.

¹⁾ Lásd erre vonatkozólag az ismertetett újabb kvantitativ elméleteket.

²⁾ Lásd a fizetési biztonságnak a nemesércnél való értékeléséről: A jóvelemelosztás főágai c. könyvem IV. függelékének 1. részét (609—621. l.).

Minden termelt árunak egy bizonyos ilyen összeg felel meg a gazdasági élet csereforgalmában.

Minthogy azonban az áruvá teendő javak termelésének technikai processzusa különálló és külön természetű művelet az ármeghatározás jövedelemeloszlási, vagy vagyonjogi, — tehát nem termeléstechnikai — processzusától és mert a kapitalisztikus gazdasági élet rendje mellett lehetséges, hogy olyan fizetéshatalmi összegek is alakittassanak, amelyekkel materiális termeléstechnikai javak nem állanak szemben, a gazdasági életben szereplő pénzösszegek (tőkéek, fizetéshatalmi összegek) szaporodása gyakran, vagy rendszerint gyorsabb arányban történik, mint a technikailag termelt javak szaporodása. Az eredmény ebből folyólag az lesz, hogy egy későbbi időpontban a társadalom materiális-technikai jószág- illetve árumennyiségével szemben aránylag is nagyobb pénzösszegekkel (tőkéekkel) fog a társadalom rendelkezni, mint egy előbbi időpontban. A későbbi időpontban tehát a társadalmi árumennyiség aránylag kisebb lesz a társadalom rendelkezésére álló pénzösszeg, (illetve árösszeg-) mennyiséggel szemben. Ennek az állapotnak a hatása hovatovább olyan irányú lesz, hogy a pénzösszeg-egységért aránylag kisebb árumennyiséget szerezhetünk meg. Vagyis a pénz csereértéke csökken. Csökken pedig a tőkéeknek a javaknál gyorsabb szaporodása miatt. Az ellenkező folyamat, — t. i., ha a társadalmi jószágtermelés kínálatával a tőkeképzés nem tudna lépést tartani (ami ugyan alig valószínű), — természetesen az ellenkező hatást, a pénzérték növekedését váltaná ki.

3. A tőkéek. — melyek egyúttal pénzösszegek¹⁾ így — tehát gyorsabban (vagy esetleg lassabban) szaporodhatnak,

¹⁾ Itt eltekintünk azoktól a tőkebefektetésektől, melyeket sokan „álló tőkének” neveznek. E szerintem helytelen fogalom sok zavart okozott s azért kiküszöbölendő volna lehetőleg a közgazdaságtan elméletéből. A befektetett, az elkeltött tőke nem tőke többé és fizetéshatalmi funkciót nem teljesíthet többé. A tőke szerintem immateriális társadalmi, illetve vagyonjogi fogalom, tehát addig tőke a tőke, ameddig „pénzösszeg” az. Az u. n. álló tőkéek, mely alatt különféle gépeket, technikai dolgokat érteni különben sem teljesíthetnék vételi, csereforgalmi funkciót s így a pénzértékelmélet szempontjából amúgy is irrelevansak. Lásd a tőkéről szóló részt.

mint ahogy a technikai javak a termelés reprodukciója folytán szaporodnak. A társadalom tőkéinek és materiális-technikai jóságainak szaporodása (esetleg csökkenése) nem történik ekként egymással egyenlő arányban.

De nem kell a tőkékkel, vagyis fizetési összegekkel egyenlő arányban szaporodniuk a fizetési eszközöknek sem. A tőkék, vagyis pénzösszegek ekként gyorsabban (vagy lassabban) szaporodhatnak a fizetési eszközöknél (s ezek között elsősorban az ércpénznél). Szaporodhatnak (esetleg csökkenhetnek) a tőkeösszegek a fizetési eszközök mennyiségének teljes változatlansága mellett is.

Változatlan mennyiségű fizetési eszközök gazdaságosabb kihasználás, gyorsabb cirkuláció mellett nagyobb pénzösszegeket képviselhetnek és juttathatnak érvényre, mint különben.

Mit jelent azonban közelebbről az, hogy a tőkék, illetve pénzösszegek gyorsabban szaporodnak a materiális javaknál?

Jelenti, hogy bizonyos árumennyiséggel szemben aránylag nagyobb vételár gyanánt szerepeltethető pénzösszegek állanak rendelkezésre, vagy röviden kifejezve az árösszegek aránya növekedik az árumennyiséggel szemben.

Megegyezendő, hogy a tőkék, illetve pénzösszegek szaporodása történhetik a csere-, illetve áruforgalmon kívül pl. papírpénzkibocsátás vagy címletkreálás által is. Minthogy az ily módon keletkezett új pénzösszegek ugyanúgy szerepelhetnek vételárösszegek gyanánt, ezeknek az utóbbi pénzösszegekszaporítási módoknak a hatásuk is ugyanaz, hogy t. i. az árösszegek arányát növelik az árumennyiséggel szemben, vagyis a pénz csereértékét csökkentik.

A vételárként szerepelhető összegeknek, vagyis pénzösszegeknek az áruk mennyiségénél nagyobb arányú szaporodása ekként egyrészt a) az áraknak (árösszegeknek) az áruknál gyorsabb növekedéséből, másrészt pedig b) vételárat eredetileg nem képező pénzösszegek, illetve pénzösszeg gyanánt használható értékek, tőkék kreálásából jön létre.

Az első eset a közvetlen drágulás. A második eset azonban, — bár közvetve, — szintén drágító hatást fejt ki előbb-utóbb a társadalomban, mert az eredetileg nem árösszeget alkotó tőkék egy része szintén árösszeggé válik a gazdasági

életben. Az eredmény tehát a pénzösszegegység vételerejének, vagyis a pénz csereértékének a csökkenése. Ugyanily hatású a nagymennyiségű tőkék árán termelt jóságok improduktív megsemmisülése, amikor a materiális jóság ugyanis elvész, de tovább cirkulál a társadalomban az a fizetést hatalmi összeg, amelyet eredetileg a megsemmisült javak áraként fizettek. Háboruban különösen sok ilyen tőke képződik.

4. A drágulás közvetlenül *nagyobb árak kiszabásában áll*. Az árakat emberek határozzák meg, tehát a drágulás — mint más helyen már megjegyeztük is — mindig *drágításból* áll¹⁾.

Miért szabnak azonban nagyobb árakat? Nagyobb árakat szabhatnak az emberek főleg: a) természeteseknek mondható körülményekkel indokolt gazdasági okok miatt pl. bizonyos jóság mennyisége függ, abszolút ritkább lesz, nehezebben termelhető, vagy található stb. b) amiatt, hogy bizonyos javak a nagyobb kereslet folytán válnak aránylag ritkábbá és c) végül pusztán azért, mert az áremelés jövedelemnövelést jelent, tehát csupán nyereszkesző gazdasági érdekből is emelik az árakat, amikor az eladó érzésben kedvező helyzete azt lehetségesé teszi.

Vonatkozásba hozva ezeket a szempontokat a pénz értékével, azt mondhatjuk, — minthogy a pénzérték- és az áralakulás ugyanannak a jelenségnek két oldala — hogy ideális piaci és áralakulási viszonyok között, t. i. az ideálisan tökéletes és szabad verseny és a szükséglet mértéke által ideálisan szabályozott kereslet és kínálat állapotában egyedül az árú „természetes” kereslete és kínálata állapítaná meg az árat és így a pénz csereértékét is. Az áraknak tehát esniök és a pénz értékének nőnie kellene, ha bizonyos árú kínálata erősödnék a kereslettel szemben. Így tehát a termelés technika javulása, a termelés emelkedése, caeteris paribus áreséshez és így pénzértékemelkedéshez vezethetne

¹⁾ Ennek hangsúlyozása fontos dolog, annál is inkább, mert a közgazdaságtan, mely a drágulásról mint az okozó emberektől különválasztott passzív jelenségről beszél, elmosza azt a szempontot, hogy a drágulás ezernyi és ezernyi tudatosan, emberek által csinált, konkrét áremelésből össze tevődő folyamat.

az érdekelt árúcsoporthoz. Egy annyira általános csökkenő ár- és emelkedő pénzértéktendenciát, amilyen általános tendencia a gazdaságtörténet tanúsága szerint általában a drágulás irányzata, ugyanolyan hosszú korszakokon keresztül és ugyanolyan általánosságban elgondolni azonban már alig lehetséges.

Nehéz ugyanis elgondolni azt, hogy ne csak egyes árúk, hanem a forgalomban levő javak nagyobb részének kínálata, valamint a munka s a termelő és hasznos szolgálatoknak kínálata hosszú korszakokon keresztül túlsúlyban legyen a kereslettel szemben, anélkül, hogy a kereslet megnövekedése, vagy a kínálat csökkentése idővel ne ellensúlyozná azt. Az ilyen ár- és pénzértéktendencia akkor válhatnék csak a gazdasági élet maradandó jelenségévé, ha a termelési költségek valamennyi fontos tényezője egyre olcsóbbodnék, a munkabérek s a nyersanyagok is egyre olcsóbbodó tendenciát mutatnának. Hosszú korszakokon keresztül egy ilyen alakulás csak úgy volna elgondolható, ha a szükségletkielégítési javak egyre inkább a természet ajándékai volnának s megszerzésük is egyre kisebb áldozatot igényelne, még pedig nemcsak egyes jószágcsoporthoz, hanem általánosságban is a javak nagy többségénél.

Feltételezné azonban az állandó ilyen ár- és pénzérték-alakulás, ezenkívül a vállalkozói nyereség csökkenő tendenciáját is, mert a vállalkozói nyereség emelkedő irányzata előbb-utóbb áremelő tényezővé válik.

De az árcsökkenésnek s így a pénzérték növekedésnek irányzata már csak azért sem válhatik kizárólagossá és állandóvá, mert akkor végre is a termelés és kínálat túlnyomó része az ingyenesség határához közelednék. A pénzösszegeknek, illetve fizetési hatalmaknak tehát össze kellene zsugorodniuk, vagy feleslegessé válniuk.

Az olcsóbbodás, illetőleg a pénz csereértékének növekedése tehát csak korlátozott tartalmú és tartamú jelenség lehet a kapitalisztikus gazdasági életben. Logikai szükségszerűségekből következik ugyanis, hogy a pénzértékemelkedés, illetve áresés általános tendenciája egy bizonyos határnál megálljon. A drágulás és áremelkedés tendenciája azonban nem ilyen természetű jelenség. A pénz csereértékbeli csökkenésének és az áremelkedésnek nem gondolhatók el a maxi-

mális határai oly módon, mint az áresés, illetve pénzérték-növekedés tendenciájának. A gazdaságtörténet tapasztalata is azt mutatja érészben, hogy a pénzérték emelkedésének, illetve az árak csökkenésének tendenciáját, mindig drágulási irányzatok váltották fel. A drágulási tendencia ezzel szemben oly állandó irányzata gyanánt tűnik fel a gazdasági életnek, melyet csak ideig-óráig ellensúlyozott korszakokként az áresés és pénzértékemelkedés általánosabb korszaka. A drágulás, vagyis a pénzértékcsökkenés tendenciája tehát győztes maradt a gazdasági életben.

Ennek a jelenségnek az az oka, hogy az áralakulás terén nem ideális statikai állapotok, tökéletes érdekharmónián alapuló keresleti és kínálati viszonyok vannak, hanem ellenkezőleg, dinamikai állapotok is. Az árakat az emberek maguk csinálják, alkudják ki, állapítják meg. Egyik érdek legyőzi a másikat.

Természeti körülmények a föld javainak korlátolt mennyisége, az emberi társadalmi igények nem kissebbedő, hanem emelkedő volta és még ezernyi körülmény teszik lehetetlenné azt az állapotot, hogy a magángazdaság keresleti és kapitalistikus alapjain felépült termelési rendben az árak folyton essenek, tehát, hogy a kapitalisztikus társadalom termelése — a kapitalizmus lényegével és alaptermészetével ellentétben, — az ingyenesség határa felé haladjon egyrészt, másrészt pedig ugyanekkor a pénz csereértéke korlátlanul emelkedjék.

A pénzérték emelkedésének, illetve az áresés állandóságának elgondolása tehát logikai abszurdumhoz vezet.

Ebből azonban épen nem következik, hogy az áremelkedés tendenciájának s különösen az árak gyors felszökésének a társadalom nagy részére, vagy többségére nézve káros hatásai ne volnának és hogy ennél fogva ne volna kívánatos a drágulás megakadályozása, vagy ellensúlyozása a társadalom többségének érdekében. Ellenkezőleg. A helyes társadalmi és közgazdasági politikának fontos feladatai közé tartozik a köz, vagy a társadalom többségének érdekeibe ütköző drágító tendenciákkal, — amelyek mögött emberek rejlenek — felvenni a harcot és a körülményekhez képest az árak visszaszorítására, vagy stagnáltatására törekedni. A jövő szociálpolitikájában nagy szerep fog kijutni ennek a

feladatkörnek, mert a kapitalisztikus gyors áremelkedések a társadalom többségének kárára idéznek elő zökkenéseket a jövedelemeloszlás rendjében. Különösen a nagy tömegek életmódjában fontos szerepet játszó szükségleti cikkek nyereszkeskedő megdrágítása nem bízható egyedül a nyereszkeskedő kevesek kényére s a konjunkturák üzleti kihasználhatóságának szeszélyére.

5. A jövedelemeloszlás terén az emberek mindig lehetőleg nagyobb jövedelemre törekednek. Ez a törekvés a legkövetkezetesebben nyilvánul meg a modern vállalkozónál, ki alatt mindazt értjük, aki árút ad el. A vállalkozó jövedelme pedig árjövedelem, az áremelés tehát jövedelemnövelés, vagyis való törekvés. A modern vállalkozó ekként minden hatalmával jövedelemnövelésre törekedvén, amikor teheti, igénybeveszi ennek legközvetlenebb t. i. az áremelésben, drágításban álló módját.

Hogy azonban a vállalkozónak módjában álljon az árat emelni; evégett szükséges, hogy az ármegállapítás kétoldalú processzusában ő legyen az erősebb fél. Ez más szavakkal azt jelenti, hogy ő legyen az erősebb a modern jövedelemhárítás terén.

A kapitalizmus korában, az erre nézve kedvezően alakuló mindenkori konjunkturáktól eltekintve, a modern vállalkozó következetes magatartással igyekszik elérni azt, hogy a jövedelemeloszlás terén ő váljék az erősebbik félle. Az erősebbik osztozkodó fél gyanánt való szereplés a modern vállalkozó jellegzetes érdeke. Ennek az érdeknek a minél inkább való elérése, vagy megközelítése végett célja az árjövedelemre törekvő vállalkozónak a monopolium, vagy az ahoz minél közelebb álló árszabási lehetőség. A monopolium, vagy lehetőleg monopolisztikus ármegállapítási helyzetek elérésének legjellemzőbb eszközei a sok közül a szervezkedés, vállalkozói érdekszervezetek alakítása, a kartell, a trust stb.

A vállalkozó kedvezőbb hatalmi helyzete az ármegállapítás, illetve jövedelemeloszlás terén a másik féllel, a fogyasztási oldallal szemben elsősorban az, ami a drágulási tendenciát előidézi. E kedvezőbb helyzet nélkül minden valószínűség szerint az ellenkező, a csökkenő, vagy legalább is stagnáló tendencia jutna az áralakulásban a termelési tech-

nika haladásának korában túlnyomóan kifejezésre. A drágulási tendencia a pénzegység csereértékét, vételerejét nyomja le, minekfolytán az azonos fizetési összeget hirdető pénzösszeg idővel kisebb fizetési hatalmat, árukban kifejezett csereértéket tartalmaz.

Minthogy pedig ez a csökkenő fizetési hatalmat jelentő pénzösszeg bármely fizetési eszközben juthat kifejezésre, a pénzösszegegység e csökkenő vételereje egyaránt tapasztalható, akár aranypénz, akár csekk, papírpénz az a fizetési eszköz, melynek alakjában az illető vásárló pénzösszeg a piacon megjelenik. A közvetlen jelenség mindenik esetben az lesz, hogy a pénzegység csereértéke, fizetőereje az árukkal szemben kisebbedik, akármilyen is az a pénzdarab, amellyel fizetünk.

A pénz csereértéke csökkenésének legáltalánosabb oka gyanánt tehát azt jelölhetjük meg, hogy a társadalmi jövedelemeloszlás processusában az árak emelésére irányuló érdekek és törekvések hosszabb korszakok eredményeit tekintve, következetesen tért nyernek, vagyis röviden: az ár-növelő tendenciák kerekednek fölül, aminek folytán a pénzösszegek egységeinek fizetési ereje csökken, tekintet nélkül a fizetési eszközök mennyiségére és minőségére. Ebben jelölhetjük meg a pénz *általános csereértékváltozásának* a főokát.

XXV. FEJEZET.

A fizetési eszközök mennyiségbeli változásának hatásai.

1. Nézzük most már azt a kérdést, hogy a *fizetési eszközök* mennyiségének változása mily befolyást gyakorolhat a pénz csereértékére, még pedig főleg abból a szempontból, hogy modern viszonyok között megállapíthatjuk-e és mily esetben, a fizetési eszközök mennyiségváltozásának döntő arányú befolyását a pénz csereértékére. Vizsgáljuk érészben a következő legfontosabb eseteket: a) ha a fizetési eszközök aránylag kevesbednek; b) ha megsokasodnak és c) ha a nem ércből való fizetési eszközök mennyisége túltengésbe jut.

Ha abból indulunk ki, hogy a pénz csereértékének csökkenése nem más, mint drágulás, vagyis a fizetési összegegység

ség vételerejének csökkenése, akkor ez másszóval a fizetési összegeknek megnövekedését is jelenti változatlan árumennyiséggel szemben, illetve a fizetési összegeknek (tőkéknek) az árumennyiségeknél nagyobb arányban való megszorodását.

Érthető ebből, hogy a pénz csereértékének változása a pénzösszeg¹⁾ csereértékének változását jelenti.

Kérdés, hogy a fizetési eszközök mennyisége, mily arányban állhat a fizetési összegek, vagyis a tőkék mennyiségéhez? Abszolút számokban a konkrét viszonyokra nézve statisztikailag megfelelni erre a kérdésre még hozzávetőleg is alig lehetséges. Bizonyos azonban, hogy egy adott pillanatban a fizetési eszközök mennyisége sohasem képviselhet nagyobb pénzösszeget (tőkeösszeget) az összes tőkék = pénzösszegek mennyiségénél.

Ha minden tőke = pénzösszeg csakis materiális pénzdaráb által volna kifejezésre hozható a társadalomban, akkor a társadalom tőkéinek = pénzösszegeinek mennyisége a csereforgalomnak egyugyanazon nyugvó pillanatában egyenlő volna a készpénzmennyiséggel.

Minthogy azonban nem minden fizetési összeg van materiális készpénzben megtestesülve, bizonyos, hogy a pénzösszegek = tőkék egy része más módon, más fizetési eszközök útján jön kifejezésre.

Elesen elválasztandó tehát a fizetési eszközök fogalmában a materiális és valutáris nemesércpénz az egyéb fizetési eszközöktől²⁾.

Modern viszonyok között az ércpénznek magának *ritkasága* a pénz csereértékére általánosságban és tartósan alig gyakorolhat befolyást. A pénz csereértéke ugyanis a pénzösszeg, illetve pénzösszegegység³⁾ csereértéke = vásárlóereje. Ha kevés az ércpénz, a vásárló pénzösszegek = tőkék érvényrehozatalára, a modern gazdasági élet nagyon könny-

¹⁾ Vagyis a tőkeegységek csereértékének változását.

²⁾ A valutáris nemesércpénzzel legfeljebb csak az ilyen *teljesen fedezett* bankjegy vonható azonos tekintetek alá, mint annak pusztá helyettesítője, abból a szempontból, hogy a nemesércpénz mennyisége mily befolyást gyakorol annak csereértékére.

³⁾ Tőkeegység.

nyen segít magán az ércpénzhelyettesítő, illetőleg papiros, vagy immateriális fizetési eszközök igénybevételével.

A nemes ércpénz ritkasága, aránylag csekély mennyisége tehát legfeljebb ágiót adhat a nemesércpénzdarabnak, de általában a *pénzösszegegység* csereértékét lényegesen nem befolyásolja.

2. A nemesércpénznek aránylag nagy mennyisége — elvontan tekintve a dolgot — leszállíthatná a pénz általános csereértékét, de a modern gazdasági élet konkrét körülményeit vizsgálva, azt kell megállapítanunk, hogy a modern gazdasági életben meglevő nemesércpénz mennyisége távolról sem idézheti elő ezt a hatást. *Ennélfogva téves és elhibázott nézetnek kell tekintenünk azt; hogy a pénz csereértékének modern csökkenése, az általános drágulási tendencia a nemesércpénzmennyiség szaporodásának, illetve az aranytermelés növekedésének volna okozata elsősorban.*

A nemesércpénznek, s ma elsősorban az aranynek csak egy olyan nagy mennyisége nyomható le a pénz csereértékét, amelylyel a gazdasági élet forgalma túltelítődne. Primitívebb viszonyok között sokkal inkább elgondolható ez az eset, mint a modern gazdasági életben. Egy olyan társadalomban pl., ahol minden fizetési összeg materiális ércpénzben van megtestesülve, vagyis, ahol minden pénzösszeg ércpénzdarab is, ott aktuális ez az eset. Ily viszonyok között ugyanis a pénzösszegek összes mennyisége egyenlő a pénzdarabok materiális összes mennyiségével. Ha tehát ide még új materiális pénzdarabok jönnek be, akkor az áruk azonos mennyiségével szemben megnagyobbodott mennyiségű pénzösszegek fognak ár és keresletként állani¹⁾. Itt tehát előállott a materiális fizetési eszközzel való túltelítés állapota. Minthogy pedig a valutáris nemesércpénzdarabtól el nem választható az általa képviselt pénzösszeg s így a pénzszaporodástól a fizetési összegek szaporodása, előbbutóbb kézenfekvő következményként kell, hogy előálljon a forgalomban — a pénzösszegegység (t. i. a mindvégig materiális ércpénzben megtestesített pénzösszegmennyiségek

¹⁾ Már hogyha t. i. változatlan pénzforgási sebességet tételezünk fel.

egységének) csereértékének, vételerejének bizonyos csökkenése¹⁾).

Ehez a most elgondolt állapothoz meglehetősen hasonló vagy közelálló volt nagy általánosságban Európa pénzgazdasági állapota az ujkor elején. Az Amerikából betóduló nagy nemesérctömegeknek tehát az *akkori időkre nézve* sokkal nagyobb valószínűséggel lehetett tulajdonítani azt a szerepet, hogy lenyomták a pénz csereértékét.

A mai gazdasági élet viszonyai azonban érzésben egészen mások. A modern gazdasági élet hatalmasan megnövekedett és egyre nagyobb arányban szaporodó tőkeösszegei aránylag csak összehasonlíthatatlanul kisebb részben jutnak nemesércfizetési eszközökben kifejezésre. A modern gazdasági élet forgalmának óriási összegeit javarészből papíros, vagy imateriális fizetési eszközök és eljárások forgatják és hozzák kifejezésre. A modern forgalom rendes körülmények között koránt sincsen a nemesérből való tőke, illetve pénzösszegigazolványokra rászorulva. A nemesércpénz szaporodása, még akkor is, ha az gyorsabb arányban történne úgy a modern társadalom tőkeösszegeinek, mint árumennyiségeinek növekedésénél, főleg csak abban nyilváníthatná meg hatását, hogy egy bizonyos mennyiségű papíros-, vagy imateriális fizetési eszközt és eljárást tenne feleslegessé.

A mai gazdasági életben olyan nagy mennyiségű tőkeösszegek vannak forgalomban és szerepelnek árösszegek gyanánt, hogy a nemesérc fizetési eszközök (ércpénz) jelenlegi arányú megszaporodása is, korántsem jelenti a gazdasági életnek új vevőösszegekkel való túltelítését, hanem csupán az ércfizetési eszközök bizonyos szaporodását, amelylyel szemben azonban a papíros-, illetve immateriális fizetési eszközök és módok mennyiségei is még mindig nem csökkenőben, hanem szintén növekvőben vannak.

A mai nemesércpénzszaporodás még messziről sem éri

¹⁾ Ily abszolút és kizárólag csak metallisztikus fizetési eszközöket és módokat ismerő társadalomban természetesen az ércpénzmennyiség csökkenése (*caeteris paribus* t. i. azonos árumennyiség is a pénz forgásának azonos gyorsasága mellett), viszont a pénz csereértékének emelkedésére kellene, hogy hasson.

el a modern társadalom tőke-, illetve árösszegmennyiségeinek növekedését, nemhogy túltelíthetné azt¹⁾.

A modern vásárló tőkeösszegek, — egyúttal pénz- és árösszegek, — mennyiségének tapasztalt megnövekedése és ennek folytán a pénzösszeg-egység csereértékének csökkenése egészen más oknak tulajdonítandó,²⁾ mint a nemesércfizetési eszközök megszorodásának, vagy az azokkal való túltelítésnek. Ez a túltelítés csak egy olyan nagymérvű, a modern tőkeösszegek mennyiségi arányát felülmúló, ércpénzszaporulat mellett következhetnék be, amelyre az aranytermelésnek mai növekedése mellett sem lehet gondolni. Csak abban az esetben lehetne szó arról, hogy az arany szaporodása okozza a mai drágulást, illetve pénzértékcsökkenést, hogyha az arany fizetési eszközök oly nagyfokú megsokosodásával, a forgalomnak aranynyal való oly nagyfokú telítésével állanánk szemben, amelynél fogva az aranyfizetési eszközök, nemcsak kiszorították volna az egyéb fizetési eszközöket,³⁾ hanem azonfelül a társadalmi árumennyiségekhez és árösszegekhez viszonyítva, fölös mennyiségekben is keringálnának a forgalomban, úgyhogy nemcsak a forgalom számára szükséges összes fizetési eszközök volnának aranyból, hanem ezenfelül még egy bizonyos *túlmennyiség*, *surplus*, is tolakodnék azokból az áru- és árforgalomba. Csak ennek az *aranytúlmennyiségnek* (aransurplusnak) lehetne a pénzértéket általánosságban lenyomó szerepe.

Ez az állapot másszóval azt jelentené, hogy nemcsak, hogy csekkre, immateriális fizetésekre, szóval aranykímélő fizetésmódokra nem volna szükség, hanem, hogy a szükséges fizetési eszközökön felül való aranyfizetési eszközök volnának a forgalomban. Másszóval a feltételezett esetben nemcsak hogy nem volna szükség a papiros, illetve immateriális fizetési eszközök = tőkeigazolványok kreálására a mai

¹⁾ Különösen a világháború pénzpolitikai eseményei igazolják azt, melyek folytán oly mennyiségű papirosfizetési eszköz és új fizetéshatalmi összeg (tőke) kreálódott, mint hasonló idő alatt még sohasem ezelőtt.

²⁾ t. i. a nyereségtöbbletek, mint tőkeösszegek rendszeres létrehozásának, vagyis a kapitalizmusnak, vagy elszigetelten némely országban a túlságos papirpénz-, vagy bankjegy kibocsátásnak, háborús válságoknak stb. stb.

³⁾ legfeljebb a teljesen aranynyal fedezett és pusztán aranyhelyettesítő bankjegyeket véve ki.

gazdasági életben, hanem ellenkezőleg a túlsok aranytőkeigazolvány fölöslege gyakorolná az értékcsökkentő hatást a pénzre.

A mai gazdasági élet egyáltalában nem ilyen állapotú. Ellenkezőleg. A mai gazdasági életnek egyre nagyobb és nagyobb mértékben van szüksége arra, hogy nem nemesérből való, tehát papiros és immateriális fizetési eszközöket kreáljon,¹⁾ ide nem értve a valóságos jól fedezett bankjegyet. Eként nemcsak, hogy nem sok aránylag az arany fizetési eszköz a modern gazdasági élet forgalmában az ár- és tőkeösszegekhez viszonyítva, hanem ellenkezőleg: a mai társadalomgazdaság ár- és tőkeösszegei oly nagyok és oly mértékben szaporodnak, hogy azok fizetéshatalmi képviselőre aránylag — az aranytermelés minden növekedése ellenére is — egyre kisebb mértékben elegendő a rendelkezésre álló aranypénzkészlet. Ezért van tehát egyre több papiros, illetve immateriális fizetési eszközre (tőkeigazolványra) szüksége²⁾ a mai gazdasági életnek.

3. A gazdasági élet tőkének, — tehát fizetési, illetve vételhatalmi összegeinek — állandó szaporodása, — mint már jeleztük is — nemcsak a termelés jószágmennyiségeinek szaporodásából származik. Nemcsak azért nőnek tehát a társadalmi tőkék, a társadalom pénzösszegei, mert egyre nagyobbodik ezek ellenében a társadalmi árumennyiség is, aminek egyre nagyobb összegek felelnek meg. Az ár-, pénz-, illetve tőkeösszegek nőnek pusztán az áraknak emelése (vállalkozói nyereségnagyobbítás) miatt is. A nagyobbodó társadalmi ár-, tőke-, illetve pénzösszegek ekként egyre *gyérebben lehetnek árúkkal ellensúlyozva, vagy fedezve*. Ezenkívül kreálhatók, — mint rámutattunk, — árúkkal, materiális javakkal már nem fedezett, vagy nem ellensúlyozott

¹⁾ Irving Fisher szerint az Egyesült Államok fizetési eszközeinek összege kb. $10^{1/6}$ milliárd dollárra tehető. Ebből $8\frac{1}{2}$ milliárd jut a csekkforgalom által közvetített bankletétekre, $1\frac{2}{3}$ milliárd a pénzre. De az utóbbi $1\frac{2}{3}$ milliárd pénzből is 1 milliárd hitelpénz (főleg bankjegy) és csak $\frac{2}{3}$ milliárd a valutáris ércpénz. Az Egyesült-Államok fizetési eszközei közül is csak $\frac{1}{15}$ rész ezek szerint az aranypénz. L. Irving Fisher: Die Kaufkraft des Geldes. Berlin, Reiner 1916. 11. l. (német fordítás).

²⁾ a világháború folyamán fokozott mértékben igazolódott be ez.

pénzösszegek, tőkék is, melyek végeredményben szintén az aránylag gyéribben való fedezettség viszonyát terjesztik ki.

A materiális árujavakkal nem fedezett fizetéshatalmi jogok: tőkék kreálásának egyik esete az immateriális, vagy a papirosfizetési eszközöknek fedezetlenül, tehát hitelként való kibocsátása is.

Legjellegzetesebben a papírpénz kibocsátásánál s esetleg egyéb ilyenféle fizetési eszközként forgó címletekkel való közhitelműveleteknél nyilvánul meg az ilyen materiális javakkal nem fedezett tőkeemisszió.

A papiros fizetési eszközök egyúttal tőkeigazolványok, vételhatalmi összegek is, melyek fizetés céljaira használhatók s így megszorítják az árösszegek arányát az árúmenyniseggel szemben. Minthogy pedig egyes államokban a papírpénzkibocsátás igen nagy arányú lehet és számottevően növelheti az illető ország pénzösszegmennyiségét és arányát ugyanannak az országnak csereforgalmában levő árúmenységéhez viszonyítva, az ily nagymérvű papírpénzkibocsátás nemcsak az illető papírvaluta devalvációját idézheti elő az aranypénzzel s más ország valutáival szemben, hanem a pénz csereértékének, tehát vételerejének az illető országra kiterjedő elszigetelt csökkenését is¹⁾.

4. Összefoglalva a fentieket, azt mondhatjuk ekként, hogy a pénzérték megfigyelhető csökkenő tendenciájának általános oka főleg és elsősorban a kapitalizmus jövedelemeloszlásának lényegében rejlő körülmény, t. i. egy bizonyos nyereségi hányadnak következetes belevitele az árösszegekbe, mely azután folyton továbbhárítódik és egy körbe-menő árnövelő tendenciává erősödik²⁾. Ezt mondhatjuk te-

¹⁾ Míg tehát az aranypénz mennyiségének olyan túltengése a mai modern viszonyok között, illetve itt sem, képzelhető el, hogy ennek folytán a pénz általános csereértékének csökkenése állhatna elő, addig egyes államokban elszigetelten a papírpénzre nézve igenis bekövetkezhetik ez az eset. A papírpénz, vagy a fedezetlen, illetve kellően nem fedezett bankjegyek mennyisége ugyanis szinte korlátlanul szaporítható.

²⁾ mely folyamatban a kapitalizmus korában az orozslánrész ismét a nettó vállalkozói nyereségösszegek felgyülemlésére esik. A tiszta vállalkozói nyereségtöbbletek higitják fel tehát leginkább a társadalom pénzösszegeinek vásárló erejét.

hát a pénzértécsökkenés legfontosabb *általános közgazdasági okának*. Az áremelkedés, vagyis a pénz csereértécsökkenésének általános tendenciája elsősorban tehát a társadalom tőkéinek, vagyis pénzösszegeinek (a pénzösszegekbeli nyereségre való termelés folytán előálló) a társadalom árumennyiségeinél gyorsabb arányú szaporodásában áll¹⁾.

A termelési és használati jószágértékekkel nem fedezett fizetэшatalmi összegek (tőkék) szaporítása és kibocsátása csak fokozza a pénz csereértécsökkenési tendenciáját. Ez utóbbi természetű, — bár államonként elszigetelt — pénzértécsökkentő hatása van az aránylag nagymérvű²⁾ papírpénzkibocsátásnak is³⁾. A kellő fedezettel nem bíró, irreális

1) A társadalmi tőkéknek (vásárló erejű pénzösszegeknek) a társadalom árumennyiségeinél gyorsabb arányú szaporodására igen nagy mértékben közrehat természetesen a termelt javaknak gazdaságilag improduktív módon való megsemmisülése, mire a háború szolgáltatja a legklasszikusabb példát. A háborús célokra termelt és beszerzett rengeteg jószág (hadifelszerelés, muníció, hadihajók, fegyverek és még számtalan dolog) árában óriási pénzösszegek (tőkék) rejlenek, amelyekkel t. i. azokat a háborús célú javakat megfizették. E tőkék legnagyobb része különben is új hitelműveletekkel kreált fizetэшatalmi mennyiség: pénzösszeg. E rengeteg áron beszerzett javak javarésze megsemmisül, vagy elhasználódik az értük fizetett árak, mint a hadiszállítóknak jutott pénzösszegek, ellenben tovább is fennmaradnak, forgalomba jutnak és csak jobban szaporítják a társadalom fizetэшatalmi (vásárlóerőbeli) összegeinek arányát meglévő jószágainak mennyiségeivel szemben. Ennek következtében a társadalom árumennyiségével, mint jószágkinálattal szemben egyre nagyobb összegű pénzkinálat jelentkezik, ami a pénzegység vásárlóerejét csak csökkentheti.

2) t. i. a nem csupán a forgalom normális fizetési eszköz szükséglete által indokolt mérvű papírpénzkibocsátásnak.

3) Általában véve, ha abból indulunk ki, hogy a fizetési eszközöknek szaporodása akkor csökkentheti a pénz csereértékét, ha a fiz. eszközök szaporodása folytán egyúttal olyfokú pénzösszeg- (vásárlóerő-, tőke-) szaporulat is áll be, hogy ennekfolytán a tőkeszaporodás felülmulja a javak (árúk) szaporodását, azt mondhatjuk, hogy ez a körülmény:

a) az *aranyra vonatkoztatva* akkor állhatna be, ha olymérvű aranytömegek kerülnének pénzítés alá, hogy nemcsak a papiros és immateriális fizetési eszközöket szorítanák ki, (úgy, hogy legfeljebb arannyal teljesen fedezett, közvetlen aranyhelyettesítők lehetnének ezekből kivételesen forgalomban), hanem ezenfelül a cirkuláló fizetési összegekhez viszonyítva sok, illetve a szükséghez képest aránylag egyre több aranypénz, mint pénzértécsökkentő aranypénzszaporulat volna forgalomban. Ez az eset azon-

bankjegykibocsátás nagyjában ugyanilyen tekintet alá esik. A most utóbb jelzett körülményt tehát a pénzürtécsökkenés *államháztartási (financpolitikai) különleges okának* mandhatjuk.

ban nem aktuális, mert a forgalmi összegek messze felülmulják az érvényrehozásukhoz szükséges aranypénz mennyiségét s így az általános gazdasági életnek aranypénzzel (mint aranyban megtestesített tőkével) való túltelítéséről eddig nem lehet szó.

b) *A papírpénzre és immateriális fizetési eszközökre, vagy tőkeigazolványokra nézve* azonban lehetséges ez az eset. Ha pl. a fizetési összegeket (tőkéket) improduktív célokra használják fel, és a különböző tőkeigazolványok (pl. papírpénz, fedezetlen bankjegy), tovább cirkulálnak a forgalomban, előállhat az, hogy oly nagymennyiségű irreális (árúárakkal nem fedezett) fizetési összegek is maradnak ennek folytán a forgalomban, hogy azok a többi fizetési *összegeknek* a vásárlóerejét is felhigítják, tehát az illető országra nézve általánosságban csökkentik a pénz csereértékét.

TARTALOMJEGYZÉK.

Előszó.

ELSŐ RÉSZ:

Irodalmi áttekintés.

	Oldal
I. fejezet: A pénz csereértékének kérdése	5
II. fejezet: A pénzértékelméletekről általában és a Smith Ádám előtti elméletekről	12
III. fejezet: Smith, Riccado és a currency-elmélet	19
IV. fejezet: A banking principle, Tooke és Fullerton	28
V. fejezet: A fellendült nemesérctermelés hatása. Mono- és bimetallizmus	34
VI. fejezet: A hetvenes és nyolcvanas évek irodalma. Lexis.	42
VII. fejezet: Néhány író a kilencvenes évekből. Helfferich, Wicksell.	48
VIII. fejezet: Wieser, Mises, Hobson.	54
IX. fejezet: Irving Fisher quantitativ elmélete	61
X. fejezet: Néhány modern magyar író nézete	70

MÁSODIK RÉSZ:

A kérdés vizsgálata.

A) Az áralakulás.

XI. fejezet: Az ár fogalma	77
XII. fejezet: Az áralakulási jelenség természetéről általában	81
XIII. fejezet: Az áralakulási irányok és a drágulás	85
XIV. fejezet: Az áralakítás monopolhelyezetei és a közérdek	90
XV. fejezet: Szabad versenybeli áralakulás és a határhaszonelmélet álláspontja	93
XVI. fejezet: A valószínű gazdasági élet ártényezői. A piac.	100
XVII. fejezet: Közérdekű áralakítás	104
XVIII. fejezet: A termelési költség, mint ártényező	109
XIX. fejezet: További ártényezők a kínálat oldalán	116
XX. fejezet: Keresleti ártényezők	124

B) *A tőke mibenlétének magyarázata.*

XXI. fejezet: Mi a tőke	132
XXII. fejezet: A fizetési eszközök viszonya a tőkéhez	145

C) *A pénz csereértékalakulásának elmélete.*

XXIII. fejezet: Fizetési eszköz és fizetési összeg	154
XXIV. fejezet: Pénzérték és árösszeg	160
XXV. fejezet: A fizetési eszközök mennyiségbeli változásának hatásai.	170

